

Έμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης

Θεωρητικές προσεγγίσεις
και προτάσεις πολιτικής

ΘΕΣΜΟΙ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ

**ΕΜΦΥΛΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗΣ:
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

Του Κέντρου Διοτίμα

για το

Ινστιτούτο Νίκος Πουланτζάς

Μάιος – Δεκέμβριος 2021

Ομάδα Εργασίας

Επιστημονικά υπεύθυνες: Άννα Βουγιούκα - Μαρία Λιάπη

Ερευνητές / Ερευνήτριες: Ιάκωβος Σαχίνης - Χριστίνα Αναγνωστοπούλου

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2022

Δ/ΟΤΙΜΑ
ΚΕΝΤΡΟ ΓΙΑ ΤΑ ΕΜΦΥΛΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ

1997-2022: 25 ΧΡΟΝΙΑ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΜΕΡΟΣ Α΄ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	2
Εισαγωγικές επισημάνσεις	2
Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις και σύγχρονες θεωρήσεις.....	3
Το φύλο της πολιτικής και η έμφυλη πολιτική.....	3
Η δημοκρατία ως πρόταγμα και μορφή συνύπαρξης	6
Η ιδιότητα του πολίτη/πολιτότητα και η αμφισβήτηση της οικουμενικής της διάστασης.....	7
Διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού ή πώς ορίζεται το πολιτικό.....	11
Πολιτική συμμετοχή και πολιτική εκπροσώπηση.....	13
Ο ανδροκεντρισμός της πολιτικής διαδικασίας, τα πολιτικά κόμματα και οι ποσοτώσεις	15
Βία με βάση το φύλο στην πολιτική και πολιτικές διαστάσεις της έμφυλης βίας.....	20
Η επανεκτιμολόγηση της πολιτικής/του πολιτικού.....	24
Η πολιτικότητα της ουτοπίας	26
ΜΕΡΟΣ Β΄ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΟΡΑΤΟΤΗΤΑΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ / ΘΗΛΥΚΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	29
ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΝΑ ΑΞΟΝΑ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	32
I. Πολιτικές και μέτρα για την δημιουργία ευνοϊκών έμφυλων συσχετισμών με στόχο την ενίσχυση της ορατότητας και πολιτικής συμμετοχής γυναικών και θηλυκοτήτων.....	32
II. Προτάσεις και μέτρα για την εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων και διακρίσεων στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο.....	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	52

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα συγκυρία, μια συζήτηση για τις έμφυλες και διαθεματικές διεκδικήσεις σε σχέση με την ιδιότητα του πολίτη και τη δημοκρατία είναι απολύτως επίκαιρη, τόσο με αφορμή το δημόσιο διάλογο λόγω της ορατότητας των διαφορετικών και ακραίων μορφών έμφυλης βίας και του κύματος των σχετικών αποκαλύψεων, όσο και με αφορμή τη διαρκή επιτακτικότητα του ερωτήματος που έχει στο επίκεντρό του ο σύγχρονος φεμινιστικός λόγος για τη δημοκρατική συμβίωση και την ισοελευθερία στην καρδιά της δημοκρατίας.

Επιχειρώντας μια συνοπτική γενεαλογία για τη συμβολή της φεμινιστικής θεωρίας στη θεώρηση της δημοκρατίας, στόχος του Κέντρου Διοτίμα και της ομάδας εργασίας είναι να αναδείξει βασικές έννοιες που θέτουν στο προσκήνιο όχι μόνο αντιφάσεις και αμφισημίες ή και καταστατικές όψεις της δημοκρατικής επινόησης, αλλά και έναν συμπεριληπτικό λόγο για έμφυλα υποκειμένα που αξιώνουν συμμετοχή στην πολιτική (ως μορφή διακυβέρνησης και σύστημα εξουσίας) και στους θεσμούς αντιπροσώπευσης, καθώς και σε ενσώματες ανατρεπτικές δράσεις/πράξεις με στόχο την αποδόμηση κανονιστικών πρακτικών.

Στόχος μας είναι επίσης να αναδείξουμε σημαντικούς προβληματισμούς της φεμινιστικής θεωρίας και διεκδικήσεις για ζητήματα πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης, εμπλουτίζοντας τη συζήτηση με κριτικές προσεγγίσεις που ξεπερνούν το δίπολο «άνδρες-γυναίκες», την ουσιοκρατία και τις διχοτομικές έμφυλες ιεραρχίες στην πολιτική και ενσωματώνουν και οπτικές της queer θεωρίας αλλά και των σύγχρονων φεμινισμών που συμπεριλαμβάνουν χωρίς περιορισμούς πολλαπλότητες μοναδικών και διαθεματικών πολιτικών υποκειμένων.

Η παρούσα μελέτη αρθρώνεται σε δύο (2) Μέρη. Στο **Α' Μέρος** αποτυπώνεται συνοπτικά το θεωρητικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και η συμβολή της φεμινιστικής θεωρίας στην κριτική αποδόμηση της πολιτικής που ταυτίζεται με τον ανδρισμό (manhood). Εκτός από τις έμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πολιτικής και του πολιτικού, εξετάζονται επίσης η δημοκρατία ως πρόταγμα και μορφή συνύπαρξης, η ιδιότητα του πολίτη και τα όρια της οικουμενικότητάς της, η πολιτική συμμετοχή και εκπροσώπηση, ο ανδροκεντρισμός της πολιτικής διαδικασίας, η διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού και η βία με βάση το φύλο στην πολιτική. Το Α' Μέρος ολοκληρώνεται με δύο υποενότητες για την επανενηνοiolόγηση της πολιτικής και την πολιτικότητα της ουτοπίας.

Το **Β' Μέρος** επιχειρεί τη διατύπωση προτάσεων πολιτικής με έμφυλο πρόσημο και πλαίσιο δράσεων για την ενίσχυση της ορατότητας των γυναικών/θηλυκοτήτων και την ανάδειξη μιας αντισεξιστικής ατζέντας που δημιουργεί καλύτερες συνθήκες για την αύξηση της συμμετοχής τους στους θεσμούς, την ενδυνάμωσή τους και τη διατύπωση μιας εναλλακτικής και πιο συμπεριληπτικής ατζέντας. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνει προτάσεις για θεσμικά μέτρα που αφορούν το κοινοβούλιο, την αυτοδιοίκηση, τα κόμματα και τα ΜΜΕ, καθώς και προτάσεις για την ένταξη της οπτικής του φύλου στις πολιτικές διαδικασίες. Απώτερος στόχος των εν λόγω προτάσεων είναι η ενίσχυση της ισότιμης συμμετοχής σε όλα τα πεδία της δημόσιας και επαγγελματικής ζωής, ώστε να αντιμετωπιστούν με οριζόντιες παρεμβάσεις οι έμφυλες διακρίσεις και ανισότητες στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο οι οποίες λειτουργούν αποτρεπτικά και υπονομεύουν την ισότιμη πολιτική συμμετοχή των γυναικών και θηλυκοτήτων. Ενδεικτικά αφορούν την απουσία ή ανεπάρκεια των δομών κοινωνικής φροντίδας, ελεύθερου χρόνου και των απαιτούμενων πόρων για ενεργητική πολιτική συμμετοχή και εκπροσώπηση, τα έμφυλα στερεότυπα κ.λπ.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Εισαγωγικές επισημάνσεις

Παρά το γεγονός ότι η νομική ισότητα και στην Ελλάδα και διεθνώς –στις περισσότερες δυτικές χώρες– είναι κατοχυρωμένη, σύμφωνα με στοιχεία από σχετικές έρευνες, συνυπάρχει με την πολιτική περιθωριοποίηση των γυναικών, αλλά και πολύ περισσότερο των θηλυκοτήτων. Γιατί μόνο με αυτόν τον προσδιορισμό θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τη γενικότερη περιορισμένη και μειωμένη παρουσία των γυναικών σε όργανα λήψης αποφάσεων, σε ηγετικές θέσεις, στο σύνολο των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών: το κοινοβούλιο, την ευρωβουλή, την κυβέρνηση, την τοπική & περιφερειακή αυτοδιοίκηση, τα πολιτικά κόμματα, τους συνδικαλιστικούς φορείς, τους κοινωνικούς εταίρους, τα διοικητικά συμβούλια των δημόσιων οργανισμών και φορέων, των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, την κοινωνία των πολιτών και τις ΜΚΟ.

Σημειώνεται ότι στην Ελλάδα τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών αρχίζουν να κατοχυρώνονται σταδιακά και περιορισμένα από τις αρχές της δεκαετίας του '30 (δικαίωμα εκλέγειν στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές) και πιο ολοκληρωμένα από τις αρχές της δεκαετίας του '50 (δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι). Συγκεκριμένα, το ενιαίο δικαίωμα της ψήφου κατοχυρώθηκε θεσμικά το 1952, γυναίκα βουλευτρια εξελέγη για πρώτη φορά το 1953, ενώ στις βουλευτικές εκλογές του 1956 οι Ελληνίδες ψήφισαν για πρώτη φορά.

Σύμφωνα με την Παντελίδου-Μαλούτα (2014α:78) η μειωμένη παρουσία των γυναικών σε θέσεις ευθύνης συνιστά δείκτη και έκφραση της κατώτερης κοινωνικής τους θέσης και παραπέμπει στους πολλαπλούς δομικούς και ιδεολογικούς αποκλεισμούς των γυναικών και στα διαφοροποιημένα έμφυλα πρότυπα ζωής. Πρόκειται για πρότυπα ζωής που νομιμοποιούνται μέσω των στερεοτυπικών και εγκλωβιστικών για τις γυναίκες αντιλήψεων περί δημόσιου και ιδιωτικού χώρου. Με δεδομένο ότι ο πρώτος θεωρείται προνομιακός χώρος των ανδρών, ενώ ο χώρος της ιδιωτικής σφαίρας και της φροντίδας θεωρείται χώρος των γυναικών. Επομένως, αν και η κατοχύρωση της ισότητας των πολιτικών δικαιωμάτων αποτελεί προϋπόθεση για τη δημοκρατία, δεν αρκεί για να την διασφαλίσει, διότι η πολιτική ισότητα έρχεται αντιμέτωπη και προσκρούει σε πολλαπλές και πολύμορφες κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες οι οποίες οριοθετούν τη φυσιογνωμία πολιτών και πολιτίδων και βέβαια τον έμφυλο χαρακτήρα της πολιτικής. Γι' αυτό και η πολιτική ισότητα δεν αφορά μόνο τα ίσα δικαιώματα, αλλά συνιστά και μέσο για την άρση της κοινωνικής ανισότητας (Παντελίδου-Μαλούτα 2014α:79), ενώ η ουσία και η οικουμενικότητα της ιδιότητας του πολίτη/ της πολίτιδας συνυπάρχει και περιλαμβάνει ως στόχο και την απελευθέρωση από έμφυλες και άλλες μορφές καταπίεσης.

Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις και σύγχρονες θεωρήσεις

Το φύλο της πολιτικής και η έμφυλη πολιτική

Σημείο εκκίνησης και έννοια – κλειδί για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του πολιτεύματος, των προϋποθέσεων συγκρότησης της πολιτότητας/ πολιτειότητας (citizenship) και συμμετοχής στους δημοκρατικούς θεσμούς, σε εκλογικές διαδικασίες, αλλά και για την κατανόηση των σχέσεων εξουσίας κλπ. είναι το φύλο (ως αναλυτική κατηγορία, εννοιολογικό εργαλείο και οπτική). Το φύλο δεν συνιστά απλώς ένα επιστημονικό/αναλυτικό ενδεχόμενο ή μια εμβόλιμη διάσταση στις καθιερωμένες ανδροκεντρικές προσεγγίσεις, αλλά μεθοδολογική επιλογή και οπτική για την ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας (Παντελίδου-Μαλούτα, 2010: 257). Επομένως, η απουσία των γυναικών / του φύλου στις διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται στην έμφυλη κατανομή της εξουσίας και στη διαφοροποιημένη κοινωνική εμπειρία ανδρών και γυναικών, οι οποίες επιδρούν στη διαμόρφωση της πολιτικής συμπεριφοράς τους, αφορά και την πολιτική, ως διαδικασία, «τόπο» συμμετοχής και μορφή πράττειν, αλλά και ως επιστήμη. Εν ολίγοις, η μελέτη της πολιτικής διαδικασίας και της πολιτικής εν γένει χωρίς τη συμπερίληψη της οπτικής του φύλου και της φεμινιστικής έρευνας μοιάζει με τη θεσμοθέτηση της δημοκρατίας χωρίς τις γυναίκες.

Αποτελεί κοινό τόπο ότι το αίτημα για ισότιμη πολιτική συμμετοχή έχει εκφραστεί εμφατικά και με ριζοσπαστικούς αγώνες ήδη από το λεγόμενο πρώτο κύμα του φεμινισμού και τις σουφραζέτες¹, ενώ η ιστορία του φεμινισμού συνδέεται στενά με την ιστορία και την κριτική της πολιτικής αντιπροσώπευσης (Παντελίδου, 2017: 155). Παρά ταύτα, έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970, απουσιάζει εντελώς οποιαδήποτε αναφορά στις γυναίκες ή πολύ περισσότερο στο φύλο ως παράμετρο της πολιτικής διαδικασίας, ενώ στον κυρίαρχο ανδροκρατικό λόγο της πολιτικής επιστήμης η περιορισμένη συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες δεν συσχετίζεται με τη δομή και τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, δεν εγείρει κοινωνικό προβληματισμό, αλλά ούτε και θεωρητικό ή ερευνητικό ενδιαφέρον – τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Αντιθέτως, με λανθάνοντα ή έκδηλο τρόπο αναπαράγονται αντιλήψεις περί έμφυτων ή επίκτητων διαφορών ως προς την πολιτικότητα με βάση το φύλο, οι οποίες συνδέονται με τη διάκριση ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, και την κυρίαρχη αντίληψη ότι το πολιτικό φαινόμενο παραπέμπει στον δημόσιο χώρο, ο οποίος αποτελεί αποκλειστικό πεδίο δράσης των ανδρών, σε αντίθεση με τον ιδιωτικό χώρο ο οποίος ταυτίζεται με τις γυναίκες και τον κοινωνικό τους ρόλο (Βουγιούκα, 2019α: 29-48.). Το δεδομένο αυτό καταδεικνύει καταρχάς την προβληματική λειτουργία της δημοκρατίας στη σχέση της με την έμφυλη υπόσταση των πολιτών και παράλληλα θέτει ερωτήματα και ως προς το ασύμπτωτο στη σχέση μεταξύ δημοκρατίας και συστήματος σχέσεων των φύλων (Παντελίδου-Μαλούτα, 2010: 261-262). Επίσης ακόμα και όταν υπάρχει αναφορά στη πολιτική συμμετοχή των γυναικών, λόγω των έμφυλων προκαταλήψεων (gender bias) και της ανδροκεντρικής προσέγγισης δίνεται έμφαση κυρίως στο εύρος της συμμετοχής τους και λιγότερο ή και καθόλου στην ποιοτική συμμετοχή των γυναικών σε διαφορετικού τύπου δράσεις, με αποτέλεσμα να αγνοούνται ή να υποβαθμίζονται μη θεσμοθετημένες μορφές δράσης/ ακτιβισμού στις οποίες οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής (Κακεπάκη, 2017).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και περισσότερο τη δεκαετία του 1980, οι φεμινίστριες θεωρητικοί αρχίζουν να αναδεικνύουν την ανδροκεντρική προκατάληψη της πολιτικής

¹ Οι φεμινίστριες του πρώτου κύματος είναι γνωστές και ως σουφραζέτες επειδή διεκδικούσαν το δικαίωμα των γυναικών να συμμετέχουν στις εκλογές και να ψηφίζουν. Το ουσιαστικό suffrage στα αγγλικά σημαίνει δικαίωμα ψήφου.

επιστήμης, αποδομώντας και επανεξετάζοντας έννοιες-κλειδιά, θεωρίες και υποθέσεις, υπό το φως των νέων ιδεών της φεμινιστικής θεωρίας. Συχνά το έργο τους είναι διεπιστημονικό και φέρνει στο προσκήνιο τις γυναίκες, δίνοντας σημασία στις υποκειμενικές τους εμπειρίες και στη βιωματική γνώση, απορρίπτοντας την ιδέα μιας «αντικειμενικής» πραγματικότητας. Αμφισβητούν τους ιεραρχικούς τρόπους κατασκευής της γνώσης και επιδιώκουν να αναδείξουν τη σημασία που έχει η διερεύνηση των εμπειριών των γυναικών.

Σύμφωνα με την Παντελίδου-Μαλούτα (1987: 10-11), οι βασικές κατευθύνσεις της φεμινιστικής πολιτολογικής προσέγγισης μπορούν να συμπυκνωθούν σε τρία σημεία: α) Μετά τη φάση της πλήρους αγνόησης των γυναικών και της γυναικείας πολιτικότητας, υπερτονίζονται οι έμφυλες διαφορές στην πολιτική συμπεριφορά και η γυναικεία πολιτικότητα εξετάζεται μόνο σε αντιπαράθεση με την ανδρική. β) Άνδρες και γυναίκες θεωρούνται ομοιογενείς κοινωνικές κατηγορίες, χωρίς εσωτερικές διαφοροποιήσεις, ενώ οι μεταξύ τους διαφορές εξηγούνται με αναφορές στη «φύση» των γυναικών. γ) Η κυρίαρχη αντίληψη για το πολιτικό και την πολιτικότητα είναι περιοριστική και υποτιμά την πολιτική συνεισφορά των γυναικών, ενώ οι πολιτικές αντιλήψεις και στάσεις των γυναικών προσλαμβάνονται εκ των προτέρων ως α-πολιτικές ή ως πολιτικά αφελείς (Βουγιούκα, 2019α: 29-48).

Στη νεωτερικότητα το φύλο θεωρείται ζήτημα κοινωνικού εξαναγκασμού και όχι οντολογική αναγκαιότητα (Butler, 2006). Λειτουργεί, επομένως, ως επιπρόσθετη και κυρίαρχη οργανωτική κοινωνική αρχή (Pandelidou-Maloutas, 2006) και τεχνολογία κατανόησης των σχέσεων εξουσίας και κοινωνικής πειθάρχησης (Αθανασίου, 2006: 89). Κάθε υποκείμενο βιώνει το φύλο του με διαφορετικό τρόπο, ενώ οποιαδήποτε απόκλιση από τη στερεοτυπική διπολική έκφραση του φύλου μπορεί να οδηγήσει σε περιθωριοποίηση και ρατσισμό (Connell, 2006). Όπως είναι προφανές, οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις ρυθμίζουν ποιες έμφυλες επιτελέσεις έχουν θέση σε αυτό που αναγνωρίζεται πολιτιστικά, νομικά, κοινωνικά και πολιτικά ως ανθρώπινο (Αθανασίου, 2006: 101).

Αν αναλογιστούμε τη θέση της Pateman (1989), ότι δεν έχει υπάρξει πραγματική δημοκρατία για τις φεμινίστριες [και τους φεμινιστές], μπορούμε να αναρωτηθούμε τι σημασία έχει μια τέτοια άποψη σήμερα. Σε ένα πρώτο επίπεδο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως για τις γυναίκες και για όλες τις καταπιεσμένες ομάδες/κοινωνικές κατηγορίες, δεν υπήρξε ποτέ δημοκρατία, καθώς η τελευταία είναι ασύμβατη με συστήματα ιεραρχικών σχέσεων, όπως είναι το φύλο. Σε αντίθεση με την Pateman η οποία αναφέρεται μόνο στις φεμινίστριες, καθώς όπως ισχυρίζεται εκείνες έχουν συνείδηση της υποτέλειάς τους και της σχέσης τους με τη δημοκρατία, επιλέγουμε μια πιο συνολική διατύπωση που αφορά όλες τις καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες με δεδομένο ότι η δημοκρατία είναι ταυτόχρονα ένα ιδεατό σύστημα πολιτειακών/πολιτικών θεσμών και μορφή κοινωνικής συμβίωσης. Το κρίσιμο βέβαια είναι, ότι είτε αναφερθούμε γενικά στις καταπιεσμένες ομάδες είτε αποκλειστικά στις φεμινίστριες, η παραδοχή αυτή συνεχίζει να είναι επίκαιρη, εφόσον η δημοκρατία [ιδεατά] δεν μπορεί να αποδεχτεί και να συνυπάρξει με οποιοδήποτε θεσμοθετημένο ή αποδεκτό –ακόμα και άρρητα– σύστημα κοινωνικής ιεράρχησης, όπως είναι το φύλο.

Άλλωστε στο ερώτημα αν «προσθέτοντας» τις γυναίκες στην πολιτική θεωρία είναι δυνατόν να διορθωθεί ή να αρθεί ο σεξισμός ή τουλάχιστον ο ανδροκεντρισμός που τη χαρακτηρίζει, έχει ήδη απαντήσει η Brown (1988) αρνητικά. Η Wendy Brown, εντάσσει τις φεμινιστικές προσεγγίσεις στην πολιτική θεωρία σε δύο γενικές κατηγορίες. Η πρώτη εξετάζει πώς αιτιολογείται ο σεξισμός, ο μισογυνισμός και ο αποκλεισμός των γυναικών

από την πολιτική ζωή, ενώ η δεύτερη εξετάζει κατά πόσον μια πολιτική θεωρία μπορεί να «λειτουργήσει» ή θα είναι «εγγενώς σεξιστική», αν στον γενικό όρο «άνδρας» προστεθούν οι γυναίκες και οι δραστηριότητες που θεωρούνται «γυναικείες» και έρθει στο φως η ιδιωτική σφαίρα. Σύμφωνα με την Brown, η πρώτη προσέγγιση συχνά καταλήγει σε ένα είδος χρονικού «σεξιστικών συμπεριφορών» το οποίο δεν συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου, ενώ η δεύτερη, αν και βγάζει από την αορατότητα εκείνες που τους έχουν αρνηθεί την πολιτική οντότητα, δεν αμφισβητεί ουσιαστικά τα χαρακτηριστικά αυτής καθαυτής της πολιτικής ζωής. Η πραγματική πρόκληση για μια φεμινιστική κριτική προσέγγιση θα ήταν να αντιληφθεί ότι αυτό που γνωρίζουμε, που εννοιολογούμε ως πολιτική, έχει δομηθεί με βάση συγκεκριμένες αντιλήψεις, πρακτικές και θεσμούς της αρρενωπότητας (masculinity), επομένως σε πρακτικό επίπεδο το ριζοσπαστικό εγχείρημα θα είχε να κάνει με το πώς θα δημιουργήσουμε μια πολιτική που θα διαχωριστεί από την ιστορική της ταύτιση με τον ανδρισμό (manhood) (Brown, 1988: 10-12).

Αν και η φιλελεύθερη θεωρία παρουσιάζεται ως «ουδέτερη ως προς το φύλο» σήμερα είναι αναμφισβήτητος ο συγκροτητικός και κυρίαρχος ρόλος του φιλελευθερισμού στον τρόπο οργάνωσης των πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών εκφάνσεων της ζωής μας, ο οποίος αποτελεί και τον κυρίαρχο και πρωταρχικό τρόπο νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας (Σκοτ, 1997).

Από την κλασική πολιτική σκέψη και εντεύθεν δημιουργήθηκαν προϋδεάσεις για τη γυναικεία έμφυλη ταυτότητα, οι οποίες και ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για τη γυναικεία υποτέλεια. Σε θεωρητικό επίπεδο οφείλουμε να αποδομήσουμε αυτές τις προϋδεάσεις και σε κινηματικό επίπεδο να δημιουργήσουμε ρήγματα. Και αν κάτι μπορεί να προσφέρει ένα συλλογικό «εμείς», αυτό είναι να επανεννοιολογήσουμε το φύλο, την ιδιότητα του πολίτη και τον ιδιωτικό/δημόσιο χώρο με γνώμονα και στόχο πάντα μια συμμετοχική δημοκρατία. Ειδάλλως, απλά «προσθέτοντας» τις γυναίκες –σε ένα πεδίο ανδρικής κυριαρχίας– είναι πιθανό να «νομιμοποιούμε» την υποτέλεια. Η δημοκρατία προϋποθέτει ισότιμους και ελεύθερους πολίτες και οι γυναίκες ως γυναίκες/θηλυκότητες, δηλαδή ως διαφορετικές, είναι αδύνατον να γίνουν μέλη της δημοκρατικής κοινωνίας, γιατί «είμαι διαφορετική» σημαίνει ότι αποκλίνω από κάποιο πρότυπο.

Άρα το ζήτημα είναι να αντιμετωπίσουμε κριτικά τη δυτική πολιτική σκέψη και να επανεννοιολογήσουμε τις αντιλήψεις μας, θέτοντας ως διερώτηση για τη φεμινιστική κριτική τους τρόπους με τους οποίους «η πολιτική κατασκευάζει το φύλο και το φύλο την πολιτική» (Σκοτ, 1997: 314) και εξετάζοντας με ποιους τρόπους αποκτά ουσία και νόημα η παρουσία των γυναικών και των θηλυκοτήτων στον δημόσιο λόγο και στον δημόσιο χώρο. Και πολύ περισσότερο, να αναρωτηθούμε όχι μόνο πώς συγκροτείται η πολιτική ταυτότητα των γυναικών και των θηλυκοτήτων ως δρώντων πολιτικών και ιστορικών υποκειμένων, αλλά και ποια είναι η κατάλληλη θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση που θα μας επιτρέψει να αναλύσουμε το σύνολο των ιδεολογικών, θεσμικών, οργανωτικών και υποκειμενικών διαστάσεων της πατριαρχίας, σκεπτόμενες με όρους πολλαπλότητας και διαφορετικότητας –και όχι με όρους οικουμενικών κατηγοριών– και αναπτύσσοντας εναλλακτικούς τρόπους σκέψης και δράσης ως προς το φύλο, χωρίς απλή αντιστροφή ή επικύρωση των ιεραρχιών, αλλά και μια θεωρία που θα συνδέεται με την πολιτική πρακτική (Scott, 2006: 142-143).

Παράλληλα, όπως έχει αναδείξει ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 η φεμινιστική θεωρία και πιο συγκεκριμένα η Crenshaw (1989, 1991), η αποκλειστική ενασχόληση με το φύλο δεν αρκεί για να κατανοηθούν και να αναλυθούν οι πολυσύνθετοι και επιβαρυντικοί τρόποι με τους οποίους διατέμνονται και αλληλοδιαπλέκονται τα συστήματα ρατσισμού

και σεξισμού συνδέοντας το φύλο με την εξουσία και την καταπίεση. Η έννοια της διαθεματικότητας (intersectionality) συμβάλλει καταρχάς στην αναγνώριση των διαφορών μεταξύ των γυναικών (μαύρων, Ρομά, μεταναστριών, φτωχών, κοινωνικά αποκλεισμένων, κ.λπ.) και παράλληλα ανοίγει τον δρόμο για να εξεταστεί το φύλο ως αδιαχώριστο από τη φυλή, την κοινωνική τάξη, την εθνότητα/εθνικότητα, τη θρησκεία, τη σεξουαλικότητα, την αναπηρία, την ηλικία κλπ., και για να αναγνωριστούν οι πολυσχιδείς τρόποι με τους οποίους (ανα)παράγονται οι ανισότητες. Και μάλιστα η θεώρηση των διαθεματικών ταυτοτήτων στο πεδίο της πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης δεν θα πρέπει να σημασιοδοτείται ως προσθετικός συνδυασμός ή παράθεση θέσεων ταυτότητας και ανισότητας. Άλλωστε, όπως επισημαίνει και η Αθανασίου, το πολιτικό διακύβευμα για τη φεμινιστική κριτική στις σύγχρονες παγκόσμιες συνθήκες δεν μπορεί παρά να είναι και κριτική του αποικιακού, ρατσιστικού, ομοφοβικού/τρανσφοβικού λόγου (Αθανασίου, 2018: 30).

Η δημοκρατία ως πρόταγμα και μορφή συνύπαρξης

Όπως έχει ήδη προαναφερθεί, αντιλαμβανόμαστε τη δημοκρατία με διττή υπόσταση, αφενός ως σύνολο πολιτικών θεσμών και αφετέρου ως μορφή κοινωνικής συνύπαρξης. Η δημοκρατία ωστόσο προϋποθέτει ίσους/ες και ελεύθερους/ες πολίτες και πολίτισσες. Επομένως, ακόμη και αν νοείται μόνο μέσα στα στενά όρια της πολιτικής, ένα περιθωριοποιημένο υποκείμενο είναι μάλλον δύσκολο να θεωρηθεί πολίτης ίσης αξίας. Ταυτόχρονα, το φύλο λειτουργεί ως μία από τις πολλές μορφές θεσμοθετημένης ιεράρχησης των υποκειμένων και αυτό που, τελικά, καταδεικνύεται είναι η αστική, ετερονομική και cisgender φύση της δημοκρατίας που την καθιστά στρεβλή (Pantelidou Maloutas, 2006: 3). Το ερώτημα επομένως που τίθεται είναι τι μπορεί να σημαίνει η συνύπαρξη κατηγορηματικών μορφών ανισότητας για την ποιότητα της δημοκρατίας.

Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, οι θεωρητικοί ισχυρίζονται ότι η δημοκρατία έχει μετατραπεί σε μια απλή διαδικασία και μια ορθολογική τεχνική διακυβέρνησης. Ο Rancière (1999) υποστηρίζει ότι η δημοκρατία έχει γίνει «μετά-δημοκρατική» με την έννοια ότι έχει εκτρέψει την προσοχή της από τον λαό και τη δημοκρατική συνύπαρξη. Από την άλλη, σύμφωνα με τη Mouffe (2005), η δημοκρατία ως μια μορφή κοινωνικής συνύπαρξης έχει χάσει τη συν-αισθηματική της διάσταση και το κενό που δημιουργείται δίνει χώρο για την ανάπτυξη μιας ακροδεξιάς συζήτησης. Ταυτόχρονα, η Brown (2010) ισχυρίζεται ότι αυτό που συγκροτεί την τρέχουσα κατάσταση είναι η «φθίνουσα/ εξασθενίζουσα κυριαρχία» (waning sovereignty) της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Αυτό συμβαίνει διότι η δημοκρατία παραμένει ευάλωτη στον αποδημοκρατισμό λόγω της κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού και της υποταγής της δημοκρατικής πολιτικής σε πολιτικά αυτόνομους οικονομικούς / εταιρικούς παράγοντες που υπονομεύουν τις πολιτικές ισότητας (Crouch, 2004· Brown, 2015).

Η Butler και η Αθανασίου (2013) αντιμετωπίζουν τις συνέπειες της αποξένωσης στο πλαίσιο της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης κυβερνολογίας και θέτουν κριτικά ερωτήματα για τα πρακτικά όρια του εαυτού, την κατασκευή και την αποδόμηση των ταυτοτήτων, την ευαλωτότητα σε μια περίοδο ρευστότητας, οικονομικής βίας και νεοφιλελεύθερης κυβερνολογίας. Το βιβλίο τους είναι μια επιστημολογική προσπάθεια να κατανοήσουμε το «εσύ» (Butler & Athanasiou, 2013: 81-82), ειδικά όταν το κρίσιμο ερώτημα σήμερα είναι τι φέρνει τα υποκείμενα μαζί για να διεκδικήσουν μια ουσιαστική δημοκρατία σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής τους ζωής (Braidotti, Hanafin and Blaagaard, 2013). Πώς μπορούν οι άνθρωποι να διαμορφωθούν από το συν-αίσθημα (Ahmed, 2004)

και να σχηματίσουν ένα «εμείς» (Mouffe, 1996: 8-9), το οποίο ταυτόχρονα εγγυάται «τα δικαιώματα των άλλων» (Benhabid, 2004); Για την Butler (2015), το σημείο εκκίνησης για τη διαμόρφωση μιας ριζοσπαστικής ή επαναστατικής πολιτικής συμμαχίας ενάντια στη νεοφιλελεύθερη ακύρωση της ζωής, είναι η έννοια της επισφάλειας.

Η πραγματική δημοκρατική συνύπαρξη μπορεί να πραγματοποιηθεί και να προκύψει μόνο όταν όλα τα υποκείμενα συναντιούνται υπό συνθήκες απόλυτης ισότητας και ελευθερίας. Όταν δηλαδή, υπάρχει απόλυτη αποδοχή της πολλαπλότητας και της ποικιλομορφίας της ανθρώπινης κατάστασης, με βάση την υπόθεση ότι η μοναδικότητα των υποκειμένων τα καθιστά όλα διαφορετικά το ένα από το άλλο από πολλές απόψεις. Επομένως, πρέπει να κατανοήσουμε τη δημοκρατία ως στόχο, στον οποίο κλίνει κάποιος/α, ως διακύβευμα και πεδίο σύγκρουσης για όλες τις μορφές ανισότητας, αλλά και ως πολιτικό πρόγραμμα και πρόταγμα, δεδομένου ότι καθιερώνει έναν τρόπο οργάνωσης και συνύπαρξης σε όλους τους τομείς και για όλες/όλους/όλα εκείνα τα υποκείμενα που συγκροτούν το συμπεριληπτικό «εμείς».

Η ιδιότητα του πολίτη/πολιτότητα και η αμφισβήτηση της οικουμενικής της διάστασης

Η ιδιότητα του πολίτη είναι το καθεστώς που αναγνωρίζει ένα υποκείμενο σύμφωνα με τη νομοθεσία ενός κράτους ως μέλος του. Η ιδιότητα του πολίτη ή αλλιώς πολιτότητα ως καθεστώς θεσμοθετείται από το νόμο, ο οποίος παρέχει το κανονιστικό πλαίσιο και καθορίζει τις διαδικασίες για το ποιος/α πληροί τα κριτήρια για να συμπεριλαμβάνεται στο σώμα των πολιτών και ποιος/α όχι. Η ένταξη ενός πολίτη στην πολιτική κοινότητα παρέχει αυτόματα ένα πλεονέκτημα έναντι των άλλων και επομένως η πολιτότητα θεωρείται και από αυτήν την άποψη ότι λειτουργεί και ως προνόμιο. Το καθεστώς της ιδιότητας του πολίτη βασίζεται στην φιλελεύθερη έννοια του ανεξάρτητου υποκειμένου. Κάθε υποκείμενο προσεγγίζει την πολιτική, οικονομική και πολιτιστική σφαίρα της κοινωνίας ως ανεξάρτητη μονάδα (Kymlicka, 1989: 141). Στις προνεωτερικές κοινωνίες μόνο οι (άνδρες) κάτοχοι ιδιοκτησίας είχαν το δικαίωμα να ψηφίζουν ή να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή του τόπου τους (Phelan 2001:13). Σήμερα, θεωρητικά η ιδιότητα του πολίτη δεν λαμβάνει υπόψη το φύλο, τη φυλή κ.λπ. των πολιτών και συνοδεύεται από δικαιώματα και υποχρεώσεις (Phelan 2001: 13).

Επιπλέον, η ελευθερία –σύμφωνα με τη θεώρηση του Berlin (1969)– είναι απαραίτητη προϋπόθεση για μια δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη και το αντίστροφο (Pettit 1997: 36). Με άλλα λόγια, η ελευθερία του πολίτη είναι απαραίτητη προϋπόθεση, αλλά ταυτόχρονα διασφαλίζεται μέσω της νομικής διάστασης της πολιτότητας δηλαδή ενός οργανωμένου νομικού συστήματος που προστατεύει τους πολίτες από παρεμβάσεις και δεσποτισμό, ενώ η αρχή της μη κυριαρχίας στη σκέψη είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων (Honohan, 2002: 161 και 20). Η δημοκρατική θεωρία υποστηρίζει σαφώς μια ενεργή άσκηση της ιδιότητας του πολίτη, στην οποία κάθε πολίτης συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων για κοινωνικά/ πολιτικά ζητήματα, με στόχο το κοινό καλό (Honohan, 2002: 5). Αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι η πολιτική συμμετοχή προσλαμβάνεται ως η υψηλότερη ανθρώπινη αρετή.

Στην πραγματικότητα η πολιτότητα δεν είναι απλώς ένα νομικό καθεστώς που παρέχει στους πολίτες δικαιώματα και υποχρεώσεις και διασφαλίζει παράλληλα την ισότητα μεταξύ των μελών της κοινότητας. Η κοινωνική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη είναι

πολύ κρίσιμη, δεδομένου ότι όποιος/α βρίσκεται κάτω από την ομπρέλα αυτών των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων είναι, κατά συνέπεια, κοινωνικά αποδεκτός/ή.

Η πιο κλασική θεώρηση της ιδιότητας του πολίτη ανήκει στον Marshall και αναφέρεται στην κοινωνική θέση που αποδίδεται σε όλα τα πλήρη μέλη μιας κοινότητας. Σύμφωνα με τη θεωρία του, το να είναι ένα άτομο «υποκείμενο των δικαιωμάτων» σημαίνει ότι έχει την ικανότητα να απολαμβάνει δικαιώματα (αστικά, πολιτικά και κοινωνικά) και υποχρεώσεις (Marshall, 1977). Ωστόσο η εννοιολογική αποσαφήνιση της πολιτότητας υπήρξε ένα αμφιλεγόμενο θέμα μεταξύ των θεωρητικών και αυτό οφείλεται σε ένα κρίσιμο ερώτημα, δηλαδή: ποιος πολίτης επιτρέπεται να (κατ)έχει και να ασκεί αυτά τα δικαιώματα;

Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους θεωρητικούς, το δικαίωμα στην ιδιότητα του πολίτη θεωρείται ουδέτερο ως προς το φύλο, έτσι ώστε να μπορεί να εγγυηθεί την ισότητα στην κοινωνία (Kymlicka 1989:141). Ωστόσο, η Orloff επισημαίνει ότι πίσω από τον πολίτη που περιγράφει ο Marshall «κρύβεται» ο εργαζόμενος [λευκός] άνδρας (Orloff 1993: 308). Η φεμινιστική θεωρία έχει επίσης αναδείξει τον άρρηκτο δεσμό μεταξύ της ιδιότητας του πολίτη και των κανονιστικών σχέσεων των καθεστώτων φύλου (gender regimes) και σεξουαλικότητας (Stoler, 1995), ενώ ταυτόχρονα, η ίδια η εξουσία παράγει πολίτες (Foucault, 1982) που απέχουν από το ιδανικό πρότυπο πολιτότητας και κάνουν άνιση χρήση αυτής της ιδιότητας. Επομένως, η ιδιότητα του πολίτη είναι εγγενώς ανδρική και ο πολίτης έχει πάντα συγκεκριμένο φύλο και σεξουαλικότητα (Pateman, 1989· Phillips, 1993· Pantelidou Maloutas, 2006). Πρέπει να σημειωθεί ότι η φεμινιστική σκέψη δίνει έμφαση στην αξία μιας συμμετοχικής και ενεργητικής πολιτότητας (Lister, 1997· Philips, 1991 και 1993), ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ριζοσπαστικής δημοκρατίας (Mouffe, 1992).

Ως εκ τούτου, πρέπει να αναρωτηθούμε τι συμβαίνει με τις κοινωνικές ομάδες ή μειονότητες που ζουν στο περιθώριο· ειδικά εάν η ιδιότητα του πολίτη μπορεί να δοθεί μόνο σε υποκείμενα που συμμετέχουν ως ενεργά μέλη μιας κοινότητας. Είναι σαφές από την παραπάνω φεμινιστική κριτική ότι η κοινωνική κατηγορία του «πολίτη» στις κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας δεν αποδέχεται την ποικιλομορφία/διαφορετικότητα. Εάν αποδεχτούμε ότι στη νεωτερικότητα το έθνος-κράτος είναι η κυρίαρχη μορφή κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, είναι απαραίτητο να μελετηθούν εκείνοι/ες που θεωρούνται μη (ισότιμοι) πολίτες. Επιπλέον, ένας πολίτης μπορεί να υπάρξει μόνο μέσω συνεχούς πρακτικής (Marshall, 1977)· παράλληλα, για τον Mikdashi η ιδιότητα του πολίτη μπορεί να είναι καθεστώς μόνο εάν υπάρχει και ο μη (ισότιμος) πολίτης (Mikdashi 2013: 350). Αντίθετα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, όπως η αρρενωπότητα, το cisgender, το λευκό, το αστικό, το χριστιανικό, το ετεροφυλόφιλο και το ικανό/αρτιμελές σώμα είναι τα κυρίαρχα παγκόσμια χαρακτηριστικά. Προφανώς, αυτά τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά δεν είναι προνόμιο όλων, διότι το σύγχρονο κράτος, μέσω των τεχνολογιών της βιοπολιτικής (Foucault, 2011), της θανατοπολιτικής (Αθανασίου, 2007· Avramopoulou, 2017) και της νεκροπολιτικής (Mbembe, Meintjes, 2001· Haritaworn, Kuntsman, Posocco, 2015) παράγει, ποσοτικοποιεί και ρυθμίζει τα υποκείμενα, με αποτέλεσμα να οδηγεί στη συγκρότηση κοινωνικών ομάδων που δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα, όπως για παράδειγμα είναι οι φτωχοί/ές, οι γυναίκες, οι μαύροι/ες, οι μη χριστιανικές εθνοτικές μειονότητες, οι queers και τα άτομα με αναπηρίες.

Αν και η προβληματική για την οικουμενικότητα είναι χρήσιμη και η κριτική εύστοχη, εκφράζονται επιφυλάξεις περί μιας διαφοροποιημένης εννοιολόγησης της ιδιότητας του πολίτη και αντιπροσώπευσης κατά ομάδες (Young 1990) με δεδομένο ότι σε μια συμμετοχική και πλουραλιστική δημοκρατία η αντιπροσώπευση σε ομάδες εγείρει ζητήματα κυριαρχίας κάποιων ελίτ εντός των ομαδώσεων, αλλά και «ισχυροποίηση» διχοτομιών

που τίθενται από τη στερεοτυπική λειτουργία και χρήση του φύλου ή της σεξουαλικότητας, για παράδειγμα. Το ζήτημα που προκύπτει δεν αφορά πώς θα κατανεμηθεί πιο δίκαια μεταξύ των αποκλεισμένων η συντελούμενη αδικία, αλλά τι μπορούμε να πράξουμε προκειμένου [και] αυτή η αδικία να εξαλειφθεί.

Η αφηρημένη έννοια της ιδιότητας του πολίτη είναι ένα αμφιλεγόμενο εννοιολογικό εργαλείο (Lister, 1997) και οι σύγχρονοι θεωρητικοί δεν επικεντρώνονται στην καθολική διάστασή της, αλλά επιλέγουν να αντιμετωπίσουν το χάσμα που υπάρχει μεταξύ της πολιτότητας και της καθημερινής άσκησης της (Brown, 1995· Brubaker, 1996). Για αυτόν τον λόγο πρέπει να εξετάσουμε την ιδιότητα του πολίτη και σε συνάρτηση με το τυπικό / νομικό πλαίσιο (σύνταγμα, νόμοι, νομολογία) και σε συνάρτηση με τους ανεπίσημους κανόνες που επηρεάζουν την πρόσβαση και την άσκηση της (Vink, 2017: 223).

Η σύγχρονη οριοθέτηση της έννοιας του πολίτη και της αντίστοιχης ιδιότητας, παραπέμπουν στις δύο βασικές παραδόσεις από τις οποίες απορρέουν, τον φιλελευθερισμό και τον πολιτειακό ριζοσπαστισμό, αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις και συνδέονται με την έννοια του έθνους-κράτους και τη δημοκρατία. Υπάρχουν επομένως δυο διαφορετικές παραδόσεις για την πολιτότητα που δομείται στο πλαίσιο αυτό και ως καθεστώς και ως πρακτική. Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι: Ποιες και ποιους αφορά αυτή η έννοια και ιδιότητα του πολίτη; Ποιοι είναι οι (άρρητοι) αποκλεισμοί που τίθενται; Κατά πόσον αποτρέπει ιεραρχήσεις; Συμβιβάζεται με την ετερότητα; Η Lister (1997) θεωρεί ότι η ιδιότητα του πολίτη είναι μια έννοια που ορθώς αμφισβητείται, κυρίως από μια φεμινιστική σκοπιά, και ότι στο σύγχρονο πλαίσιο απαιτείται μια σφαιρική αντίληψή της, η οποία θα πρέπει να στηριχθεί σε μια εκσυγχρονιστική και προοδευτική ερμηνεία και των δύο προαναφερόμενων παραδόσεων. Ταυτόχρονα, η Lister ως υπέρμαχη της οικουμενικότητας της πολιτότητας θεωρεί ότι δεν θα πρέπει να εγκαταλειφθεί ως έννοια. Προτείνει, βέβαια, μια διαφοροποιημένη οικουμενικότητα, η οποία βρίσκεται σε δημιουργική ένταση με την ανομοιότητα και τη διαφορά και αμφισβητεί τις διαιρέσεις και τις ανισότητες που προβάλλουν από την ανομοιότητα. Η διαφοροποιημένη οικουμενικότητα συσχετίζεται/διασυνδέεται με την αναδόμηση της δημόσιας και ιδιωτικής διχοτομίας. Στο πλαίσιο αυτό θα είχε σημασία να διασφαλιστεί η οικουμενικότητα της ιδιότητας του πολίτη χωρίς δυτικο-κεντρικές συνδηλώσεις, ως μια εναλλακτική, πλουραλιστική, μη αποικιοκρατική ιδιότητα πολιτότητας και ως η μοναδική ίσως ταυτότητα με την οποία υπάρχουμε στο δημόσιο χώρο.

Σε ένα σύγχρονο κριτικό πλαίσιο, επομένως, δε θα πρέπει να εγκαταλειφθεί το καθεστώς της ιδιότητας του πολίτη/ πολιτότητας, αλλά να γίνει αντικείμενο στοχασμού μέσω της φεμινιστικής και queer κριτικής. Αυτό που απαιτείται δηλαδή, δεν είναι τόσο μια απο-εμφυλοποίηση της κοινωνίας, αλλά μια ιδιότητα του πολίτη αδιάφορη ως προς το φύλο. Όπως επισημαίνει η Παντελίδου-Μαλούτα, «η ιδιότητα του πολίτη συνθέτει τη μόνη αποδεκτή από τη δημοκρατία ταυτότητα με την οποία τα υποκείμενα μπορούν να συναλλάσσονται ως ισότιμα στον δημόσιο χώρο, όπου δεν είμαστε, δεν πρέπει να είμαστε, πρωτίστως γυναίκες ή άνδρες, αλλά πολίτες, που είναι βεβαίως έμφυλοι, αλλά αυτό (πρέπει να) αφορά τη δημόσια παρουσία τους, όσο το χρώμα των ματιών τους» (Παντελίδου-Μαλούτα: 2012: 263). Σε αυτήν την προσπάθεια επανεννοιολόγησης της πολιτότητας, είναι χρήσιμο να την εξετάζουμε και να την κατανοούμε όχι μόνο ως νομική θέση/ κατάσταση (status), αλλά και ως πρακτική (Oldfield, 1990) με όρους επιτελεστικότητας. Σύμφωνα με τον Isin (2017: 4) η εξέταση της ιδιότητας του πολίτη με όρους επιτελεστικότητας μας βοηθάει να την αντιληφθούμε όχι ως μια σταθερή ταυτότητα, αλλά ως μια συνεχή διαδι-

κασία, μέσω της οποίας τα υποκείμενα μεταμορφώνουν δημιουργικά τις έννοιες και τις λειτουργίες της (Andrijasevic, 2013: 47-65· Arabau & Huysmans, 2014: 596-619).

Επομένως η απόφαση για το ποιο υποκείμενο μπορεί και ποιο δεν μπορεί να (κατ)έχει αυτά τα δικαιώματα λαμβάνεται στο πλαίσιο ενός διαρκούς πολιτικού και κοινωνικού αγώνα που αφορά όχι μόνο το περιεχόμενο και την ποιότητα αυτών των δικαιωμάτων, αλλά και τα υποκείμενα που έχουν ίση πρόσβαση σε αυτά. Με άλλα λόγια, η επιτελεστική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη έχει να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο όσον αφορά την επανεκτιμολόγηση της πολιτότητας, επειδή αποκαλύπτει τις εγγενείς της αντιφάσεις.

Στο πλαίσιο της επιτελεστικότητας, η ιδιότητα του πολίτη δεν ασκείται επειδή ένα άτομο την (κατ)έχει, αλλά και επειδή ισχυρίζεται και επικαλείται το γεγονός ότι είναι φορέας αυτής της ιδιότητας (Butler & Spivak, 2007). Αυτή η αντίληψη για την ιδιότητα του πολίτη θυμίζει τη γνωστή φράση της Hannah Arendt «το δικαίωμα να έχεις δικαιώματα», δηλαδή ότι ο καθένας/καθεμία έχει ιδανικά το δικαίωμα να είναι μέρος μιας πολιτικής κοινότητας –χωρίς διάκριση– και ότι μπορεί να κριθεί μόνο με βάση τις ενέργειες και τις ιδέες του/της (Arendt 1973: 296-297). Το ζήτημα του «δικαιώματος να έχουμε δικαίωμα» πηγάζει από την εμπειρία της απαλλοτρίωσης του δικαιώματος στην πολιτική ένταξη· ο κίνδυνος να απωλέσουμε το δικαίωμα να έχουμε δικαιώματα, είναι που στην πραγματικότητα μας ωθεί να διεκδικούμε αυτά τα δικαιώματα (DeGooyer et al., 2019). Πριν και πέρα από το δικαίωμα στην πολιτότητα, βρίσκεται η απαραίτητη πολιτική προϋπόθεση για το δικαίωμα να (κατ)έχει ένα άτομο δικαιώματα. Χωρίς αυτήν την προϋπόθεση, τα δικαιώματα παραμένουν δυνητικά αλλοτριωμένα. Στην πιθανότητα αυτής της ακυρότητας του «δικαιώματος να έχουμε δικαίωμα» βρίσκεται η ουσία της επιτελεστικής ιδιότητας του πολίτη, ως ένα καθεστώς που δεν είναι εγγυημένο.

Η έννοια της «επιτελεστικής ιδιότητας του πολίτη» μας επιτρέπει να αντιλαμβανόμαστε τους πολίτες και τους μη (ισότιμους) πολίτες ως τυχαίες και σχεσιακές θέσεις (Isin, 2017: 8). Ως εκ τούτου, η «επιτελεστική ιδιότητα του πολίτη» είναι χρήσιμη για να αντιληφθούμε τον πολίτη ως κατάσταση που περιέχει πολλές διαφορετικές ταυτότητες –οι οποίες, με τη σειρά τους, καθορίζουν τις δυνατότητες και τις πιθανότητες των υποκειμένων– και πιθανώς εκείνον/η που είναι πολίτης και μη (ισότιμος/η) πολίτης ταυτόχρονα. Επομένως η επιτελεστικότητα στο πλαίσιο αυτό συμβάλλει στην πρόσληψη και κατανόηση της πολιτότητας ως μιας αόριστης και διαρκώς επαναπροσδιοριζόμενης κατάστασης.

Η ιδιότητα του πολίτη είναι απαραίτητη για την ορθή λειτουργία της δημοκρατίας, καθώς χωρίς την σαφή κατανόηση του ποιος/α θεωρείται πολίτης και ποια/ος συμμετέχει σε δημοκρατικές διαδικασίες, η κοινωνική οργάνωση θα ήταν αδύνατη (Vink, 2017: 221-222). Με άλλα λόγια, το ερώτημα είναι πώς μπορούν να επαναπροσδιοριστούν οι έννοιες της ιδιότητας του πολίτη και της δημοκρατίας σήμερα, προκειμένου να συμπεριληφθούν όχι μόνο τα υποκείμενα που είναι *de jure* αποκλεισμένα, αλλά και εκείνα που αποκλείονται *de facto* (Παντελίδου-Μαλούτα, 2017). Επιπλέον με την κατανόηση της πολιτότητας με πιο *queer* όρους μπορούμε να σκεφτούμε με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο, μη συνδεδεμένο με τις κανονιστικές προσλήψεις (Halberstam, 2011). Παράλληλα οφείλουμε να μην λησμονούμε ότι η ιδιότητα του πολίτη, ως οργανωτική αρχή του πολιτικού, διέπεται από έμφυλες, σεξουαλικές, φυλετικές, εθνικές και ταξικές αντινομίες του ανήκειν και άρα αναπόφευκτα εμπλέκεται με το ρυθμιστικό ιδεώδες των σχέσεων εξουσίας που παράγουν υποκειμενικότητες με βάση συγκεκριμένες πολιτικές και βιοπολιτικές νόρμες (Αθανασίου, 2012: 242-244).

Διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού ή πώς ορίζεται το πολιτικό

Σύμφωνα με την Okin η πολιτική θεωρία, από τον Αριστοτέλη ως τους νεότερους φιλοσόφους, διαπερνάται από μια λειτουργιστική αντίληψη για τις γυναίκες, η οποία στηρίζεται στη σχέση τους με την οικογένεια, την πολιτική και τον δημόσιο/ιδιωτικό χώρο. Αυτό έχει οδηγήσει στην κυριαρχία της σεξιστικής πολιτικής σκέψης, στον ανδροκεντρισμό της πολιτικής και στη συνεπακόλουθη ανδροκρατική πρόσληψη της ιδιότητας του πολίτη, η οποία θέτει καταστασιακά εκτός τις γυναίκες (Okin, 1979).

Η διάκριση δημόσιου - ιδιωτικού χώρου/σφαίρας, μία από τις «μεγάλες διχοτομίες» της δυτικής σκέψης (Bobbio, 1989), έχει τεθεί στο επίκεντρο της φεμινιστικής κριτικής ήδη από τη δεκαετία του 1980, ενώ η θεωρητική και κινηματική επεξεργασία, κατανόηση και αποδόμηση της συγκεκριμένης διάκρισης αποτέλεσε ένα από τα πρωταρχικά μελήματα της φεμινιστικής σκέψης για δεκαετίες. Το δεύτερο κύμα του φεμινισμού προσπάθησε να διαταράξει τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού (Κιουπκιολής, 2021: 37). Αυτή η έμφαση, όπως εξηγεί η Phillips, δόθηκε καθώς η διχοτομία δημόσιου και ιδιωτικού χώρου/σφαίρας αναγνωρίστηκε ως το βασικό υπόβαθρο της πατριαρχικής πολιτικής σκέψης (Phillips, 1992: 17).

Σύμφωνα με τη φεμινιστική θεώρηση, το δημόσιο περιλαμβάνει τόσο το κράτος όσο και την κοινωνία των πολιτών, ενώ αντίθετα το ιδιωτικό περιλαμβάνει τις σχέσεις και δραστηριότητες της οικιακής και οικογενειακής ζωής. Το ενδιαφέρον και πολιτικά σημαντικό ζήτημα, στο οποίο η φεμινιστική θεωρία εφιστά την προσοχή μας, είναι το γεγονός ότι η φιλελεύθερη θεωρία παραβλέπει εντελώς την ιεραρχική μορφή της (πατριαρχικής) οικογένειας και τις έμφυλες και εξουσιαστικές σχέσεις που συγκροτούνται στο πλαίσιο της.

Η φεμινιστική βιβλιογραφία για τη διάκριση δημόσιου - ιδιωτικού επικεντρώθηκε κυρίως στην κριτική της φιλελεύθερης διάκρισης δημόσιου - ιδιωτικού, η οποία εντάσσει στην ιδιωτική σφαίρα τις σχέσεις μεταξύ ελευθέρων και ίσων ατόμων (Squires, 2018), ασκώντας κριτική στον χαρακτηρισμό του οικιακού ως ιδιωτικού και όλων των άλλων –κοινωνίας των πολιτών, κυβέρνησης κ.α.– ως δημόσιων πεδίων (Weintraub, 1997: 28). Στο επίκεντρο της φεμινιστικής σκέψης βρίσκονται οι σχέσεις εξουσίας οι οποίες δημιουργούν το πλαίσιο για τον περιορισμό των γυναικών στην ιδιωτική/οικιακή σφαίρα και σε ρόλους φροντιστικούς, ενώ οι άνδρες μπορούν να κυκλοφορούν ελεύθερα μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου (Squires, 2018).

Οι φιλελεύθερες θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου αποτέλεσαν βασική αρχή πάνω στην οποία συγκροτήθηκε η δυτική νεωτερική αστική δημοκρατία, χωρίς οποιαδήποτε αναφορά σε έμφυλα ζητήματα: ταυτόχρονα οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα απείχαν από τη συγκρότησή της. Η Pateman αμφισβητώντας την αντίληψη ότι η εξουσία του κράτους δεν έρχεται σε αντίθεση με τις ατομικές ελευθερίες, θεωρεί ότι το κοινωνικό και το έμφυλο συμβόλαιο στην πραγματικότητα βασίζεται σε μια σύμβαση έμφυλης εκμετάλλευσης, η οποία οδηγεί στη συστηματική υποταγή του γυναικείου πληθυσμού (Pateman, 1988)². Επιπλέον τα φιλελεύθερα κράτη καταπατούν την αφηρημένη δέσμευση της απαγόρευσης της κρατικής παρέμβασης στον ιδιωτικό τομέα, ρυθμίζοντας και ελέγχοντας την οικογένεια (Okin, 1998: 116–41). Ως εκ τούτου οι θεωρίες κοινωνικών συμβολαίων αφορούν τη σχέση των ανδρών-πολιτών με τη δημόσια σφαίρα και τα δικαιώματα, αποκρύπτοντας

² Η Pateman θεωρεί ότι τα δύο συμβόλαια (κοινωνικό και έμφυλο) είναι συμπληρωματικά και όχι αντίπαλα, παρόλο που ο στόχος του πρώτου είναι να εδραιωθεί η ελευθερία, ενώ το δεύτερο οδηγεί στην έμφυλη ανισότητα (1988).

τη γυναικεία υποτέλεια, ενώ ο αποκλεισμός των γυναικών από τα κοινωνικά συμβόλαια επιβεβαιώνει και διαιωνίζει μια έμφυλη ιεραρχία που συνιστά θεμέλιο των περισσότερων θεσμών (π.χ. του γάμου). Επιπλέον η έμφυλη ιεραρχία παρουσιάζεται ως η φυσική τάξη πραγμάτων και ως ένα μη πολιτικό γεγονός. Με τον τρόπο αυτό η πολιτική ορίζεται ως αυτό που είναι αντίθετο με αυτό που κάνουν και τον τόπο όπου το κάνουν οι γυναίκες – δηλαδή τον οίκο.

Αν και τα κοινωνικά συμβόλαια σηματοδοτούν το τέλος ενός πατερναλιστικού μοντέλου πολιτικής εξουσίας, η απελευθέρωση των «γιων» βασίζεται και διαιωνίζει την κυριαρχία επί των συζύγων, των αδελφών και των θυγατέρων τους. Για αυτό και η Pateman αξιοποιεί την ίδια την έννοια των έμφυλων συμβολαίων για να αναδείξει ότι η έμφυλη διαφορά είναι πολιτική διαφορά (Pateman, 1988: 6 και 226). Συνεπώς, η πολιτική ορίζεται σε αντίθεση με τις δραστηριότητες και τα γνωρίσματα που συνδέονται συνήθως με τις γυναίκες (Pateman, 1989), ενώ θεωρείται ότι οι γυναίκες αποτελούν απειλή για την ανδροκρατική σκέψη και κοινωνία.

Το φεμινιστικό σύνθημα και αίτημα της δεκαετίας του 1970 «*το προσωπικό είναι πολιτικό*» διευρύνει το νόημα του προσωπικού και τα όρια του πολιτικού, καθιστώντας σαφές ότι η ιδιωτική ζωή έχει πολιτικές διαστάσεις, αόρατες μέχρι τότε, και ότι οι γενικότερες σχέσεις εξουσίας διαμορφώνουν τους έμφυλους ρόλους στο σπίτι, στην οικογένεια και οπουδήποτε αλλού (Lee, 2007: 163). Ταυτόχρονα αναδεικνύει ότι οι διάχυτες σχέσεις εξουσίας και οι κοινωνικοί κανόνες αναπαράγονται και σε ατομικό επίπεδο, γεγονός το οποίο συμβάλλει στην επικράτηση και στην αναπαραγωγή τους (Butler, 1988: 522). Στο πλαίσιο αυτό οι έμφυλες αναλύσεις ανέδειξαν επίσης ότι οι σχέσεις εξουσίας δεν είναι αφηρημένες, αλλά μάλλον ενσωματωμένες στα έμφυλα υποκείμενα, για αυτό και έχει τεράστια σημασία και επίδραση η συνειδητοποίηση ότι η ατομική «μοίρα» μπορεί να μετατραπεί σε συλλογική δράση για την ανατροπή του συστήματος που παράγει και αναπαράγει αυτή τη θέση ως αναπόδραστη. Οι συνέπειες αυτής της εννόησης της πολιτικής είναι δύο. Η πρώτη αφορά το γεγονός ότι οι σχέσεις εξουσίας γίνονται αντιληπτές ως έμφυλες/εμφυλοποιημένες, διότι αναπαράγουν έμφυλους κανόνες και προκαταλήψεις κατά των γυναικών και των θηλυκοτήτων γενικότερα. Η δεύτερη είναι ότι η έμφυλη ανάλυση εξετάζει ζητήματα που θεωρούνται «προσωπικά» ή ζητήματα που είναι περιθωριοποιημένα από τη δημόσια σφαίρα, παρά το γεγονός ότι έχουν ενταχθεί στη νομοθεσία (π.χ. έμφυλη βία, φροντίδα παιδιών κ.λπ.) ως κατεξοχήν πολιτικά ζητήματα (Βουγιούκα, 2019α:45).

Η φεμινιστική θεωρητική προσέγγιση επιχείρησε να επαναπροσδιορίσει το δημόσιο και το ιδιωτικό σε ένα νέο, περισσότερο αποεμφυλοποιημένο πλαίσιο, όχι τόσο μέσω μιας ολιστικής και συμπαγούς αρχής αλλά κυρίως μέσω επιμέρους στρατηγικών για την αποεμφυλοποίηση των αξιών που σχετίζονται με το δημόσιο και το ιδιωτικό, την επανενοιολόγηση δημόσιου και ιδιωτικού και την αποδόμηση της ίδιας της διχοτομίας (Lister, 1997:120). Με άλλα λόγια, οι στρατηγικές αυτές επιχειρούν να διασπάσουν την άκαμπτη οριοθέτηση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χωρίς ωστόσο να διαγράφουν τη διάκριση μεταξύ των δύο πεδίων (Shanley & Narayan, 1997: xiv).

Παρόλο που η διάκριση δημόσιου - ιδιωτικού εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό συστατικό της σύγχρονης θεωρητικής σκέψης, το περιεχόμενο κάθε σφαίρας, η σταθερότητά τους ως διακριτών χώρων και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση έχουν αλλάξει σημαντικά. Αυτός ο μετασχηματισμός συνέβη κυρίως λόγω της ενίσχυσης του ρυθμιστικού κράτους και της εκτεταμένης ιδιωτικοποίησης (Shamir, 2014) δημόσιων τομέων στο πλαίσιο της κυριαρχίας του νεοφιλελεύθερου μοντέλου διακυβέρνησης. Το ουσιαστικό όμως ερώτημα σήμερα είναι αν χρειαζόμαστε μια προσέγγιση που θα αποδομή τη συνάφεια της ίδιας

της διχοτόμησης, υποδηλώνοντας ότι όχι μόνο οι πατριαρχικές, αλλά και οι φεμινιστικές συνδηλώσεις της διχοτόμησης είναι αναχρονιστικές και εξουσιαστικές. Ενδεχομένως μια ενδιαφέρουσα οπτική θα ήταν αυτή του Walzer (1983) περί διαφορετικών (πολλαπλών) σφαιρών και μικρών ομάδων που μας βοηθούν να αποσπαστούμε από μια αυστηρή δυαδική προσέγγιση και οδηγούν σε πληθυντικές νέες εξερευνήσεις και δυνατότητες.

Πολιτική συμμετοχή και πολιτική εκπροσώπηση

Υπό το πρίσμα της εκπροσώπησης και αντιπροσώπευσης το ερώτημα εντοπίζεται στο αν το αίτημα της ισάριθμης εκπροσώπησης εισάγει νέες αρχές στη δημοκρατία ή εναρμονίζεται με τις υπάρχουσες. Η ισάριθμη εκπροσώπηση αποτέλεσε ένα σημείο διαφωνίας για τις Γαλλίδες φεμινίστριες και μέρος του διαλόγου που αναπτύχθηκε αποτελούν η οπτική της Gaspar (1995) και της Βαρίκα (1995). Για την Gaspar (1995), οι γυναίκες αποκλείστηκαν από την πολιτεία ως γυναίκες άρα πρέπει να ενταχθούν σε αυτήν ως γυναίκες και να κατέχουν το 50% των θέσεων στα κέντρα λήψεως αποφάσεων. Ωστόσο οι εκλεγμένες αντιπρόσωποι δεν εκπροσωπούν μόνο τις γυναίκες αλλά και το σύνολο των πολιτών. Η Βαρίκα (1995) εναντιώνεται έντονα στη θέση αυτή και επισημαίνει ότι το ζήτημα δεν είναι αν και οι γυναίκες θα κάνουν πολιτική, αλλά να συμφωνήσουμε στο τι λογής πολιτική πρέπει να ακολουθήσουμε. Παρόλο που δεν αποκλείει εντελώς τη σημασία της συμβολικής μαζικής παρουσίας των γυναικών στα κέντρα λήψεως αποφάσεων, εκτιμά ότι αυτή δεν συνεπάγεται και μια αλλαγή της κοινωνίας γιατί και αυτές οι γυναίκες είναι συνήθως συγκεκριμένης ταξικής θέσης, ετεροφυλόφιλες, μητέρες κτλ. Συνεχίζουν δηλαδή να αποκλείονται άνδρες και γυναίκες που δεν ανήκουν στις κυρίαρχες πατριαρχικές νόρμες. Παράλληλα, για τη Βαρίκα (1995), η ισάριθμη εκπροσώπηση είναι προβληματική για τη δημοκρατία καθώς αναπτύσσει μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία τα μέλη του κοινοβουλίου δρουν όχι με βάση τις πολιτικές θέσεις για τις οποίες εκλέχθηκαν, αλλά με βάση το φύλο τους. Άλλωστε, όπως υποστηρίζει η Phillips σε μια δημοκρατική κοινωνία οι εκλεγμένοι/ες πρέπει να αντιπροσωπεύουν τη σύνθεση του πληθυσμού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εκπροσωπούν και την αντίστοιχη ομάδα (Phillips 1993, 1994). Πιο αναλυτικά, οι εκλεγμένες/οι οφείλουν να αντιπροσωπεύουν το κοινώς ζην και όχι «συντεχνιακά συμφέροντα», δρώντας ως ομάδες πίεσης. Από την άλλη, και οι άνδρες βουλευτές εκπροσώπησαν και εκπροσωπούν τα πατριαρχικά συμφέροντα. Συνεπώς, αυτό που υποστηρίζει η Phillips θα μπορούσε απλώς να είναι ένας στόχος της δημοκρατίας που επιθυμούμε και επιδιώκουμε.

Επίσης η Phillips (1995) αναλύοντας την πολιτική εκπροσώπηση από τη σκοπιά του φύλου έφερε στο προσκήνιο την έννοια της πολιτικής παρουσίας (the politics of presence) ή της πολιτικής που ενισχύει την ουσιαστική παρουσία των γυναικών στην πολιτική/δημόσια σκηνή και της αντίληψης ότι για να ληφθούν δημοκρατικά εκπροσωπούμενες αποφάσεις απαιτείται η συμμετοχή ομάδων-κλειδιών στην πολιτική διαβούλευση. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για την ουσιαστική εκπροσώπηση (substantive representation)³ και την πολιτική παρουσία των γυναικών ως ενεργών πολιτικών υποκειμένων, πυροδό-

3 Σύμφωνα με την Pitkin (1967) οι τύποι εκπροσώπησης είναι τέσσερις (4): α) η εκπροσώπηση μέσω εξουσιοδότησης (authorised), κατά την οποία μέσω του νόμου παραχωρείται στον εκπρόσωπο το δικαίωμα να ενεργήσει αντί για κάποιον άλλο, β) η περιγραφική εκπροσώπηση (descriptive), η οποία αφορά κυρίως την καταμέτρηση του αριθμού των γυναικών που είναι παρούσες ή συμμετέχουν σε έναν θεσμό, όργανο, κ.λπ., κατά την οποία ο εκπρόσωπος αντιπροσωπεύει μια ομάδα δυνάμει ή εξαιτίας κάποιων κοινών χαρακτηριστικών όπως είναι η φυλή, το φύλο, η εθνότητα ή η κατοικία, γ) η συμβολική εκπροσώπηση (symbolic), η οποία αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικοί προβάλλονται από τα ΜΜΕ, λειτουργούν ως πρότυπα (role models) για πολιτικό ακτιβισμό και ως πολιτικά σύμβολα, κατά την οποία μια ηγετική πολιτική προσωπικότητα εκπροσωπεί τις εθνικές αρχές ή αντιλήψεις και δ) η ουσιαστική εκπροσώπηση (substantive) κατά την οποία ο εκπρόσωπος επιχειρεί να προωθήσει τα πολιτικά συμφέροντα και τις πεποιθήσεις μιας

τησαν τη συζήτηση για την εκπροσώπηση με όρους διαμόρφωσης αιτημάτων, ενώ το κομβικό ερώτημα ήταν η εννοιολόγηση της πολιτικής εκπροσώπησης με τρόπο που να επιτρέπει ή να συμβάλλει στη συστηματική και αποτελεσματική αποτίμηση της λειτουργίας της. Κι αυτό γιατί η υποεκπροσώπηση και η απουσία της διαφορετικότητας μεταξύ των εκλεγμένων γυναικών αποτελεί σοβαρό εμπόδιο για την επίτευξη της ισότητας με ουσιαστικούς όρους, εφόσον δεν διασφαλίζεται ίση πρόσβαση στην πολιτική ατζέντα, ούτε ίση δυνατότητα πρόκλησης πολιτικής υποστήριξης για θέματα φύλου, προκειμένου αυτά να μεταφραστούν σε νόμους και πολιτικές (Βουγιούκα, 2019α: 37-39). Τα επιμέρους ερωτήματα που τέθηκαν αφορούσαν τους λόγους για τους οποίους θα «πρέπει» να εκπροσωπούνται οι γυναίκες, το ποιες/ποιοί είναι οι εκπρόσωποί τους, τη λογοδοσία και την αποτελεσματικότητα της εκπροσώπησης (π.χ. Celis, 2008· Lovenduski & Guadagnini 2010· Doni, 2007 κ.ά.). Με τον τρόπο αυτό έγινε σαφές ότι ο αποκλεισμός των γυναικών πραγματοποιείται σε πολλαπλά επίπεδα μέσω των καθιερωμένων ανδροκρατούμενων θεσμών (μη εξαιρουμένων των πολιτικών κομμάτων), οι οποίοι προστατεύονται από σειρά τυπικών και άτυπων κανόνων. Επειδή λοιπόν η (ποσοτική) ισότητα σε νομοθετικά, αποφασιστικά, κ.α. όργανα λήψης αποφάσεων δεν αρκεί για να επιτευχθεί η ίση συμμετοχή και ισοτιμία στους πολιτικούς θεσμούς, οι Childs και Lovenduski ισχυρίζονται ότι θα πρέπει να πλαισιωθούν εκ νέου οι θεσμοί ενσωματώνοντας την έμφυλη οπτική, δηλαδή να «επαν-εμφυλοποιηθούν» (regendered) και με τον τρόπο αυτό να καθίσταται δυνατόν να αναλύεται η ποιότητα της σχέσης εκπροσώπησης, ο βαθμός στον οποίο οι γυναίκες εκπρόσωποι έχουν κοινούς σκοπούς και ισχυρές σχέσεις αμοιβαιότητας με εκείνες που εκπροσωπούν και βέβαια το κατά πόσον λογοδοτούν έναντι εκείνων που εκπροσωπούν (Childs & Lovenduski 2013: 15-21).

Ωστόσο, το δίλημμα ισότητα ή διαφορά παραμένει ανεπίλυτο. Αν επιδιώκουμε νέες αρχές για τη δημοκρατία, ή και την επανίδρυσή της, αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν ανατρέψουμε την κυριαρχία του φύλου και όχι αν αποδεχθούμε τη διαφορά. Αυτό που κυρίως απαιτείται δηλαδή είναι η απελευθέρωση από τα δεσμά του φύλου, την έμφυλη κατανομή ρόλων –ήδη από την παιδική ηλικία– και η καταπολέμηση των διακρίσεων και του σεξισμού, με στόχο όχι την εξίσωση (εξ ορισμού) άνισων, αλλά την εξάλειψη των προδιαγραφών του τι σημαίνει «είμαι γυναίκα», «είμαι άνδρας» και τον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της κοινωνικής μας συμβίωσης. Αν και η αυξημένη παρουσία των γυναικών σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων και σε θέσεις εξουσίας δύναμι μπορεί να διαδραματίσει ένα κοινωνικοποιητικό ρόλο, δεν μπορεί να μη ληφθεί υπόψη ότι η λειτουργία των εθνικών κοινοβουλίων αλλάζει. Ότι και οι υπερεθνικές δομές ως μέρος ενός εκκολαπτόμενου μετακανονιστικού συστήματος, «του αόρατου Λεβιάθαν» –που στο πλαίσιο της γενικευμένης κρίσης εκπροσώπησης αφήνει τα πολυάριθμα θύματα του ακραίου οικονομικού φιλελευθερισμού χωρίς συνεκτική πολιτική εκπροσώπηση– (Τσουκαλάς, 2020) αποκτούν πολύ σημαντικό κατευθυντήριο λόγο. Φτάνει να θυμηθούμε ότι, την εποχή της κρίσης στην Ελλάδα, το κοινοβουλευτικό σώμα απλώς επικύρωνε νόμους με τη διαδικασία του κατεπείγοντος και με αυστηρή κομματική πειθαρχία. Συνεπώς το ζήτημα είναι αυτό ακριβώς που θέτει η Βαρίκα (1995): τι λογής πολιτική θέλουμε να ακολουθήσουμε. Για να το θέσουμε διαφορετικά το πολιτικό διακύβευμα είναι εντέλει η διεκδίκηση ενός νέου τρόπου να ζούμε, μιας δημοκρατικότερης δημοκρατίας και μιας πλουραλιστικής ιδιότητας του πολίτη που δεν θα συγκροτείται σε δίπολα.

Συνεπώς, το αίτημα περί «δικαιώματος στη διαφορά» είναι πολύ πιθανό να αποτελεί παγίδα, καθώς βασίζεται στην αντίληψη πως είναι αυτονόητο ότι οι γυναίκες και οι άνδρες

ομάδας (της ομάδας που εκπροσωπεί). Σημειώνεται ότι σε κάθε κατηγορία υπάρχουν αμφισημίες και περιορισμοί και συνεπώς καμία κατηγορία δεν συνιστά έναν σαφώς προσδιορισμένο τύπο εκπροσώπησης.

είναι διαφορετικές/οί αφού σωματικά, δηλαδή από τη φύση, διαφέρουν. Έτσι, προκύπτει το ζήτημα ότι παραδεχόμενη πως είμαι διαφορετική σημαίνει ότι υπάρχει ένα πρότυπο, ένας κανόνας που επικυρώνει την έμφυλη διχοτομία, επιτρέπει ιεραρχήσεις και διαφορές ως προς τα δικαιώματα των υποκειμένων. Αυτό δεν σημαίνει πως δεν διαφέρουμε και ότι είμαστε ίδιες, αλλά πως δεν διαφέρουμε από κάποιο πρότυπο, αλλά αντιθέτως αποτελούμε «μια από τις πολυάριθμες, πολλαπλές και ποικίλες εκδοχές της ανθρώπινης υπόστασης» (Παντελίδου-Μαλούτα, 2002, 129-141). Άλλωστε σε αυτό βασίζονται οι θεωρήσεις στις οποίες υποστηρίζεται ότι «οι γυναίκες ως γυναίκες δεν θα καταφέρουν ποτέ να γίνουν ισότιμοι πολίτες με τους άνδρες» καθώς μοιάζουν να είναι «κατά παραχώρηση πολίτες» και αυτό είναι πρόβλημα για τη λειτουργία της δημοκρατίας (Παντελίδου-Μαλούτα, 1996b). Η κυρίαρχη αντίληψη για το φύλο είναι εγγενώς σεξιστική και για αυτό ηθικά, ιδεολογικά και πολιτικά μη αποδεκτή, αλλά και κοινωνικά απολύτως δυσλειτουργική και σε αντίφαση με τη δημοκρατία. Η δυτική σκέψη συνέβαλε στην ανάπτυξη προϋποθέσεων, όπου υφέρπει η αρνητική αξιολόγηση ατόμων ή κοινωνικών κατηγοριών με βάση το φύλο. Η πολιτική υπήρξε ιστορικά κατεξοχήν ανδρικό πεδίο ανθρώπινης δραστηριότητας και ακόμα και σήμερα η πολιτική διαδικασία ανδροκρατείται συστηματικά. Οι διαφορές φύλου είναι σεξιστικές, εμποδίζουν την αυτοπραγμάτωση των υποκειμένων και αποτελούν έναν μύθο που επιτρέπει να διαιωνίζεται η έμφυλη ανισότητα. Η υστέρηση στην άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων, παρότι υπάρχει τυπική ισότητα, είναι ένα πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπίσουμε, καθώς φαίνεται να υπάρχουν δομικά εμπόδια για την ισότιμη άσκησή τους, ανεξαρτήτως έμφυλης ταυτότητας.

Στον πυρήνα αυτών των θεωρήσεων βρίσκεται η ίδια η δημοκρατία και η εμβάθυνσή της σε όλους τους τομείς ώστε να υφίσταται κοινωνική ισότητα και απελευθέρωση από τα δεσμά του φύλου. Όπως επισημαίνει η Βαρίκα (1999) η κοινωνική κατηγορία «γυναίκες» πέρα από το γεγονός ότι εντάσσεται στην κατώτερη πλευρά του διπόλου, αποτελείται από πολυποικίλες και πολλαπλές εκδοχές του γυναικείου. Οι γυναίκες διαφοροποιούνται ανάλογα με την ταξική τους θέση, το χρώμα του δέρματός τους, την αρτιμέλειά τους, την ιθαγένεια τους και άλλους πολλούς παράγοντες. Συνεπώς, όχι μόνο δεν υπάρχει μια κυρίαρχη και συναινετική θεώρηση του τι σημαίνει να είναι κάποια γυναίκα, με ό,τι συνδηλώσεις αυτό είναι φορτισμένο, αλλά και σαν ενδεχόμενο η αναζήτηση αυτής της θεώρησης είναι χωρίς νόημα.

Ο ανδροκεντρισμός της πολιτικής διαδικασίας, τα πολιτικά κόμματα και οι ποσοτώσεις

Για να κατανοηθεί καλύτερα πώς συσχετίζονται οι φεμινιστικές στρατηγικές για την αύξηση της ισχύος και της ενεργούς εξουσίας (των γυναικών), αφενός, και οι βασικές στρατηγικές αντίστασης απέναντι στην ισότητα των φύλων, αφετέρου, είναι αναγκαίο να κατανοηθεί πώς εκφράζεται και λειτουργεί ο εγγενής ανδροκεντρισμός της πολιτικής διαδικασίας ως κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα και πρακτική.

Καταρχάς, ο ανδροκεντρισμός, όπως έχει αποδειχθεί από πρόσφατες σχετικές έρευνες, είναι εμφανής στο επίπεδο των κομμάτων και στον τρόπο με τον οποίο τα κόμματα λειτουργούν ως βασικοί φύλακες/φρουροί (gatekeepers) των πολιτικών αξιωμάτων, μέσω διαδικασιών και μηχανισμών «στρατολόγησης», επιλογής και υποστήριξης των υποψηφίων (European Parliament/ FEMM Committee, 2019· Council of Europe, 2017· EIGE, 2016). Ο ανδροκεντρισμός εδώ αφορά τις διαδικασίες στελέχωσης, τις εσωκομματικές πρακτικές και τους μηχανισμούς μέσω των οποίων επιλέγονται και υποστηρίζονται τα στελέχη που συμμετέχουν σε εκλογικές διαδικασίες, τις αρμοδιότητες και ευθύνες που

αναλαμβάνουν οι γυναίκες στο εσωκομματικό πλαίσιο και το κατά πόσον υπάρχει πρόβλεψη για τη λήψη εσωκομματικών αποφάσεων για την ίση κατά φύλο εκπροσώπηση (50/50). Εννοείται ότι η αναφορά στην κατηγορία γυναίκες δεν μπορεί παρά να κατανοείται με τις εσωτερικές της διαφοροποιήσεις ως προς την ταξική προέλευση και την κοινωνική θέση, το διαθέσιμο κοινωνικό κεφάλαιο, την ηλικία ή την εθνική προέλευση. Γίνεται έτσι κατανοητό ότι οι γυναίκες με κοινωνικό κεφάλαιο (αστική καταγωγή, λευκές, μορφωμένες με κοινωνικό κύκλο κ.ο.κ.) πιο εύκολα κατορθώνουν να αναδειχθούν στην κομματική ιεραρχία και να αποκτήσουν και πολιτικό κεφάλαιο. Ωστόσο, θα είναι πάντοτε λιγότερες και θα ισχύουν για αυτές πιο αυστηρά και απαιτητικά κριτήρια ανάδειξής τους από ό,τι για άνδρες που διαθέτουν ισότιμο κοινωνικό κεφάλαιο.

Κομβικός στο πλαίσιο αυτό είναι ο ρόλος του/της αρχηγού του κόμματος, καθώς στο εγχώριο πολιτικό σύστημα τα κόμματα είναι απολύτως προσωποπαγή και οι επιλογές της ηγεσίας τους εν πολλοίς καθορίζουν το πολιτικό *modus vivendi*, δημιουργώντας παράλληλα πρότυπα για την ηγεσία και το αποδεκτό προφίλ ενός ηγέτη.

Κατά δεύτερον ο ανδροκεντρισμός εκφράζεται μέσω των γενικότερων μηχανισμών της εξουσίας, οι οποίοι όχι μόνο ανδροκρατούνται, αλλά αναπαράγουν και μια συγκεκριμένη πολιτική κουλτούρα, η οποία είναι αναγνωρίσιμη από τους άνδρες ακόμα και όταν ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτικούς χώρους, διότι έχει κοινά και ευδιάκριτα χαρακτηριστικά, περιλαμβάνει συγκεκριμένους κώδικες επικοινωνίας και ανταλλαγής πληροφοριών, αναγνωρίσιμες και αποδεκτές στάσεις και συμπεριφορές και, κυρίως, δημιουργεί το πλαίσιο για τη συγκρότηση συμμαχιών. Η πολιτική αυτή κουλτούρα ορίζει τους όρους του πολιτικού παιχνιδιού και αναπαράγει τα έμφυλα στερεότυπα για τον τρόπο διακυβέρνησης και διαχείρισης της ηγεσίας και των θέσεων ευθύνης.

Επίσης, ο ανδροκεντρισμός της πολιτικής διαδικασίας εκφράζεται και σε επίπεδο εκλογικού συστήματος: αν δηλαδή είναι αναλογικό ή πλειοψηφικό, αν προτιμώνται άνδρες ή γυναίκες υποψήφιοι/ες στις μονοεδρικές εκλογικές περιφέρειες, αν προβλέπεται υποχρεωτική ποσόστωση υπέρ των γυναικών και σε ποιο επίπεδο εφαρμόζεται (σε επίπεδο εκλογικής περιφέρειας ή χώρας) κ.λπ.

Δύο φαινόμενα στενά συνδεδεμένα με τον ανδροκεντρισμό της πολιτικής διαδικασίας είναι καταρχάς η «γυάλινη οροφή» –το σημείο δηλαδή πέραν του οποίου δεν επιτρέπεται η είσοδος ή η εξέλιξη– και κατά δεύτερον η ιεράρχηση των χαρτοφυλακίων ή τομέων/αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνουν οι γυναίκες. Η «γυάλινη οροφή» αποτελεί ένα από τα πιο σοβαρά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην πολιτική και αν και αόρατη είναι απτή και πραγματική σε όλα τα πεδία πολιτικής και σε όλες τις θέσεις ευθύνης (EIGE, 2016: 22-23). Η ιεράρχηση των χαρτοφυλακίων και τομέων που αναλαμβάνουν οι γυναίκες –αν και όχι πάντα με απόλυτους όρους– αποτυπώνει στερεοτυπικά χαρακτηριστικά για τους έμφυλους ρόλους, τις δεξιότητες και τα ταλέντα των γυναικών. Ταυτοχρόνως συμβάλλει στην αναπαραγωγή έμφυλων (πολιτικών) προτεραιοποιήσεων και στην διαρκώς αναπαραγόμενη ταύτιση των γυναικών με τα ζητήματα του οίκου, τη σφαίρα της αναπαραγωγής και τους στερεότυπους ρόλους της φροντίδας. Στην πιο «ήπια» εκδοχή του ο ανδροκεντρισμός της πολιτικής αποτυπώνεται στη δυσπιστία με την οποία αντιμετωπίζονται οι γυναίκες και οι θηλυκότητες από τις πολιτικές δομές, ως προς την αποτελεσματικότητα, τις γνώσεις, το πολιτικό τους κριτήριο. Συνήθως όμως εκφράζεται πιο έντονα με τον (ακραίο) σεξισμό, ο οποίος είναι εγγενής και πανταχού παρόν στις πολιτικές

διαδικασίες, σε όλα τα επίπεδα και πεδία της πολιτικής και δημόσιας ζωής και ιδιαιτέρως στα ΜΜΕ και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Βουγιούκα, 2019β: 247-248).

Οι φεμινιστικές στρατηγικές που στοχεύουν στην ανατροπή του ανδροκεντρισμού και στην αύξηση της θέσης ισχύος των γυναικών στο πλαίσιο της πολιτικής διαδικασίας, επικεντρώνονται κυρίως στα πολιτικά κόμματα. Καταρχάς μέσω της άσκησης πίεσης για τη θέσπιση ποσοστώσεων φύλου με σκοπό την αύξηση των ποσοστών των υποψηφίων και εκλεγμένων γυναικών και της άσκησης πίεσης για ίση πρόσβαση σε ηγετικές θέσεις και σε επιτροπές επιλογής των υποψηφίων. Οι στρατηγικές συμπερίληψης περιλαμβάνουν επίσης παρεμβάσεις για την αναδιοργάνωση των όρων εργασίας, των διαδικασιών και ωραρίων που ανταποκρίνονται πλήρως στις απαιτήσεις της ηγεμονικής αρρενωπότητας και εμποδίζουν την πλειονότητα των γυναικών από την ενεργό πολιτική δράση/συμμετοχή. Κατά δεύτερον, μέσω διεκδικήσεων για τη σύσταση εσωκομματικών επιτροπών, οργανώσεων και δικτύων που μπορούν να συμβάλλουν στη δημιουργία ισχυρών συμμαχιών μεταξύ εκλεγμένων γυναικών, μελών της εκτελεστικής εξουσίας, ακαδημαϊκών, μελών του φεμινιστικού κινήματος και στελεχών της διοίκησης που εργάζονται σε φορείς για την ισότητα των φύλων. Και τρίτον, μέσω προτάσεων και διεκδικήσεων για το μετασχηματισμό των εσωκομματικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων με στόχο την αύξηση της επιρροής των γυναικών. Μια στρατηγική τέτοιου τύπου είναι η ένταξη της οπτικής του φύλου (gender mainstreaming) μέσω της οποίας δημιουργείται «δομικό» ενδιαφέρον για τη διάσταση του φύλου στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στα ζητήματα πολιτικής γραμμής. Η ένταξη της οπτικής του φύλου μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία πολιτικής υπεροχής και χώρου για την εκπροσώπηση των γυναικών και από αυτή την άποψη συνιστά στρατηγική ενδυνάμωσης όσων εκπροσωπούν ουσιαστικά τις γυναίκες (Celis & Lovenduski, 2018: 156-157).

Όπως είναι αναμενόμενο η απάντηση στις προαναφερόμενες φεμινιστικές στρατηγικές είναι οι στρατηγικές αντίστασης απέναντι στην ισότητα των φύλων. Με βάση τα εμπειρικά δεδομένα και τη βιβλιογραφία, οι στρατηγικές αντίστασης εμπίπτουν σε δύο ευρείες κατηγορίες. Η πρώτη, άμεση και εξαιρετικά ορατή αντίσταση αφορά την άρνηση να αλλάξουν οι κανόνες, οι κανονισμοί και οι πρακτικές που οδηγούν σε μειονεκτική θέση τις γυναίκες αφαιρώντας τους εξουσία, την άρνηση εφαρμογής ποσοστώσεων φύλου, δημιουργίας τομέων ή ομάδων ισότητας των φύλων στα πολιτικά κόμματα και συμπερίληψης των γυναικών και των θεμάτων έμφυλης ισότητας στα εκλογικά προγράμματα, καθώς και την άρνηση αλλαγής των εργασιακών ρυθμίσεων εντός των θεσμικών φορέων, της σύστασης φορέων για την ισότητα των φύλων και της ένταξης της οπτικής του φύλου στις πολιτικές. Η δεύτερη στρατηγική αντίστασης είναι έμμεση και για αυτό λιγότερο ορατή και χειροπιαστή. Αδρανοποιεί τη φεμινιστική αλλαγή μέσω της μη μεταβολής των άτυπων κανόνων, οι οποίοι παραμένουν εν ισχύ. Περιλαμβάνει πρακτικές περιθωριοποίησης της ατζέντας φύλου, επισκίασης των φεμινιστικών αιτημάτων ή προτεραιοτήτων, κακή ή αναποτελεσματική εφαρμογή των μέτρων πολιτικής, απονομιμοποίηση της επιχειρηματολογίας για την ισότιμη συμμετοχή και εκπροσώπηση των γυναικών στην πολιτική, βία κατά των γυναικών πολιτικών κ.λπ. (Celis & Lovenduski, 2018: 158).

Συχνά ο σχεδιασμός των ποσοστώσεων αντιμετωπίζει τα πολιτικά κόμματα ως ομοιογενή, ικανά να ανταποκριθούν εξίσου στους κανονισμούς για τις ποσοστώσεις. Ωστόσο, αρκετές μελέτες τονίζουν ότι τα πολιτικά κόμματα είναι ετερογενή, ποικίλλουν σημαντικά ως προς την οργανωτική δομή, την ιδεολογία, τους κανόνες επιλογής υποψηφίων, την κουλτούρα κ.λπ. (Escobar-Lemmon & Taylor-Robinson, 2008· Murray, 2007· Verge, 2010). Τα πολιτικά κόμματα είναι συχνά επιφορτισμένα με την εφαρμογή μιας νομικής μεταρρύθμισης (ποσοστώσεις) που δεν επιθυμούν απαραίτητα ή δεν σχεδιάστηκε από

τα ίδια, συνεπώς οι διαφορές μεταξύ των πολιτικών κομμάτων είναι ζωτικής σημασίας για την αποτίμηση του αποτελέσματος της εφαρμογής του συγκεκριμένου αιτήματος ή θετικού μέτρου.

Τη στάση των πολιτικών κομμάτων για τις ποσοστώσεις τη διαμορφώνουν συνήθως συγκεκριμένοι κομματικοί παράγοντες ή/και ηγετικά στελέχη. Κάποια κόμματα είναι πιο δεκτικά στο να εφαρμόσουν ποσοστώσεις, ανεξάρτητα από το εάν είναι υποχρεωτικές ή όχι, ενώ άλλα συμμορφώνονται με κανονισμούς/νόμους που τους επιβάλλονται μόνο όταν υπάρχουν ισχυρές επιπτώσεις ή κυρώσεις. Ωστόσο, η συζήτηση που αφορά το ζήτημα των ποσοστώσεων σε εσωκομματικό επίπεδο παραμένει σχετικά ανεξερεύνητη (Kennedy, 2013). Σύμφωνα με τις έρευνες που αφορούν την τοποθέτηση και τις απόψεις των ίδιων των κομμάτων για τις ποσοστώσεις (Escobar-Lemmon & Taylor-Robinson, 2008· Murray, 2007· Hinojosa, 2012· Kennedy, 2013), φαίνεται ότι ορισμένοι τύποι πολιτικών κομμάτων συμμορφώνονται περισσότερο από άλλα ενώ, όπως είναι αυτονόητο, η ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα και η αντίστοιχη πολιτική βούληση διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο. Για παράδειγμα τα αριστερά κόμματα τείνουν να συμμορφώνονται περισσότερο με τους σχετικούς νόμους και εφαρμόζουν τις σχετικές ποσοστώσεις, επιλέγοντας περισσότερες γυναίκες υποψήφιες (Murray, 2007· Hinojosa, 2012).

Από την άλλη, η εφαρμογή ποσοστώσεων δημιουργεί δυναμικές ή και εντάσεις εντός των κομμάτων λόγω της απαίτησης/πίεσης προς όσους παίζουν ρόλο θυροφυλάκων (gatekeepers) να εντάξουν γυναίκες υποψήφιες στα ψηφοδέλτια αφαιρώντας παράλληλα άνδρες υποψήφιους. Γι' αυτό και η εφαρμογή των ποσοστώσεων μπορεί να παρεμποδίζεται καθώς τείνει να δημιουργεί αντιστάσεις στο εσωτερικό της κομματικής οργάνωσης. Επίσης τα κόμματα που ακολουθούν μια αυστηρή γραφειοκρατικοποιημένη διαδικασία ανάδειξης των υποψηφίων είναι πιθανότερο να εφαρμόζουν καλύτερα μεταρρυθμίσεις όπως είναι οι ποσοστώσεις και κατά συνέπεια να εκλέγουν περισσότερες γυναίκες, έναντι των κομμάτων στα οποία η επιλογή των υποψηφίων γίνεται με πιο άτυπους/μη θεσμικούς τρόπους. Στην περίπτωση αυτή είναι πιθανόν τα κόμματα να ακολουθούν «άγραφους νόμους» για την ανάδειξη των υποψηφιοτήτων και όχι ένα αυστηρό σύστημα ποσοστώσεων (Bjarnegård & Zetterberg, 2016).

Επιπλέον, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της έρευνας του Συμβουλίου της Ευρώπης για την επίδραση των εκλογικών συστημάτων, των κατά φύλο ποσοστώσεων και των ρυθμίσεων των πολιτικών κομμάτων για θέματα ισότητας των φύλων, τα αναλογικά εκλογικά συστήματα ευνοούν περισσότερο την ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στα αποφασιστικά όργανα από ό,τι τα πλειοψηφικά εκλογικά συστήματα, ενώ στις χώρες όπου προβλέφθηκαν υποχρεωτικές ποσοστώσεις για τα πολιτικά κόμματα τα αποτελέσματα ήταν καλύτερα σε ό,τι αφορά την κατά φύλο ισορροπία στο κοινοβούλιο από ό,τι στις χώρες με νομοθεσία για εθελοντικές ποσοστώσεις (Council of Europe, 2017). Επίσης καταγράφηκε ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της επίδρασης των θεσμοθετημένων ποσοστώσεων (ιδιαίτερώς όταν προβλέπονται κυρώσεις) και του ποσοστού των εκλεγμένων γυναικών στις εθνικές εκλογές. Σε πέντε χώρες που θεσμοθέτησαν ποσοστώσεις μεταξύ 2005 και 2016 η εκπροσώπηση των γυναικών αυξήθηκε σημαντικά (Council of Europe, 2017: 13-17)⁴.

Πάντως, σύμφωνα με την πρόσφατη έρευνα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Γυναικών και την Ισότητα των Φύλων, τα πολιτικά κόμ-

⁴ Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα, και στις πέντε (5) χώρες που είχαν νομοθεσία για υποχρεωτική ποσοστώση το 2005 και το 2016, αυξήθηκε σημαντικά η εκπροσώπηση των γυναικών. Συγκεκριμένα αυξήθηκε κατά

ματα επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την κατά φύλο ισορροπία μεταξύ των βουλευτών/ριών μιας χώρας (European Parliament/ FEMM Committee, 2019) . Αυτό είναι προφανές στην περίπτωση των αυστηρών και κλειστών συστημάτων στα οποία χρησιμοποιούνται λίστες, μέσω των οποίων κάθε κόμμα προσδιορίζει ποιοι/ες υποψήφιοι θα τεθούν σε βασικές θέσεις και με ποια σειρά, καθορίζοντας επομένως ποιοι/ες θα καταλάβουν τις έδρες του κόμματος. Ακόμα και στα πιο ανοιχτά συστήματα, όμως, στα οποία οι εκλογείς εκφράζουν τις προτιμήσεις τους για συγκεκριμένους/ες υποψήφιους/ες, οι στρατηγικές στρατολόγησης, οι διαδικασίες επιλογής και η γενικότερη πολιτική κουλτούρα των κομμάτων, επηρεάζουν και τη ζήτηση και την προσφορά υποψηφίων γυναικών. Επιπλέον, στην ίδια έρευνα, διαπιστώθηκε ότι τα μέτρα για την κατά φύλο ισόρροπη συμμετοχή, όπως οι ποσοτώσεις στην επιλογή υποψηφίων και ιδιαιτέρως το λεγόμενο «σύστημα φερμουάρ» (zipper system) με την εναλλαγή γυναίκα/άνδρα στο ψηφοδέλτιο, μπορούν να αμβλύνουν τις προκαταλήψεις και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην πολιτική ζωή, με δεδομένο ότι όταν εφαρμόζονται τέτοια συστήματα οι μηχανισμοί επιλογής των κομμάτων δεν καθορίζουν κατά πόσον θα συμπεριληφθούν γυναίκες στα ψηφοδέλτια, αλλά μάλλον ποιες γυναίκες θα συμπεριληφθούν. Η έρευνα καταλήγει ότι οι ποσοτώσεις δεν αποτελούν πανάκεια για την έμφυλη ανισότητα στην πολιτική και δεν θα πρέπει να εφαρμόζονται μεμονωμένα. Απαιτούνται επιπλέον μέτρα για να διασφαλιστεί η συμμετοχή γυναικών, με διαφορετικά χαρακτηριστικά, ταυτότητες και διαδρομές και για να ενδυναμωθούν οι γυναίκες που ενδιαφέρονται για πολιτική σταδιοδρομία. Ακόμα και στις χώρες με υψηλά ποσοστά συμμετοχής των γυναικών σε επίπεδο (περιγραφικής) εκπροσώπησης, δεν έχει κατακτηθεί η ισότητα στη διαφορετικότητα και τα ποσοστά συμμετοχής γυναικών με διαφορετική εθνοτική καταγωγή, με αναπηρία ή διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό είναι εξαιρετικά χαμηλά (European Parliament/ FEMM Committee, 2019: 7-9).

Στην Ελλάδα σύμφωνα με την πρώτη έρευνα για την πολιτική συμπεριφορά των γυναικών, του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ)⁵, γυναίκες και άνδρες, κατά 84,3% και 73,8% αντίστοιχα, θεωρούν ότι η θεσμοθέτηση ποσοτώσεων για το φύλο στις δημοτικές εκλογές αποτελεί μέτρο προόδου. Παράλληλα, δηλώνουν κατά 95,4% και 85,7% αντίστοιχα ότι συμφωνούν με την άποψη ότι η ποσοστωση θα έπρεπε να εφαρμόζεται και στις βουλευτικές εκλογές (Παντελίδου-Μαλούτα, 2007α: 25-36). Επίσης, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της ποιοτικής έρευνας του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (2019), αν και οι ποσοτώσεις δεν έχουν μέχρι στιγμής επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο επίπεδο της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική και δεν έχουν ανατρέψει τις έμφυλες ανισορροπίες, έχουν παρά ταύτα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην αλλαγή των νοοτροπιών, διότι αν μη τι άλλο διαπαιδαγωγούν σε μια διαφορετική πολιτική κουλτούρα, θέτοντας ένα διαφορετικό πλαίσιο για την εκπροσώπηση, συμβάλλοντας στο να έρθουν οι γυναίκες στο προσκήνιο της πολιτικής και δημιουργώντας πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις για να αλλάξει η κοινωνική δυναμική. Σε επίπεδο πολιτείας η θεσμοθέτηση ποσοτώσεων αποτελεί δέσμευση με μεγάλη ιδεολογική σημασία για την ισότητα των φύλων και την ισόρροπη εκπροσώπηση ανδρών και γυναικών στην πολιτική. Παράλληλα στην έρευνα σημειώθηκε ότι η εκλογή, ιδιαιτέρως στο κοινοβούλιο, εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, όπως είναι η αναγνωρισιμότητα, η εκλογική αυτοτέλεια, η ύπαρξη πόρων κ.λπ. που δεν

⁵ στην Αρμενία και το Βέλγιο, κατά 7% στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και 15% στη Γαλλία και στη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας (Council of Europe, 2017: 31).

⁵ Ο τίτλος της έρευνας ήταν «Έμφυλες διαφορές στα πρότυπα πολιτικότητας: διερεύνηση της εξέλιξης των διαφορών στην ιδεολογική τοποθέτηση και πολιτική συμπεριφορά ανάλογα με το φύλο, στις νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες» και συγχρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και Εθνικούς Πόρους (ΕΓΠΕΑΕΚ ΙΙ) ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ. Επιστημονικά υπεύθυνη του έργου ήταν η Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, ενώ στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν οι εξής: Η. Νικολακόπουλος, Κ. Δοξιάδης, Μ. Κακεπάκη, Γ. Διακουμάκος, Α. Νικολάου, Φ. Γεωργακόπουλος, Α. Κοσσυφολόγου και Ε. Τσιδεμιάδου.

επηρεάζονται από τις ποσοτώσεις. Η ποσόστωση, δηλαδή, συνήθως δεν λειτουργεί αποτελεσματικά αν δεν υπάρχει αναγνωρισιμότητα ή καταξίωση ή το απαιτούμενο (υλικό, συμβολικό, πολιτισμικό κ.α.) κεφάλαιο. Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι σύμφωνα με την Κακεπάκη, ενώ τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχουν αυξηθεί (με απόλυτους αριθμούς) οι γυναίκες που εκλέγονται βουλευτρίες, παρατηρείται ότι δεν μοιράζονται τους ίδιους διαύλους πολιτικής και κοινωνικής προϋπηρεσίας με τους άνδρες, παραμένουν για λιγότερες θητείες και αναλαμβάνουν σε πολύ μικρότερο βαθμό υπουργικές θέσεις (Κακεπάκη, 2019: 130). Επίσης ένα θέμα που τέθηκε από τις περισσότερες συμμετέχουσες στην προαναφερόμενη έρευνα είναι ότι, εφόσον η ποσόστωση δεν είναι υποχρεωτική σε όργανα λήψης αποφάσεων της κοινωνίας των πολιτών (κόμματα, παρατάξεις, συνδικαλιστικές οργανώσεις, συλλόγους, μη κυβερνητικές οργανώσεις), η (πιο) ισότιμη συμμετοχή των γυναικών επαφίεται στους αρχηγούς των κομμάτων, στις ηγετικές ομάδες και εν γένει στους κομματικούς μηχανισμούς, ενώ θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως μέσο για την οριοθέτηση των μηχανισμών εσωτερικής αναρρίχησης που λειτουργούν στο πλαίσιο των κομμάτων (Βουγιούκα, 2019β: 210-217).

Βία με βάση το φύλο στην πολιτική και πολιτικές διαστάσεις της έμφυλης βίας

Αν και θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η βία κατά των γυναικών στην πολιτική ή η έμφυλη βία στην πολιτική καλύπτονται από τους υφιστάμενους ορισμούς που έχουν ενταχθεί σε θεσμικά κείμενα⁶ και νόμους⁷, διότι υπάρχει σαφής αναφορά για τη βία με βάση το φύλο και στη δημόσια και στην ιδιωτική ζωή, τα τελευταία χρόνια η φεμινιστική θεωρία έχει αναδείξει και νοηματοδοτήσει αυτή τη μορφή βίας ως διακριτή, επιχειρώντας να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ πολιτικής συμμετοχής και βίας.

Καταρχάς η πολιτική βία παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, δημιουργεί σοβαρά εμπόδια στην εμπέδωση της δημοκρατίας, υπονομεύει την ισότητα και τη διαφάνεια, αλλά και την εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς. Γενικά οι μελέτες για την πολιτική βία υιοθετούν μια μάλλον περιορισμένη προσέγγιση, τονίζοντας κυρίως τις σωματικές επιθέσεις, τις συγκρούσεις ή τη βία στα καθεστώτα μετάβασης. Αν όμως η πολιτική βία περιορίζει τη συμμετοχή των γυναικών με τρόπους που μέχρι πρόσφατα δεν ήταν αντιληπτοί –επειδή οι σχετικές μελέτες ασχολούνταν κυρίως με τις εμπειρίες των ανδρών ή επειδή τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες δεν ορίζονται ως βία– τότε τα σχετικά συμπεράσματα για την ποιότητα και την ακεραιότητα της δημοκρατίας πιθανώς να είναι προκατειλημμένα.

Αν και μέχρι αρκετά πρόσφατα οι ερευνητές έδιναν λιγότερη προσοχή στις έμφυλες διαστάσεις της πολιτικής βίας που συνέβαινε σε πιο καθημερινά συμφραζόμενα, οι σύγχρονες ερευνήτριες σε θέματα φύλου έχουν αναλύσει την αντίσταση και την οπισθοδρόμηση σε ό,τι αφορά την πολιτική συμμετοχή των γυναικών (Sen, et al, 2019), ενώ αρκετές έχουν ορίσει το φαινόμενο ως «βία κατά των γυναικών στην πολιτική» (violence against women in politics/ VAWP) (Krook, 2017· Krook & Restrepo Sanin, 2016, 2019) – πρόκειται για έναν όρο που τελευταίως έχει γίνει εξαιρετικά δημοφιλής (Inter-Parliamentary Union/

6 Βλέπε για παράδειγμα, τον ορισμό που υιοθετήθηκε το 1995 στην 4^η Παγκόσμια Διάσκεψη Γυναικών και αναφέρεται στις παραγράφους 113 και 118 της Πλατφόρμας Δράσης του Πεκίνου: Ο όρος «βία κατά των γυναικών» περιλαμβάνει **κάθε πράξη βίας που στηρίζεται στο φύλο** και έχει ως αποτέλεσμα, ή είναι δυνατό να έχει ως αποτέλεσμα, τη σωματική, σεξουαλική ή ψυχολογική βλάβη ή πόνο για τις γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των απειλών τέτοιων πράξεων, τον εξαναγκασμό ή την αυθαίρετη στέρηση της ελευθερίας, **είτε αυτό προκύπτει στη δημόσια είτε στην ιδιωτική ζωή** (παρ. 113).

7 Βλέπε για παράδειγμα, ορισμό Ν. 4531/2018 – Σύμβαση Κωνσταντινούπολης.

IPU, 2016· Ballington et al, 2017) και χρησιμοποιείται και σε επίπεδο ΟΗΕ (UN Women, OHCHR, SRVAW, 2018). Ωστόσο οι προσεγγίσεις αυτές συγκροτούν ένα συμπληρωματικό πλαίσιο που δεν συμβάλλει τόσο στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου καθώς αφήνει μια σειρά ερωτήματα αναπάντητα. Για παράδειγμα, όταν πολιτικά ενεργές γυναίκες αντιμετωπίζουν εμπόδια στη συμμετοχή τους στην πολιτική διαδικασία πρόκειται για πολιτική βία, για βία κατά των γυναικών ή και για τα δύο; Και πώς μπορούμε να το γνωρίζουμε αυτό; Αν η πολιτική βία συμπεριλαμβάνει μεγαλύτερη γκάμα πράξεων που προκαλούν βλάβη σε ένα ευρύτερο πεδίο, πώς αποκτά έμφυλο πρόσημο αυτή η βία;

Οι Bardall, Bjarnegård και Piscopo (2019) εξετάζουν έρευνες για την πολιτική βία οι οποίες κατηγοριοποιούν με διαφορετικό τρόπο τις επιθέσεις ενάντια σε γυναίκες /θηλυκότητες και τις έρευνες για το φύλο που επικεντρώνονται στα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες κατά την πολιτική τους συμμετοχή, με στόχο να προτείνουν ένα νέο πλαίσιο αναγνώρισης των έμφυλων διαστάσεων της πολιτικής βίας, η οποία νοείται ως οποιαδήποτε μορφή βίας παρεμποδίζει τις πολιτικές διαδικασίες. Με βάση αυτήν την κατηγοριοποίηση ισχυρίζονται ότι η προσέγγιση της «βίας κατά των γυναικών στην πολιτική» μας δείχνει πώς το φύλο μπορεί να συνιστά κίνητρο, ενώ η προσέγγιση της «πολιτικής βίας» αναγνωρίζει πώς το φύλο μπορεί να εμφανιστεί ή να καθορίσει τη μορφή ή τις συνέπειες της βίας. Με άλλα λόγια, η πολιτική βία μπορεί να εμφυλοποιείται με ποικίλους και διακριτούς τρόπους. Τα έμφυλα κίνητρα (gendered motives) αναδεικνύονται όταν οι δράστες χρησιμοποιούν βία για να διατηρήσουν τον ηγεμονικό έλεγχο των ανδρών στο πολιτικό σύστημα. Άλλωστε συνιστά κοινό τόπο σε παγκόσμια κλίμακα ότι οι άνδρες που ανήκουν στη δομικά κυρίαρχη κουλτούρα, ή σε κυρίαρχη εθνοτική ή θρησκευτική ή άλλη ομάδα, κατέχουν πολιτικές θέσεις. Οι δράστες που χρησιμοποιούν βία για να αντισταθούν στη μεταβίβαση πολιτικής εξουσίας σε εκείνους που βρίσκονται εκτός της ηγεμονικής αρσενικής ομάδας (που μπορεί να είναι γυναίκες, αλλά και άνδρες που δεν ανήκουν στην κυρίαρχη ομάδα, ομοφυλόφιλοι, queer, μη-δυναμικοί, τρανς άτομα), διαπράττουν πολιτική βία για λόγους φύλου. Σύμφωνα με τη Manne (2017), όταν η πολιτική δραστηριότητα των γυναικών αψηφά ή έρχεται σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους, το κίνητρο όσων διαπράττουν βία λόγω αυτής της υπέρβασης ή «παραβίασης» είναι ο μισογυνισμός.

Επίσης οι έμφυλοι ρόλοι, πεποιθήσεις και συμπεριφορές διαμορφώνουν τις μορφές και τις συνέπειες της πολιτικής βίας ακόμα και όταν οι κακοποιητές δεν έχουν ως βασικό τους κίνητρο τον ηγεμονικό έλεγχο της πολιτικής εξουσίας. Οι έμφυλες μορφές της πολιτικής βίας αναδεικνύουν ότι το φύλο κατασκευάζει τον τρόπο με τον οποίο άνδρες και γυναίκες διαπράττουν και βιώνουν την πολιτική βία ανεξάρτητα από το κατά πόσον το φύλο είναι το κίνητρο της πράξης. Ενώ τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες βιώνουν βία που στοχεύει στον περιορισμό της συμμετοχής τους, είναι πολύ πιθανότερο οι γυναίκες να βιώσουν σεξουαλική βία και επιθέσεις, ενώ οι άνδρες να βιώσουν σωματική βία (Bardall, 2013). Οι αντιλήψεις για το φύλο, «τα εμφυλοποιημένα σενάρια/γραφές» (gendered scripts, Krook & Restrepo Sanín 2016a), διαμορφώνουν τη μορφή της επίθεσης ακόμα και όταν τα κίνητρα είναι διαφορετικά, όπως για παράδειγμα η καταπίεση της διαφωνίας ή ο εκφοβισμός της αντιπολίτευσης. Από την άλλη, οι έμφυλες συνέπειες (gendered impacts) σκιαγραφούν τον τρόπο που διαφορετικά κοινά κατανοούν τις έμφυλες διαστάσεις της πολιτικής βίας, ακόμα και όταν κατανοούν με διαφορετικό τρόπο τα κίνητρα και τις μορφές βίας.

Όπως διαπιστώνουν οι Bardall, Bjarnegård και Piscopo (2019), οι περισσότερες φεμινιστικές προσεγγίσεις συμφωνούν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό της πολιτικής βίας έχει έμφυλο πρόσημο. Ωστόσο δεν εξετάζουν με ποιον τρόπο εμφυλοποιείται η πολιτική βία και κυρίως συγκρίνουν άνδρες και γυναίκες και τις διαφορετικές εμπειρίες τους στην πο-

λιτική. Επίσης αν και προτεραιοποιούν στην ανάλυσή τους την έμφυλη ιεραρχία που τοποθετεί τους άνδρες «πάνω» από τις γυναίκες, επικεντρώνονται στο φύλο με στόχο να συμπεριλάβουν αντιλήψεις για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα που θέτουν τους ηγεμονικούς άνδρες όχι μόνο «πάνω» από τις γυναίκες, αλλά και «πάνω» από τους μη ηγεμονικούς άνδρες ή τα μη ετεροκανονικά άτομα.

Οι κανόνες που καθιστούν τις γυναίκες υποτελείς και η μισογυνική επιθυμία να τιμωρηθούν όσες παραβιάζουν αυτούς τους κανόνες (Mann, 2017), τροφοδοτούν τις αναρίθμητες κακοποιητικές συμπεριφορές που βιώνουν οι γυναίκες σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους – από τα σεξιστικά «αστεία» έως τις σεξουαλικές επιθέσεις. Διακρίσεις που στοχεύουν στην υποτέλειά τους βιώνουν και οι άνδρες που δεν ανήκουν στις κυρίαρχες/ ηγεμονικές ομάδες όπως και άλλα άτομα που καταπιέζονται από τις έμφυλες ιεραρχίες. Με αυτόν τον τρόπο το φύλο εμποτίζει την πολιτική και κοινωνική σφαίρα δημιουργώντας συστήματα εξουσίας που είναι εγγενώς επιβλαβή για τα άτομα – εντός και εκτός της πολιτικής διαδικασίας.

Στο πλαίσιο που αναλύθηκε έχει σημασία να παραθέσουμε κάποια πρόσφατα ερευνητικά συμπεράσματα για τη βία κατά των γυναικών και το σεξισμό στην πολιτική.

Το 2016 η Διακοινοβουλευτική Ένωση (Inter-Parliamentary Union-IPU), πραγματοποίησε την πρώτη παγκόσμια κλίμακα (ποσοτική και ποιοτική) έρευνα για τον σεξισμό, την παρενόχληση και τη βία κατά των βουλευτριών (Inter-Parliamentary Union-IPU, 2016). Στην έρευνα συμμετείχαν 55 γυναίκες μέλη εθνικών κοινοβουλίων από 39 χώρες σε πέντε περιοχές της γης⁸. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, ο σεξισμός, η παρενόχληση και η βία κατά των γυναικών βουλευτριών, όχι μόνο είναι καταγεγραμμένο φαινόμενο, αλλά και ευρέως διαδεδομένο, με την ψυχολογική βία να είναι η πιο διαδεδομένη μορφή βίας και να επηρεάζει το 81,8% των συμμετεχουσών στην έρευνα. Συγκεκριμένα, το 44,4% των συμμετεχουσών ανέφεραν ότι είχαν δεχτεί απειλές για θάνατο, βιασμό, κακοποίηση ή απαγωγή κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής τους θητείας. Παράλληλα, καταγράφηκαν και άλλες μορφές βίας όπως η σεξουαλική και η οικονομική βία, οι οποίες αν και σε χαμηλότερα ποσοστά παραμένουν σε ανησυχητικά επίπεδα (Inter-Parliamentary Union-IPU, 2016: 3-5).

Δύο χρόνια μετά, το 2018 η Διακοινοβουλευτική Ένωση από κοινού με την Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης πραγματοποίησαν νέα έρευνα για τον σεξισμό, την παρενόχληση και τη βία κατά των γυναικών στα κοινοβούλια της Ευρώπης (Inter-Parliamentary Union/IPU, Council of Europe Parliamentary Assembly, 2018). Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στα 45 από τα 47 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο του 2018, μέσω συνεντεύξεων με 123 συνολικά άτομα (81 βουλευτρίες και 42 εργαζόμενες σε κοινοβούλια). Στόχος της έρευνας ήταν να υπάρξει μια αρχική εκτίμηση της έκτασης και των διαφορετικών μορφών βίας στα κοινοβούλια

8 Συγκεκριμένα: 18 από την Αφρική, 15 από την Ευρώπη, 10 από την Ασία-Ειρηνικό Ωκεανό, 8 από τη Βόρεια και Νότια Αμερική και 4 από Αραβικές χώρες.

της Ευρώπης και κυρίως να αρθεί η κοινωνική σιωπή και τα ταμπού σχετικά με την έμφυλη βία και το ποιος γυναίκες αφορά. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας:

- 85,2% των βουλευτριών που συμμετείχαν στην έρευνα κατέθεσαν πως έχουν βιώσει ψυχολογική βία κατά τη διάρκεια της θητείας τους,
- 46,9% έχουν δεχτεί απειλές θανάτου ή απειλές για βιασμό και κακοποίηση,
- 58,2% έχει υπάρξει στόχος διαδικτυακών σεξιστικών επιθέσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης,
- 67,9% υπήρξε στόχος σχολίων που είχαν να κάνουν με την εμφάνισή τους και τα έμφυλα στερεότυπα,
- 24,7% έχουν υποστεί σεξουαλική βία και
- 14,8% έχουν υποστεί σωματική βία (Inter-Parliamentary Union-IPU, Council of Europe Parliamentary Assembly, 2018: 1-2).

Σε συνέχεια της προαναφερόμενης έρευνας, το Συμβούλιο της Ευρώπης δημοσιοποίησε Σύσταση για την πρόληψη και καταπολέμηση του σεξισμού, η οποία υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο Υπουργών του ΣτΕ τον Μάρτιο του 2019 και περιλαμβάνει τον πληρέστερο και πιο σύγχρονο ορισμό του σεξισμού. Με βάση τον ορισμό του ΣτΕ, ως σεξισμός ορίζεται «κάθε πράξη, χειρονομία, οπτική αναπαράσταση, προφορικός ή γραπτός λόγος, πρακτική ή συμπεριφορά που στηρίζεται στην αντίληψη ότι έναν άτομο ή μια ομάδα ατόμων είναι κατώτερο/κατώτερα λόγω του φύλου τους, που εμφανίζεται στη δημόσια ή ιδιωτική σφαίρα, στο διαδίκτυο ή εκτός διαδικτύου και στοχεύει ή έχει ως αποτέλεσμα/οδηγεί 1) στην παραβίαση της εγγενούς αξιοπρέπειας ή των δικαιωμάτων ενός ατόμου ή μιας ομάδας, ή 2) στη σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική ή κοινωνικο-οικονομική βλάβη ή στην πρόκληση πόνου στο άτομο ή στην ομάδα, ή 3) στη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, υποτιμητικού, ταπεινωτικού ή προσβλητικού περιβάλλοντος, ή 4) στη δημιουργία εμποδίων στην αυτονομία και πλήρη απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για ένα άτομο ή μια ομάδα, ή 5) στην αναπαραγωγή και ενίσχυση των έμφυλων στερεοτύπων» (Council of Europe, 2019: 10).

Επίσης, σύμφωνα με την πρόσφατη έρευνα του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Βουγιούκα, Παπαγιαννοπούλου, 2019), ο σεξισμός αναδείχθηκε ως παραβίαση των δικαιωμάτων των γυναικών σε όλα τα επίπεδα και πλαίσια πολιτικής και ως ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια στην ελεύθερη, ασφαλή, πλήρη και επί ίσοις όροις συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες. Ο σεξισμός θα μπορούσε να εννοιοποιηθεί και ως το «τίμημα» που καταβάλλεται όταν οι γυναίκες δεν τηρούν τους προδιαγεγραμμένους όρους του πολιτικού παιχνιδιού, και επιλέγουν να διαταράξουν την ανδρική παντοδυναμία στον χώρο της πολιτικής. Αυτή η προσέγγιση συνδέεται άμεσα και συμπυκνώνει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τη μη αποδοχή των γυναικών στην πολιτική και συνιστά και έκφραση της κυρίαρχης αντίληψης περί της πολιτικής ως «αθέμιτης» δραστηριότητας των γυναικών.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της παραπάνω ποιοτικής έρευνας, ο σεξισμός είναι πανταχού παρών και ισχυρός και αφορά το σύνολο των γυναικών χωρίς εξαιρέσεις. Παράλληλα είναι αποσιωπημένος διότι καταγγέλλεται σπανίως ή δεν είναι αντιληπτός ως μορφή έμφυλης βίας – συχνά και από τις γυναίκες που τον υφίστανται. Κυριαρχεί στο δημόσιο βίο και η μόνη ίσως περίπτωση να τον αποφύγει μια γυναίκα και μια θηλυκότητα είναι να αποκηρύξει τη θηλυκή/γυναικεία και έμφυλη ταυτότητά της και την έκφραση φύλου της. Περιλαμβάνει συμπεριφορές και γλωσσικές εκφράσεις που ταπεινώνουν ή υποτιμούν τις γυναίκες ως φύλο και «αποπολιτικοποιούν» αυτή καθαυτή την πολιτική παρουσία/υπόσταση των γυναικών, οι οποίες κρίνονται για το «φαίνεσθαι» και όχι για την απόψεις και

τις θέσεις τους. Τελικά ο σεξισμός, σημειώνει η έρευνα, δημιουργεί το πλαίσιο και τους όρους της αρνητικής ορατότητας των γυναικών στον δημόσιο βίο και υπάρχει όχι μόνο στον δημόσιο λόγο αλλά και εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των κομμάτων.

Παράλληλα, στην ίδια έρευνα διαπιστώνεται ότι ο σεξισμός στα ΜΜΕ και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όχι απλώς παραβιάζει τους στοιχειώδεις κανόνες δεοντολογίας και σεβασμού της αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας των γυναικών, αλλά συχνά παίρνει ακραίες διαστάσεις φθάνοντας σε πλήρη απαξίωση εν γένει των γυναικών και ιδιαιτέρως των γυναικών που ασχολούνται με την πολιτική. Αναπαράγεται μέσω αρνητικών, προσβλητικών και στερεοτυπικών απεικονίσεων και απευθύνσεων που υπονομεύουν συστηματικά τον πολιτικό λόγο των γυναικών και τη δυνατότητα ισότιμης πρόσβασης και απεύθυνσης στους πολίτες, ενώ συχνά, παίρνει και μισογυνικές διαστάσεις (Βουγιούκα, 2019β:198-250).

Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, οι διαδικτυακές επιθέσεις και η διαδικτυακή σεξουαλική βία⁹ είναι εξαιρετικά διαδεδομένες κατά των γυναικών πολιτικών (Bardall, 2013· Amnesty International, 2018· Rheault et al, 2019). Η διαδικτυακή ανωνυμία των φόρουμ περιορίζει τη λογοδοσία ενώ οι κακοποιητές διατρέχουν μικρότερο κίνδυνο να εντοπιστούν και να συλληφθούν. Επίσης οι σεξουαλικές διαδικτυακές επιθέσεις είναι μια έμφυλη μορφή πολιτικής βίας που είναι εξαιρετικά «αποτελεσματική» διότι επιφέρει σημαντική βλάβη στο θύμα με σχετικά περιορισμένο κόστος για τον θύτη (Bjarnegård, 2018).

Η επανεννοιολόγηση της πολιτικής/του πολιτικού

Η φεμινιστική σκέψη, ο μαύρος φεμινισμός και η λεσβιακή κριτική κατάφεραν να αμφισβητήσουν αιώνες πολιτικού στοχασμού που θεωρούσε και αντιμετώπιζε τις γυναίκες ως το κατώτερο μέρος του (κατά φύλο) ιεραρχικού διπόλου. Οι φεμινιστικές θεωρήσεις προβληματοποιούν επίσης και αντιμετωπίζουν κριτικά την έμφυλη ιδιότητα του πολίτη και το ίδιο το υποκείμενο στην ανδροκεντρική κοινωνία, και καταγγέλλουν τη διχοτομία του φύλου ως αποτρεπτικό παράγοντα για την πραγμάτωση της δημοκρατίας. Έχοντας στο επίκεντρό τους το αίτημα για τη συνεχή εμβάθυνση της δημοκρατίας σε όλους τους τομείς της ζωής αναδεικνύουν διαρκώς νέες προκλήσεις και πεδία δράσης για τη σύγχρονη φεμινιστική και queer θεωρία.

Οι σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις θέτουν ως πολιτικό διακύβευμά τους τη διεκδίκηση ενός νέου τρόπου να ζούμε, χωρίς αυτό να σημαίνει πως ξεχνούν ότι οι περισσότερες γυναίκες (όχι όλες με τον ίδιο τρόπο) βρίσκονται ακόμα σε θέση υποτέλειας και βιώνουν ανισότητες λόγω του φύλου τους σε όλα τα πεδία του δημόσιου και ιδιωτικού βίου. Για αυτόν ακριβώς το λόγο είναι αναγκαία και σήμερα η φεμινιστική δράση. Στόχος είναι η συγκρότηση κινηματικών λόγων από γυναίκες, τρανς, queer, καταπιεσμένες θηλυκότητες και αρρενωπότητες που αμφισβητούν την διχοτομική πρόσληψη του φύλου, η οποία επιτάσσει ότι είμαστε ή «γυναίκες» ή «άνδρες» με βάση συγκεκριμένες προδιαγραφές

9 Ο πιο σύγχρονος και συμπεριληπτικός όρος είναι «σεξουαλική κακοποίηση μέσω εικόνας» (*image-based sexual abuse*) που προτάθηκε από τις McGlynn & Rackley (2015). Οι συγγραφείς θεωρούν ότι ο όρος «εκδικητική πορνογραφία» αποτελεί μόνο μία από τις εκφράσεις αυτής της μορφής έμφυλης κακοποίησης και ότι η σεξουαλική κακοποίηση μέσω εικόνας είναι ένα συνεχές (continuum) στο οποίο εντάσσονται πολλές και διαφορετικές μορφές κακοποίησης. Ανεξάρτητα από την ποικιλία και το πλήθος των τακτικών και μέσων που χρησιμοποιούν οι κακοποιητές, ο στόχος παραμένει κοινός: διασुरμός, εκδίκηση, απειλή, πρόκληση φόβου, εκμετάλλευση οικονομική και σεξουαλική, ή ακόμα και ενθάρρυνση μαζικών επιθέσεων και κακόβουλων πράξεων εναντίον των γυναικών. Το 2017 σε μελέτη του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των Φύλων (EIGE) για τη διαδικτυακή βία σε βάρος γυναικών και κοριτσιών προσδιορίστηκαν κάποιες βασικές μορφές διαδικτυακής βίας που εκτός από την εκδικητική πορνογραφία περιλαμβάνουν τη διαδικτυακή καταδίωξη, τον σεξουαλικό εκβιασμό, τη διαρροή προσωπικών πληροφοριών και δεδομένων και την ηλεκτρονικά προωθούμενη εμπορία ανθρώπων (EIGE, 2017: 2-3). Για ένα αναλυτικό Γλωσσάρι για τις Διαδικτυακές Μορφές Έμφυλης Βίας, βλ. Κέντρο Διοτίμα (2020): <https://diotima.org.gr/glossari-morfes-emfylis-vias-sto-diadiktyo/>

που υποδηλώνουν ως προφανές και δεδομένο μια για πάντα αυτό που συνεπάγεται κάθε ταυτότητα φύλου και ιεραρχούν τα υποκείμενα σε ανώτερα/κατώτερα.

Για να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα της έμφυλης ανισότητας πρέπει καταρχάς να κατανοήσουμε και να εννοιολογήσουμε τις ταυτότητες των υποκειμένων. Έτσι, λοιπόν, για την Mouffe (2016) οι ταυτότητες έχουν πορώδη υφή και υβριδικό χαρακτήρα, δεν είναι σταθερές, αλλά ταχέως μεταβαλλόμενες, ρευστές και διαφορετικές μεταξύ τους. Διχοτομίες δεν υφίστανται. Ως προς τις πολιτικές για το φύλο και την καταπολέμηση της έμφυλης ανισότητας, επομένως, απαιτείται κριτική αποδόμηση των ταυτίσεων. Οι αντισεξιστικές πολιτικές, δηλαδή, θα πρέπει να υπονομεύσουν/διαρρήξουν αυτήν τη διχοτομία με την κατάργηση των προτύπων φύλου. Μόνο με την απόλυτη αποδοχή της πολλαπλότητας και του πολυποίκιλου της ανθρώπινης υπόστασης, με βάση δηλαδή την υπόθεση ότι όλοι είμαστε διαφορετικοί μεταξύ μας κατά πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, θα μπορέσουμε να συμβιώσουμε στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής και συμμετοχικής δημοκρατίας (Παντελίδου-Μαλούτα, 2002, 129-141).

Στη θέση του Habermas πως η κριτική στον ορθολογισμό και στην οικουμενικότητα είναι επικίνδυνη για την δημοκρατία, η Mouffe αντιτείνει πως μόνο μέσω αυτής της κριτικής μπορούμε να επαναδιατυπώσουμε το επαναστατικό δημοκρατικό όραμα του Διαφωτισμού που έχει χαθεί, θεωρώντας ότι απαιτείται ταυτοχρόνως και μια επιστημολογική επανενοιολόγηση των προϋποθέσεων του Διαφωτισμού και των ταυτίσεων του υποκειμένου προκειμένου να αμφισβητηθούν επί της ουσίας η λευκή, (νέο) αποικιοκρατική, ανδροκρατούμενη και ετεροκανονική διάσταση της δημοκρατίας (Mouffe, 1995).

Το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς θα διαμορφωθεί μια αντίληψη για το έμφυλο υποκείμενο, του οποίου η οικουμενικότητα δεν θα αντιπαρατίθεται στην ιδιαιτερότητα, αλλά θα αφομοιώνει την πολυμορφία. Πώς θα μπορούσε να μεθοδευτεί κάτι τέτοιο πρακτικά; Χρειαζόμαστε μια πλουραλιστική αντίληψη για την ιδιότητα του πολίτη, η οποία θα εννοιολογείται ως το σημείο συνάρθρωσης μεταξύ των διαφορετικών θέσεων και ταυτοτήτων του υποκειμένου και η οποία θα επιτρέπει τη συγκρότηση πολλαπλών συμμαχιών και τη δόμηση πολλών και διαφορετικών «εμείς», με στόχο την προώθηση της δημοκρατίας. Άλλωστε, όπως σημειώνει και η Mouffe (1992: 25), ο τρόπος με τον οποίο ορίζουμε την ιδιότητα του πολίτη είναι στενά συνδεδεμένος με το είδος της κοινωνίας και της πολιτικής κοινότητας που επιθυμούμε να διαμορφώσουμε. Συνεπώς, οφείλουμε να αντιλαμβανόμαστε την υποκειμενικότητα ως ένα αυτόνομο, ξεχωριστό και συνεχώς μεταβαλλόμενο, αλλά εσωτερικά ενοποιημένο πλέγμα από πολλαπλότητες και ιδιαιτερότητες. Αυτό θα μπορούσε να μεθοδευτεί με αντισεξιστικές πρακτικές σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής μας ζωής και στις διυποκειμενικές σχέσεις. Μια άλλη θεώρηση για το σώμα θα διευκόλυne μια διαφορετική πρόσληψη του φύλου, όπως και το αντίστροφο, και θα οδηγούσε στην αμφισβήτηση της ετεροφυλοφιλίας, η οποία αποτελεί ένα σύστημα πολιτικής ηγεμονίας που υπήρξε βαθύτατα καταπιεστικό και για τις γυναίκες και έχει συμβάλλει δραστικά στην παγίωση της διχοτομίας του φύλου. Άλλωστε, όπως επισημαίνει η Παντελίδου – Μαλούτα ο εκδημοκρατισμός των διαπροσωπικών και σεξουαλικών σχέσεων είναι απαραίτητος για τον εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας (2002, 170). Και εντέλει μήπως θα πρέπει να σκεφτούμε ως διερώτηση το «γιατί δε γινόμαστε πιο queer»;

Η πολιτικότητα της ουτοπίας

Η queer θεωρία έχει ανατρεπτική επίδραση στην υπάρχουσα αντίληψη του φύλου και μας προ(σ)καλεί να διασχίσουμε τα όρια των –πολιτισμικά (κατά)νοητών– έμφυλων και σεξουαλικών κατηγοριών. Αυτή η οπτική ανοίγει τον δρόμο στην ουτοπική σκέψη, έναν χώρο ριζοσπαστικής κριτικής όπου είναι δυνατά νέα πεδία εννοιολόγησης, έναν χώρο όπου μπορούμε να φανταστούμε νέους, ριζικά εναλλακτικούς τρόπους συνύπαρξης (Sargisson, 1996: 21).

Αποδεχόμενες την υπόθεση της Παντελίδου – Μαλούτα (2002, 12) «περί της απόλυτης ασυμβατότητας της δημοκρατίας με το υπάρχον, κυριαρχικό σύστημα σχέσεων των φύλων», η ουτοπική σκέψη προβάλλει ως ένας τρόπος επανεννοιολόγησης του φύλου και του υποκειμένου στην πολλαπλότητά του για μια μελλοντική «δημοκρατικότερη» δημοκρατία. Στόχος είναι να γίνει αποδεκτή η έμφυλη διάσταση των υποκειμένων στην πολλαπλότητά τους, δηλαδή να έχει σημασία μόνο ως μία από τις πολλές ιδιαιτερότητές τους, που δεν θα αποκρυσταλλώνονται σε πρότυπα ιεράρχησης άσχετα με την ιδιότητα του πολίτη, και η δημοκρατία να γίνει πραγματικά αδιάφορη ως προς το φύλο (Παντελίδου-Μαλούτα, 2002). Συνεπώς, επιτακτικά μάς χρειάζονται νέοι τρόποι εννοιολόγησης του κοινωνικά εφικτού, όσον αφορά την έμφυλη διάσταση της υποκειμενικότητάς μας και αυτή ακριβώς είναι η λειτουργία της ουτοπίας, ως ένα μέσο ριζοσπαστικής κριτικής όπου μπορούμε να φανταστούμε νέους, ριζικά διαφορετικούς τρόπους συνύπαρξης.

Πράγματι οι ουτοπίες, οι οποίες γεννιούνται από μια πραγματικότητα που δεν ικανοποιεί, προϊδεάζουν σχετικά με μια ενδεχόμενη μελλοντική πραγματικότητα, αποτελούν έναν ριζοσπαστικό τρόπο με τον οποίο μπορεί μια κοινωνία να φανταστεί το μέλλον της, δηλαδή να φανταστεί πιθανές/δυνατές εξελίξεις ακόμη και να «προβλέψει το μη προβλέψιμο» (παρατίθεται στο Παντελίδου-Μαλούτα 2002, 183-184). Ο Φεμινισμός είναι μια πολιτική ουτοπία και η ουτοπία είναι απαραίτητη για το φεμινισμό, αφού χωρίς αυτήν παραμένει εγκλωβισμένος σε ένα σύστημα ταυτοτήτων φύλου. Οι φεμινιστικές ουτοπίες δεν περιγράφουν τέλειους, αλλά ριζικά διαφορετικούς κόσμους, ενώ παράλληλα αναδεικνύουν την κριτική διάσταση της ουτοπικής οπτικής. Η ουτοπία δεν είναι μια ιδεαλιστική φαντασίωση, γιατί το να φανταστούμε διαφορετικές συνθήκες ζωής, είναι μια ρεαλιστική υπόθεση. Για τη Haug (1999) η απάντηση στο ερώτημα γιατί χρειαζόμαστε την πολιτική ουτοπία μάλλον είναι σχετικά εύκολη: χωρίς την ελπίδα ότι ο κόσμος μπορεί να αλλάξει και χωρίς να μπορεί να συγκροτηθεί ένα κίνημα για αλλαγή, είναι δύσκολο να ζήσεις. Το πολύ-πολύ απλώς να επιζήσεις. Με αυτόν τον τρόπο ο φεμινισμός γίνεται εν δυνάμει μια υπερβατική πολιτική ουτοπία που αφήνει να ίχνη της στο εδώ και στο τώρα.

Συμβάλλοντας στην πολιτικότητα της ουτοπίας, η φεμινιστική σκέψη τα τελευταία χρόνια προτείνει σύγχρονες πολιτικές θεωρήσεις οι οποίες τροφοδοτούνται από και συνομιλούν με τα δυναμικά, μαζικά και ριζοσπαστικά φεμινιστικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και το βιβλίο *Φεμινιστική Διεθνής – Πώς να αλλάξουμε τα πράγματα* της Verónica Gago (2020) που κυριολεκτικά προέκυψε στο πλαίσιο του κινήματος Ni Una Menos κατά της βίας που βιώνουν οι γυναίκες και τα θηλυκοποιημένα σώματα στην Αργεντινή και του κινήματος για τη νομιμοποίηση της άμβλωσης, τα οποία

και αποτυπώνει. Στο πλαίσιο των κινηματικών αυτών εμπειριών επινοήθηκε και αξιοποιήθηκε η φεμινιστική απεργία ως μια νέα μορφή πολιτικής οργάνωσης και δράσης¹⁰.

Ακολουθώντας την προτροπή της Ρόζας Λούξεμπουργκ, η Gago θεωρητικοποιεί την απεργία και την αντιμετωπίζει ως καταλύτη και «νέα μορφή πρακτικής χαρτογράφησης της φεμινιστικής πολιτικής», αξιοποιώντας την ως φακό/γυαλιά (lens) για την (ανά)γνωση της σύγχρονης προβληματικής που αναδεικνύεται από το φεμινιστικό κίνημα, αλλά και την πλασιώση της επαναστατικής δυναμικής της συλλογικής δράσης (Gago, 2020: 11 και 5). Η συγγραφέας χρησιμοποιεί την απεργία ως αναλυτικό εργαλείο για να εντοπίσει πώς αορατοποιούνται συγκεκριμένες μορφές εργασίας και για να διαγνώσει την επισφάλεια μέσω στρατηγικών αντίστασης και πολιτικοποίησης της θλίψης. Παράλληλα τη χρησιμοποιεί και την αναδεικνύει σε ένα πρακτικό εργαλείο, εφόσον η απεργία γίνεται μέσο άρνησης και μη αποδοχής της αορατότητας, επιτρέποντας την υπέρβαση των ορίων αυτού που είμαστε, κάνουμε, επιθυμούμε, και κυρίως επιτρέποντας μια ιστορική μετατόπιση σε ό,τι αφορά τη θέση των θυμάτων και των αποκλεισμένων ατόμων. Η φεμινιστική απεργία, δηλαδή, υπερβαίνει τα στενά όρια του μοντέλου που ορίζει ποιος μπορεί να απεργήσει –οι λευκοί, άνδρες, μισθωτοί, και εγγεγραμμένοι στο σωματείο εργαζόμενοι– επεκτείνοντας την πολιτική της χωρητικότητα, τις γλώσσες και τις γεωγραφίες της για να επερωτήσει τι είδος σώματα, περιοχές και συγκρούσεις ταιριάζουν/χωράνε στην απεργία όταν γίνεται φεμινιστική (Gago, 2020: 234-248).

Η βασική έννοια που αναδύεται μέσω του κινήματος, της απεργίας και της συνέλευσης/συγκέντρωσης (assembly) ως τόπου όπου η πολιτική διαφοροποίηση δημιουργείται παράλληλα με την εγγύτητα διαφορετικών/διαφοροποιημένων πολιτικών υποκειμένων, είναι η έννοια της *φεμινιστικής potencia*¹¹ (*feminist potencia*) η οποία ανοίγει το δρόμο για μια εναλλακτική θεωρία εξουσίας και για μια νέα διαθεματικότητα. Σύμφωνα με τον Σπινόζα, ενώ η *potestas* (εξουσία, δύναμη)¹², είναι στατική, η *potencia* κατανοείται ως δυναμική και συγκροτητική μορφή εξουσίας που δρα, επηρεάζει και επηρεάζεται (Gago, 2020: 196-199, 250).

Η *φεμινιστική potencia*, αιτιολογεί την απροσδιοριστία αυτού που μπορούμε να κάνουμε, υπαινίσσεται ότι η επιθυμία δεν είναι το αντίθετο του εφικτού και αναγνωρίζει ότι δεν γνωρίζουμε τι είμαστε ικανές να κάνουμε μέχρι να βιώσουμε τη μετατόπιση των ορίων που μας έχουν κάνει να πιστεύουμε και να υπακούμε. Ως μια αντί-εξουσία και επιβεβαίωση μιας άλλης μορφής εξουσίας, η φεμινιστική *potencia* συμπυκνώνει την κοινή μας επινόηση ενάντια στην εκμετάλλευση, συμπεριλαμβάνει την οικιακή, αναπαραγωγική, μεταναστευτική και άτυπη εργασία και ενσωματώνει τις εμπειρίες των γυναικών, λεσβιών, τρανς ατόμων και των *travestis*¹³, καθιστώντας, μέσω της απεργίας, τις διαφοροποιημένες μορφές εκμετάλλευσης της θηλυκοποιημένης εργασίας ορατές (Gago, 2020: 2, 19-

10 Όπως αναφέρει η Gago στην εισαγωγή του βιβλίου, το 2017 συμμετείχαν μισό εκατομμύριο γυναίκες, λεσβίες, τρανς άτομα και *travestis* στις διαδηλώσεις που έγιναν για την πρώτη Παγκόσμια Απεργία των Γυναικών, 800.000 γυναίκες κατέβηκαν στους δρόμους στις 8 Μάρτη το 2018 και το 2019, ενώ εξαιρετικά μαζικές και διαρκείς ήταν και οι κινητοποιήσεις για τη νομιμοποίηση της άμβλωσης σε όλη τη διάρκεια του 2018, του 2019 και του 2020.

11 Η δυσκολία της μετάφρασης ή περιφραστικής απόδοσης του όρου *potencia* της Gago (2020) μας υποχρεώνει να χρησιμοποιούμε τον όρο στα ισπανικά και αμετάφραστο, όπως έχει γίνει και στην αγγλική μετάφραση του έργου. Ελπίζουμε να τροφοδοτήσει τη συζήτηση στα ελληνικά και σύντομα να προταθούν ελληνικές αποδόσεις για την καλύτερη κατανόησή του.

12 Βλέπε για παράδειγμα, *potestas executiva/judicialis/legifera* – η εκτελεστική/ δικαστική/ νομοθετική εξουσία στα λατινικά.

13 Όπως και στην αγγλική μετάφραση του βιβλίου αφήνουμε τον όρο *travestis* αμετάφραστο διότι στην Αργεντινή ο όρος χρησιμοποιείται ως πολιτική ταυτότητα, μορφή αυτοπροσδιορισμού και συλλογικής κινητοποίησης και όχι με όρους υποτίμησης όπως ίσως η λέξη «τραβεστί». Στην Αργεντινή το κίνημα των *travestis* μέσω της ένωσης *Asociación de Lucha por la Identidad Travesti-Transsexual*, που ιδρύθηκε το 1997, έχει επιτύχει σημαντικές νίκες, όπως για παράδειγμα είναι ο νόμος για την ταυτότητα φύλου που ψηφίστηκε το 2012.

21). Παράλληλα, η φεμινιστική *potencia* είναι η *potencia*/δύναμη του σώματος, που είναι πάντα ατομικό και συλλογικό, υπάρχει πάντα σε παραλλαγές, άρα και μοναδικό. Η φεμινιστική *potencia* επεκτείνει/νοηματοδοτεί εκ νέου το σώμα, σε σχέση με τους τρόπους που έχει επινοηθεί έως τώρα, με βάση τους αγώνες των γυναικών, τους φεμινιστικούς αγώνες και τους αγώνες των «σεξουαλικά ασύμφωνων» (sexual dissidences), οι οποίοι εμπλουτίζουν διαρκώς την έννοια της *potencia* (Gago, 2020: 2-5).

Η φεμινιστική *potencia* ενσωματώνει επίσης τη διπλή δυναμική του φεμινιστικού κινήματος, το οποίο δημιουργεί τη δική του θεσμικότητα / θεσμική συγκρότηση με τη μορφή αυτόνομων δικτύων, αναπροσανατολίζοντας υφιστάμενους θεσμούς, και παράλληλα δημιουργεί μια στρατηγική χρονικότητα που δρα ταυτόχρονα στο παρόν, αξιοποιώντας αυτό που υπάρχει στο τώρα, αλλά και αυτό που υπάρχει ως ενδεχόμενο και λανθάνουσα πιθανότητα και που μένει να γίνει πραγματικότητα.

Πρόκειται για μια αντί-εξουσία που είναι ικανή να κερδίσει νέα δικαιώματα χωρίς να χάσει τον ριζοσπαστικό της ορίζοντα και η οποία αποτελεί ταυτοχρόνως την απάντηση ενός νέου διεθνισμού στην στρατιωτική, οικονομική και θρησκευτική αντεπίθεση του νεοφιλελευθερισμού ενάντια στη διεθνιστική φεμινιστική δύναμη. Η ουτοπική διάσταση/ουτοπία του διεθνιστικού φεμινιστικού κινήματος και της πολιτικής θεωρίας για τη φεμινιστική *potencia* δεν είναι ένας μακρινός στόχος που έχει μετατεθεί σε ένα άγνωστο μέλλον. Αν και δεν αγνοεί το κράτος ως πεδίο δράσης και διεκδίκησης, επικεντρώνεται πρωτίστως σε μια ενεργητική και πρακτική αποτελεσματικότητα στο παρόν (Gago, 2020: 241-243). Παραθέτουμε αυτή την ουτοπία ως παράδειγμα και πηγή έμπνευσης για πολιτική δράση.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΟΡΑΤΟΤΗΤΑΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ /ΘΗΛΥΚΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Στο Α' Μέρος της μελέτης επιχειρήσαμε να αναδείξουμε τη συμβολή της φεμινιστικής κριτικής θεωρίας στην πολιτική, μέσω σειράς διαφορετικών αναλυτικών προσεγγίσεων για την κατανόηση του πολιτικού και της πολιτικής, οι οποίες μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν τη μελέτη της εκπροσώπησης των γυναικών στους πολιτικούς θεσμούς, την έμφυλη ανάλυση που εξερευνά έμφυλες δομές και πρακτικές εντός των θεσμών, την έμφυλη κριτική αποδόμηση που επιχειρεί να αναδείξει την κατασκευή του φύλου στον πολιτικό λόγο και τις επιπτώσεις της και τη διαθεματική προσέγγιση στο πλαίσιο της οποίας μελετάται η αλληλεπίδραση του φύλου με άλλες ανισότητες.

Οι σκέψεις, οι προτάσεις πολιτικής (policy proposals) και τα μέτρα που ακολουθούν αξιοποιούν συνδυαστικά τις παραπάνω γόνιμες φεμινιστικές προσεγγίσεις. Επιπλέον εμπνέονται από το παράδειγμα σύγχρονων και δυναμικών κινηματικών πρωτοβουλιών που ανοίγουν νέους δρόμους σκέψης και συλλογικής δράσης για έναν φεμινισμό χωρίς σύνορα, που σφυρηλατούν νέες μορφές αλληλεγγύης στην πράξη, και προτάσσουν προοπτικές συντονισμού της δράσης μεταξύ ποικίλων συλλογικών υποκειμένων που είναι εξορισμένα από το πολιτικό και εκτεθειμένα στην επισφάλεια της ύπαρξης, προδιαγράφοντας ριζικά διαφορετικούς τρόπους κοινωνικής συνύπαρξης.

Στόχος των σκέψεων και προτάσεων που κατατίθενται στο Β' Μέρος της μελέτης είναι, αφενός, το άνοιγμα μιας συζήτησης που αμφισβητεί τις βασικές παραδοχές συγκρότησης κανονικοποιημένων υποκειμένων που με τις ποικίλες τους ταυτότητες κατοικούν κανονικοποιημένους χώρους, όπως είναι ο χώρος της πολιτικής, τα πολιτικά κόμματα, οι θεσμοί εκπροσώπησης κ.ο.κ. Αφετέρου, έχοντας πάντα κατά νου ότι οι προτάσεις αυτές είναι ενδεικτικές και δεν μπορούν να οδηγήσουν σε μια ριζική ανατροπή των παρόντων συνθηκών, ελπίζουμε να συμβάλλουν στην προοπτική «ενός συλλογικού σχεδίου στο να κάνουμε μια μικρή και ωστόσο σαφώς προσλήψιμη μετατόπιση στον τρόπο σκέψης μας» (Dean, 1999: 7). Ευελπιστούμε, δηλαδή, σε μια μετατόπιση που θα δημιουργεί χώρο για να σκεφτούμε το περιεχόμενο και στη συνέχεια την εφαρμογή έμφυλων συμπεριληπτικών πολιτικών που θα συμβάλλουν στην ενίσχυση της ορατότητας, της πολιτικής συμμετοχής, δράσης και εκπροσώπησης γυναικών και θηλυκοτήτων ή και άλλων αποκλεισμένων από την πολιτική διαδικασία κοινωνικών ομάδων.

Πρόκειται για προτάσεις και στοχεύσεις που συνιστούν μια απαρχή και μπορούν μακροπρόθεσμα να συμβάλλουν στην ανα-θεώρηση της έμφυλης ιεραρχίας. Εστιάζουν σε κοινωνικοποιητικούς θεσμούς που (ανα)παράγουν την έμφυλη δομή της εξουσίας και αναζητούν τρόπους να διαρραγεί ο ανδροκεντρικός χαρακτήρας της κυρίαρχης πολιτικής κουλτούρας καθώς και οι δομές και πρακτικές της πολιτικής που λειτουργούν ως ανάχω-

μα σε κάθε ριζοσπαστικό αίτημα για ισότητα και ισο-ελευθερία. Επίσης στο πλαίσιο των προτάσεων αυτών λαμβάνονται υπόψη η εκπαίδευση, οι έμφυλες σχέσεις εργασίας, που τέμνουν τη σφαίρα της παραγωγής με αυτήν της κοινωνικής αναπαραγωγής¹⁴, η έμφυλη οικονομία του νοικοκυριού και της εργασίας, όπως και η εμφάνιση στη δημόσια (ψηφιακή) σφαίρα που διαμορφώνουν τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (ΜΔΚ). Όλα αυτά αποτελούν πεδία-κλειδιά για κριτικό αναστοχασμό και ανατροφοδότηση στη διατύπωση αιτημάτων και διεκδικήσεων σχετικά με κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες μπορούν να αφήσουν ένα ισχυρό συμβολικό αποτύπωμα και παράλληλα να οδηγήσουν σε επανεννοιολόγηση του φύλου στην πολιτική κινητοποίηση, δίνοντας σημασία στις καθημερινές φεμινιστικές, αντικαπιταλιστικές και αντιρατσιστικές πρακτικές που είναι εξίσου σημαντικές με τη δράση των μεγαλύτερων και πιο οργανωμένων πολιτικών κινημάτων.

Οι προτάσεις που καταγράφονται θα πρέπει να εκληφθούν ως αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας σχεδιασμού πολιτικών παρεμβάσεων, με την έννοια ότι συμπεριλαμβάνουν και επιχειρούν να συστηματοποιήσουν θεματικά τις κατά καιρούς διατυπωμένες προτάσεις και τα αιτήματα ενός εύρους γυναικείων ή /και φεμινιστικών συλλογικοτήτων, ομάδων ειδικών σε θέματα έμφυλης ισότητας, καθώς και καλές πρακτικές από ευρωπαϊκές και άλλες χώρες.

Για να διασφαλιστεί η έμφυλη ισότητα στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στην πλήρωση θέσεων ευθύνης είναι αναγκαίο το εννοιολογικό πλαίσιο και οι αντίστοιχες πολιτικές να λάβουν υπόψη τις εξής διαστάσεις: α) την πολιτική συμμετοχή (δηλαδή τον τρόπο ανάπτυξης των πολιτικών προγραμμάτων και του επιχειρησιακού σχεδιασμού, που συμπεριλαμβάνει συζητήσεις, διαβουλεύσεις, άσκηση πίεσης και ακτιβιστικές δράσεις) (Stokes, 2005), β) την αριθμητική εκπροσώπηση και τον τρόπο λειτουργίας των ποσοτώσεων φύλου στις εκλογικές διαδικασίες, γ) την πολιτική ηγεσία (δηλαδή τη συμμετοχή και εκπροσώπηση γυναικών/ θηλυκοτήτων σε διορισμένες και αιρετές ηγετικές θέσεις ενός κόμματος), δ) την πολιτική λογοδοσία και δέσμευση για την ισότητα των φύλων και την ενδυνάμωση των γυναικών/ θηλυκοτήτων (δηλαδή την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών και μέτρων προώθησης της ισότητας των φύλων για την ενδυνάμωση των γυναικών/θηλυκοτήτων και τη σαφή συμπερίληψή τους στις πολιτικές διακηρύξεις των κομμάτων), ε) τη συμμετοχή σε οικονομικές διαδικασίες και θέσεις λήψης αποφάσεων (δηλαδή τη συμμετοχή των γυναικών τόσο σε θεσμικές οικονομικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, όσο και τη συμμετοχή τους στις οικονομικές αποφάσεις του νοικοκυριού) και στ) τη συμμετοχή γυναικών και θηλυκοτήτων σε οργανωσιακές διαδικασίες λήψης αποφάσεων (που αφορά τη συμμετοχή στη διαμόρφωση και εκτέλεση αποφάσεων που αφορούν οργανωσιακά ζητήματα) (Plesanmi, 2018).

Πιο συγκεκριμένα, οι προτάσεις πολιτικής οργανώνονται με βάση δύο (2) άξονες, καθένας από τους οποίους περιλαμβάνει διακριτές θεματικές ενότητες και δέσμες μέτρων:

I. Πολιτικές και μέτρα για την δημιουργία ευνοϊκών έμφυλων συσχετισμών με στόχο την ενίσχυση της ορατότητας και πολιτικής συμμετοχής γυναικών και θηλυκοτήτων

Οι συγκεκριμένες προτάσεις στοχεύουν στην ενίσχυση της ισότιμης συμμετοχής σε όλα τα πεδία της δημόσιας και επαγγελματικής ζωής και ιδιαιτέρως σε διαδικασίες και θέσεις λήψης αποφάσεων (π.χ. στο κοινοβούλιο, στην τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση,

14 Σύμφωνα με πιο σύγχρονες θεωρήσεις, οι οποίες απομακρύνονται από την κλασική μαρξιστική θεώρηση περί αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, η κοινωνική αναπαραγωγή συμπεριλαμβάνει το σύνολο των δραστηριοτήτων, στάσεων, συμπεριφορών και συναισθημάτων, ευθυνών και σχέσεων που εμπλέκονται άμεσα στη διατήρηση της ζωής σε καθημερινή και διαγενεακή βάση (Laslett & Brenner, 1989 στο Βουγιούκα, Λιάπη, 2020: 7-8).

σε συνδικαλιστικούς φορείς, σε πολιτικούς σχηματισμούς και κόμματα). Καταγράφονται προτάσεις για θεσμικές αλλαγές και για την ένταξη της οπτικής του φύλου στις πολιτικές διαδικασίες (gender mainstreaming), προτάσεις για την πρόληψη και αντιμετώπιση του σεξισμού στην πολιτική ζωή και στα ΜΜΕ, καθώς και άμεσα μέτρα που επηρεάζουν απευθείας την πολιτική συμμετοχή (Παπαδοπούλου, 2006:19), δημιουργώντας εν δυνάμει ευνοϊκούς έμφυλους συσχετισμούς. Ο άξονας αυτός, ειδικότερα, περιλαμβάνει προτάσεις για τις εξής έξι (6) θεματικές ενότητες: 1) Θεσμικά μέτρα, 2) Μέτρα και προτάσεις για το κοινοβούλιο, 3) Μέτρα και προτάσεις για την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση, 4) Μέτρα και προτάσεις για τα κόμματα, 5) Μέτρα και προτάσεις για τα ΜΜΕ και 6) Μέτρα και προτάσεις για την πρόληψη και αντιμετώπιση του σεξισμού.

II. Προτάσεις και μέτρα για την εξάλειψη των έμφυλων διακρίσεων και ανισοτήτων στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο

Οι συγκεκριμένες προτάσεις στοχεύουν στην αντιμετώπιση των οριζόντιων διαστάσεων των έμφυλων διακρίσεων και ανισοτήτων, οι οποίες λειτουργούν αποθαρρυντικά και αποτρεπτικά για τις γυναίκες και τις θηλυκότητες, υπονομεύουν στην πράξη την ισότιμη πολιτική συμμετοχή, δημιουργούν απτά εμπόδια εντός της δημόσιας πολιτικής σφαίρας, και περιθωριοποιούν την πολιτική τους δράση και τις πολιτικές τους τοποθετήσεις. Στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονται/καταγράφονται και έμμεσα μέτρα που επικεντρώνονται σε άλλους τομείς της κοινωνικής και ιδιωτικής ζωής, οι οποίοι έχουν καθοριστική σημασία για την συσσώρευση των απαιτούμενων πόρων (υλικών και άυλων) και δεξιοτήτων που επιτρέπουν την ενεργητική πολιτική συμμετοχή και εκπροσώπηση (π.χ. έμφυλα στερεότυπα για ευθύνες φροντίδας, ανισότιμη κατανομή οικογενειακών ευθυνών, απουσία ή ανεπαρκείς δομές κοινωνικής φροντίδας για παιδιά ή εξαρτώμενα άτομα, κ.λπ.). Ειδικότερα, ο άξονας αυτός περιλαμβάνει προτάσεις και μέτρα για τις εξής τέσσερις (4) θεματικές ενότητες: 1) Ενημέρωση και ενδυνάμωση των γυναικών, 2) Κοινωνικό κράτος και υποδομές φροντίδας, 3) Συμφιλίωση επαγγελματικής και προσωπικής/ οικογενειακής ζωής και 4) Εξάλειψη στερεοτυπικών αντιλήψεων για τους έμφυλους ρόλους.

Τέλος σημειώνεται ότι οι προτάσεις πολιτικής που περιγράφονται στον ακόλουθο πίνακα στηρίζονται και αντλούν από τις εξής πηγές: α) την έρευνα του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των Φύλων (EIGE, 2016) αναφορικά με την ισότητα των φύλων στις δομές εξουσίας και λήψης πολιτικών αποφάσεων με βάση τους στρατηγικούς στόχους και τους δείκτες της Πλατφόρμας Δράσης του Πεκίνου (BPfA), β) τις κυριότερες συστάσεις και προτάσεις που έχουν προκύψει στο πλαίσιο της πιο πρόσφατης έρευνας του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών σε θέσεις λήψης αποφάσεων (Council of Europe, 2017), γ) το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2016-2020 (ΥΠΕΣ/ΓΓΙΦ, 2017), δ) την έρευνα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Γυναικών και την Ισότητα των Φύλων (European Parliament/ FEMM Committee, 2019) και ε) την ποσοτική και ποιοτική έρευνα του ΚΕΘΙ για τη διερεύνηση και καταγραφή στάσεων, αντιλήψεων και πεποιθήσεων για θέματα συμμετοχής και εκπροσώπησης των γυναικών σε δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων (Βουγιούκα, Παπαγιαννοπούλου, 2019).

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΝΑ ΑΞΟΝΑ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

I. Πολιτικές και μέτρα για την δημιουργία ευνοϊκών έμφυλων συσχετισμών με στόχο την ενίσχυση της ορατότητας και πολιτικής συμμετοχής γυναικών και θηλυκοτήτων

ΘΕΣΜΙΚΑ ΜΕΤΡΑ

Συμπερίληψη των αρχών της έμφυλης ισότητας στο θεσμικό πλαίσιο για τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων

Συμπερίληψη των αρχών της ισότητας των φύλων στο θεσμικό πλαίσιο για τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων και στους νόμους για τη χρηματοδότησή τους, προκειμένου οι σχετικές προβλέψεις να υποστηρίζουν την ενεργή δέσμευση των πολιτικών κομμάτων για την αύξηση της συμμετοχής και της εκπροσώπησης των γυναικών/θηλυκοτήτων.

Μέτρα για την αντιμετώπιση τυχόν έμφυλων προκαταλήψεων και στερεοτύπων στις διαδικασίες επιλογής και ανάδειξης των υποψηφίων εντός των πολιτικών κομμάτων τα οποία είναι πιθανό είτε να είναι αντίθετα με την ισχύουσα νομοθεσία, είτε να οδηγούν σε έμφυλες διακρίσεις.

Κατά φύλο ποσόστωση σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις και διαδικασίες

Εφαρμογή και αυστηρή παρακολούθηση της κατά φύλο ποσόστωσης στις εκλογές για το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, το εθνικό κοινοβούλιο, την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση με βάση την ισχύουσα νομοθεσία.

Επιβολή κυρώσεων όταν δεν τηρείται η κατά φύλο ποσόστωση στα ψηφοδέλτια των κομμάτων που συμμετέχουν στις εκλογικές διαδικασίες.

Αύξηση της κρατικής χρηματοδότησης για τα κόμματα στα ψηφοδέλτια των οποίων η συμμετοχή των γυναικών υπερβαίνει το υποχρεωτικό όριο με βάση την ισχύουσα νομοθεσία (40% τουλάχιστον).

Εναλλακτική τοποθέτηση υποψηφίων (zipper system)

Εισαγωγή συστήματος φερμουάρ (zipper system) - εναλλακτικής τοποθέτησης υποψηφίων (γυναίκα/ θηλυκότητα/ άνδρας), στις περιπτώσεις που οι εκλογές διεξάγονται με κατάλογο/ λίστα υποψηφίων.

Διασφάλιση της ισότιμης συμμετοχής από διαφορετικές κοινωνικές/ πολιτισμικές ομάδες

Θετικά μέτρα για την συμμετοχή των γυναικών στην εκλογική διαδικασία

Τακτική αποτίμηση και αξιολόγηση της προόδου ως προς την ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης

Θέσπιση θετικών μέτρων και κινήτρων σε κόμματα, παρατάξεις και πολιτικούς σχηματισμούς για τη διαθεματική συμπερίληψη υποψηφίων από κοινωνικά αποκλεισμένες κοινωνικές/ πολιτισμικές ομάδες.

Παροχή καθορισμένων κονδυλίων για τη χρηματοδότηση της προεκλογικής προετοιμασίας και της εκστρατείας των υποψήφιων γυναικών/θηλυκοτήτων, καθώς και για τη διευκόλυνση της αναβάθμισης των δεξιοτήτων τους, τη δικτύωση και την οργάνωσή τους (π.χ. για την οργάνωση του πολιτικού τους γραφείου, την επαφή τους με τα ΜΜΕ, την προβολή της εμπειρίας και τεχνογνωσίας τους κ.λπ.).

Αξιοποίηση του Παρατηρητηρίου Ισότητας της ΓΓΔΟΠΠΦ (πρώην ΓΓΙΦ) για την παρακολούθηση των πολιτικών για την ισόρροπη πολιτική συμμετοχή γυναικών και ανδρών στην πολιτική και δημόσια ζωή, σε διαδικασίες και θέσεις λήψης αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα (ευρωπαϊκό, εθνικό, τοπικό, περιφερειακό) και πεδία.

Υιοθέτηση δεικτών με βάση τις κατευθύνσεις και συστάσεις διεθνών/ ευρωπαϊκών οργανισμών (π.χ. EIGE, Council of Europe, Πλατφόρμα Δράσης του Πεκίνου/ BpFA) για όλες τις εκλογικές διαδικασίες και τα θεσμικά όργανα εκπροσώπησης (ευρωκοινοβούλιο, κοινοβούλιο, τοπικά και περιφερειακά συμβούλια), στην κυβέρνηση και στην αυτοδιοίκηση.

Εκπόνηση μελετών και ερευνών για την επίδραση του μέτρου της κατά φύλο ποσόστωσης στην κατά φύλο πολιτική συμμετοχή και εκπροσώπηση σε διαδικασίες και θεσμούς λήψης αποφάσεων.

Υποβολή εκθέσεων σε τακτική βάση (στο κοινοβούλιο) για τα μέτρα που έχουν ληφθεί σύμφωνα με τους προαναφερόμενους δείκτες.

Δημοσίευση εκθέσεων και μέτρων για την πρόοδο που έχει επιτευχθεί ως προς την πολιτική συμμετοχή των γυναικών καθώς και στατιστικών στοιχείων για υποψήφιας/ους για πολιτικά αξιώματα και εκλεγμένους/ους αντιπροσώπους (κατά φύλο, ηλικία, επάγγελμα, εκπαιδευτικό επίπεδο, πολιτισμική ομάδα κ.λπ.).

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ

Ένταξη της διάστασης του φύλου (gender mainstreaming) στις εργασίες και λειτουργίες του κοινοβουλίου

Σύσταση κοινοβουλευτικής επιτροπής για τα δικαιώματα των γυναικών/ θηλυκοτήτων και τις ίσες ευκαιρίες, με στόχο την ένταξη της διάστασης του φύλου (gender mainstreaming) στις εργασίες του κοινοβουλίου.

Ένταξη της διάστασης του φύλου στον Κανονισμό της Βουλής για παράδειγμα μέσω α) της θεσμοθέτησης κατά φύλο ποσόστωσης στην εκλογή μελών του Προεδρείου και των Διαρκών Επιτροπών, β) της πρόβλεψης κυρώσεων/ ποινών για την εκδήλωση σεξιστικών συμπεριφορών, γ) της αναβάθμιση του ρόλου της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Ισότητας, Νεολαίας και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Ένταξη της διάστασης του φύλου σε όλους τους προϋπολογισμούς (gender budgeting) που ψηφίζονται από το κοινοβούλιο

Ένταξη της διάστασης του φύλου σε όλους τους προϋπολογισμούς (gender budgeting) που ψηφίζονται από το κοινοβούλιο (π.χ. στον ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό και στους επιμέρους προϋπολογισμούς ή/και στις δαπάνες που ψηφίζονται στο πλαίσιο συγκεκριμένων σχεδίων νόμων).

Αυτοαξιολόγηση κοινοβουλίου σε ζητήματα ισότητας των φύλων

Εφαρμογή του εργαλείου αυτοαξιολόγησης του EIGE για τα ευαισθητοποιημένα ως προς τα ζητήματα φύλου κοινοβούλια (Gender Sensitive Parliaments/GSP), το οποίο συνιστά ένα εργαλείο μέτρησης του τρόπου απόκρισης και εκπροσώπησης των διαφορετικών αναγκών των διακριτών ομάδων γυναικών και ανδρών¹⁵.

15 Το εργαλείο εξετάζει και αποτιμά 5 τομείς/πεδία: 1) κατά πόσον γυναίκες και άνδρες έχουν ίσες ευκαιρίες εισόδου στο κοινοβούλιο (με βάση τους εκλογικούς κανόνες και τις διαδικασίες διασφάλισης της ισότητας φύλων, τα μέτρα των πολιτικών κομμάτων για την ισότιμη πρόσβαση όλων των υποψηφίων στο κοινοβούλιο και τις διαδικασίες επιλογής των εργαζόμενων στο κοινοβούλιο), 2) κατά πόσον γυναίκες και άνδρες έχουν ίσες ευκαιρίες επηρεασμού των διαδικασιών εργασίας του κοινοβουλίου (επικεντρώνεται στην παρουσία και ικανότητα των βουλευτριών/ βουλευτών αποτιμώντας την έμφυλη σύνθεση του κοινοβουλίου, εξετάζει το εργασιακό περιβάλλον και τα μέτρα για την εξισορρόπηση εργασίας και ζωής και τέλος εξετάζει τις εργασιακές συνθήκες που ισχύουν για το προσωπικό που εργάζεται στο κοινοβούλιο), 3) τα ενδιαφέροντα και τα προβλήματα που απασχολούν τις γυναίκες και σε ποιο βαθμό υπάρχει χώρος για αυτά στην κοινοβουλευτική ατζέντα (ειδικότερα εξερευνά κατά πόσον προβλέπονται δομές και πόροι για την ένταξη της οπτικής του φύλου, εάν προβλέπονται όργανα, διακομματικές επιτροπές και δίκτυα για την ισότητα των φύλων, την ύπαρξη εργαλείων gender mainstreaming για βουλευτρίες/ βουλευτές, όπως επιμόρφωση για θέματα φύλου, σχέδια ισότητας και προϋπολογισμοί με την οπτική του φύλου/ gender budgeting, καθώς και κατά πόσον η διάσταση του φύλου έχει ενσωματωθεί στην εργασία των εργαζόμενων του κοινοβουλίου), 4) κατά πόσον το κοινοβούλιο παράγει νομοθεσία με την οπτική του φύλου/ ευαίσθητη ως προς το φύλο (εξετάζει το γενικό θεσμικό πλαίσιο για την ισότητα των φύλων, το κατά πόσον η ισότητα των φύλων ενσωματώνεται στη νομοθετική εργασία και το κατά πόσον παρακολουθείται η εφαρμογή των νόμων και πολιτικών για την ισότητα των φύλων) και 5) κατά πόσον το κοινοβούλιο επιτελεί και συμμορφώνεται με τη συμβολική του λειτουργία (εξετάζεται αφενός σε ποιο βαθμό οι χώροι του κοινοβουλίου είναι οργανωμένοι με βάση τη διάσταση του φύλου και αφετέρου η εξωτερική επικοινωνία και εκπροσώπηση / δημόσια παρουσίαση του κοινοβουλίου). Βλέπε αναλυτικότερα: EIGE: <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gender-sensitive-parliaments>

**Ισορροπη
αντιπροσώπευση
σε όλες τις εθνικές
αντιπροσωπείες σε
διεθνείς οργανισμούς,
fora κ.λπ.**

Υιοθέτηση νομοθετικών ή/ και διοικητικών μέτρων για τη διασφάλιση ισορροπης αντιπροσώπευσης σε όλες τις εθνικές αντιπροσωπείες που συμμετέχουν σε διεθνείς οργανισμούς και fora.

Διασφάλιση ισορροπης αντιπροσώπευσης κατά τον διορισμό αντιπροσώπων για διεθνείς μεσολαβητικές επιτροπές και επιτροπές διαπραγματεύσεων – ιδιαιτέρως σε ειρηνευτικές διαδικασίες ή κατά τον διακανονισμό διενέξεων.

**Υποστήριξη εκλεγμένων
αντιπροσώπων για την
εξισορρόπηση εργασίας/
δημόσιων υποχρεώσεων
και προσωπικής/
οικογενειακής ζωής**

Υιοθέτηση νομοθετικών ή/ και διοικητικών μέτρων για την υποστήριξη των εκλεγμένων αντιπροσώπων ώστε να μπορούν να εξισορροπήσουν τις δημόσιες/ κοινοβουλευτικές τους υποχρεώσεις με τις προσωπικές/ οικογενειακές ευθύνες τους. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να καθοριστούν συγκεκριμένα ωράρια εργασίας με αποφυγή της βραδινής εργασίας ή της εργασίας κατά τη διάρκεια αργιών ή το Σαββατοκύριακο, που θα επιτρέπουν τη συμμετοχή βουλευτών και βουλευτριών στην φροντίδα των παιδιών τους.

Διασφάλιση εκ μέρους του κοινοβουλίου ότι ο χρόνος λειτουργίας και οι μέθοδοι εργασίας θα διευκολύνουν τους βουλευτές και τις βουλευτρίες στην εξισορρόπηση εργασίας και προσωπικής ή οικογενειακής ζωής.

**Δικτύωση και
συνεργασία**

Υποστήριξη και ανάπτυξη της πολιτικής δράσης των γυναικών που εκλέγονται για τη δικτύωσή τους σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

**Πρόληψη και
αντιμετώπιση
του σεξισμού και
της σεξουαλικής
παρενόχλησης στο
κοινοβούλιο**

Εκπόνηση σχεδίου δράσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση του σεξισμού και της σεξουαλικής παρενόχλησης.

Διεξαγωγή προγραμμάτων επιμόρφωσης για τη χρήση μη σεξιστικής γλώσσας (για βουλευτές/ριες και εργαζόμενους/ες του κοινοβουλίου) και αξιοποίηση του Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα.

Σύνταξη κώδικα δεοντολογίας και σύσταση εσωτερικού μηχανισμού διαχείρισης των καταγγελιών για σεξουαλική παρενόχληση σε βάρος βουλευτριών και εργαζόμενων.

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

Ενεργοποίηση και αναβάθμιση των Γραφείων Ισότητας της ΚΕΔΕ και της ΕΝΠΕ

Διασφάλιση της μόνιμης και σταθερής λειτουργίας των Γραφείων Ισότητας της τοπικής αυτοδιοίκησης (ΚΕΔΕ & ΕΝΠΕ) μέσω χρηματοδότησης με δημόσιους πόρους με στόχο την υποστήριξη των αιρετών γυναικών και την αναβάθμιση των δεξιοτήτων τους (π.χ. μέσω επιμορφωτικών προγραμμάτων) και τη διοργάνωση εκστρατειών ευαισθητοποίησης (π.χ. για την σημασία της ισότιμης πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης των γυναικών, την πρόληψη και αντιμετώπιση του σεξισμού και της σεξουαλικής παρενόχλησης στον χώρο της αυτοδιοίκησης και εν γένει της πολιτικής).

Σχεδιασμός παρεμβάσεων για την ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο

Εφαρμογή των προβλέψεων της Ευρωπαϊκής Χάρτας για την Ισότητα των Φύλων στις Τοπικές Κοινωνίες στόχος της οποίας είναι η ανάληψη δέσμευσης εκ μέρους των αυτοδιοικητικών αρχών για την ένταξη της διάστασης του φύλου σε όλες τις πολιτικές. Η Χάρτα έχει υπογραφεί από το σύνολο των 13 Περιφερειών και από περισσότερους από 200 δήμους της χώρας αλλά παραμένει στην πράξη ανενεργή.

Ενεργοποίηση και αναβάθμιση του ρόλου των Δημοτικών Επιτροπών Ισότητας (ΔΕΠΙΣ) και Περιφερειακών Επιτροπών Ισότητας (ΠΕΠΙΣ)

Ενεργοποίηση των Δημοτικών και Περιφερειακών Επιτροπών Ισότητας και ενίσχυσή τους προκειμένου να επιτελέσουν τον θεσμικό τους ρόλο.

Χρηματοδότηση για την επιμόρφωση όλων των μελών των ΔΕΠΙΣ και ΠΕΠΙΣ με στόχο την απόκτηση εξειδικευμένων γνώσεων σε θέματα φύλου και τεχνογνωσίας για τον σχεδιασμό πολιτικών για την ισότητα των φύλων.

Ενίσχυση της δικτύωσης και συνεργασίας σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο

Δημιουργία δικτύων γυναικών (αιρετών, εκλεγμένων σε θέσεις ευθύνης, εμπειρογνομόνων κ.λπ.) με στόχο τη συγκρότηση φεμινιστικής ατζέντας σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και της ανάληψης πρωτοβουλιών για την εξάλειψη των έμφυλων διακρίσεων και ανισοτήτων.

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΚΟΜΜΑΤΑ

Πολιτική καταστατική δέσμευση ότι η έμφυλη ισότητα συνιστά αναπόσπαστο στόχο του οράματος και της κουλτούρας ενός δημοκρατικού κόμματος

Πολιτική λογοδοσία και δέσμευση για την έμφυλη ισότητα και την ενδυνάμωση των γυναικών/ θηλυκοτήτων και σύσταση μηχανισμού λογοδοσίας για την πρόοδο σε σχέση με την έμφυλη ισότητα σε όλες τις κομματικές διαδικασίες.

Εφαρμογή πολιτικών και μέτρων για την ισότητα των φύλων και την ενδυνάμωση των γυναικών και τη σαφή συμπερίληψή τους στις πολιτικές διακηρύξεις του κόμματος.

Δέσμευση και διασφάλιση ότι σε όλες τις εσωκομματικές διαδικασίες, δημόσιες εκδηλώσεις, πάνελ, περιοδείες, συμμετοχές σε ενημερωτικές εκπομπές και συζητήσεις στα ΜΜΕ, οι γυναίκες που είναι μέλη και στελέχη του κόμματος θα συμμετέχουν ισότιμα και ενεργά και θα είναι ορατές, με στόχο την ενίσχυση της δημόσιας παρουσίας τους και της εξοικείωσής τους με τον δημόσιο λόγο.

Σύσταση ειδικών τομέων/ τμημάτων ή ομάδων για την ισότητα των φύλων στο εσωτερικό των κομμάτων

Σύσταση και ενίσχυση των τομέων/τμημάτων ή ομάδων ισότητας των φύλων των κομμάτων και αξιοποίησή τους στον δημόσιο λόγο και στην εκπροσώπηση των κομμάτων.

Σχέδια δράσης για την έμφυλη ισότητα

Εκπόνηση σχεδίων δράσης για την έμφυλη ισότητα στο εσωτερικό των πολιτικών κομμάτων σε συνεργασία με τις προβλεπόμενες από το καταστατικό επιτροπές ή τμήματα ισότητας των φύλων.

Συστηματικός εντοπισμός των έμφυλων ανισοτήτων και ευαισθητοποίηση των μελών/ στελεχών των κομμάτων για την ανάγκη αντιμετώπισής τους σε επίπεδο προγραμματικών θέσεων και προτάσεων.

Εκπόνηση πολιτικών και μέτρων για την πρόληψη και αντιμετώπιση της σεξουαλικής παρενόχλησης και του σεξισμού στο εσωτερικό των κομμάτων

Μέτρα και θετικές δράσεις για την ενθάρρυνση της ενεργητικής συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική και δημόσια ζωή και στις εκλογές

Εκπόνηση σχεδίου δράσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση του σεξισμού και της σεξουαλικής παρενόχλησης στο εσωτερικό των κομμάτων και για την εξάλειψη κάθε μορφής σεξιστικών συμπεριφορών, αντιλήψεων και σεξιστικής χρήσης της γλώσσας.

Θέσπιση κώδικα δεοντολογίας και σύσταση εσωτερικού μηχανισμού διαχείρισης των καταγγελιών για σεξουαλική παρενόχληση σε βάρος μελών του κόμματος ή/ και εργαζόμενων με πρόβλεψη πειθαρχικών ποινών (που θα ήταν σκόπιμο να ενσωματωθούν και στα καταστατικά κείμενα των κομμάτων).

Διεξαγωγή προγραμμάτων επιμόρφωσης για τη χρήση μη σεξιστικής γλώσσας σε όλες τις δραστηριότητες των κομμάτων συμπεριλαμβανομένης της επικοινωνίας (εκστρατείες ενημέρωσης, τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά σποτ, προεκλογικές καμπάνιες κ.λπ.).

Μέτρα και θετικές δράσεις για την επίτευξη ουσιαστικής ισότητας και συμπερίληψης στις εσωτερικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, στην επιλογή για αιρετά αξιώματα και σε κομματικούς εκλογικούς συνδυασμούς.

Συγκρότηση επιτροπών επιλογής υποψηφίων με ισόρροπη ως προς φύλο συμμετοχή γυναικών/ θηλυκοτήτων, ανδρών και άλλων κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων.

Εφαρμογή εθελοντικής κατά φύλο ποσόστωσης (50/50) σε όλες τις διαδικασίες και θέσεις λήψης αποφάσεων, τις εσωκομματικές επιτροπές και τα όργανα καθώς και στην κατάρτιση των εκλογικών συνδυασμών και ψηφοδελτίων του κόμματος (για τις εθνικές και ευρωπαϊκές εκλογές).

Αξιοποίηση διαφορετικών στρατηγικών και καλών πρακτικών που χρησιμοποιούνται σε άλλες χώρες για την προώθηση της ισόρροπης πολιτικής συμμετοχής σε διαδικασίες και θέσεις λήψης αποφάσεων εντός των κομματικών δομών.

Ανάδειξη και αξιοποίηση της εμπειρίας από την ευρεία και δυναμική συμμετοχή γυναικών σε κοινωνικές δομές και πρωτοβουλίες αλληλεγγύης δηλαδή σε συλλογικές και «από τα κάτω» παρεμβάσεις και δράσεις.

**Διασφάλισης της
ισότιμης πρόσβαση των
γυναικών/ θηλυκοτήτων
σε πόρους για
προεκλογική εκστρατεία**

Θετικά μέτρα για την ισότιμη πρόσβαση των γυναικών και θηλυκοτήτων σε πόρους / χρηματοδότηση για προεκλογική εκστρατεία –ιδιαιτέρως των γυναικών που ανήκουν σε χαμηλές εισοδηματικές τάξεις ή κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες– με στόχο την αντιμετώπιση των διακρίσεων λόγω του αποκλεισμού τους από τα καθιερωμένα χρηματοδοτούμενα δίκτυα.

**Ενίσχυση της
συμμετοχής των νέων
γυναικών/ θηλυκοτήτων**

Μέτρα για την ενίσχυση της συμμετοχής νέων γυναικών / θηλυκοτήτων στις κομματικές οργανώσεις προκειμένου να αποκτήσουν γνώσεις, εμπειρίες και ικανότητες που μπορούν στη συνέχεια να αξιοποιηθούν στην πολιτική τους δραστηριότητα.

Μέτρα για την ενθάρρυνση των οργανώσεων νεολαίας προκειμένου να διασφαλίσουν την ισόρροπη και διαθεματική πολιτική συμμετοχή στις διαδικασίες και στα όργανα λήψης αποφάσεων.

Προγράμματα ενδυνάμωσης και αναβάθμισης δεξιοτήτων των γυναικών /θηλυκοτήτων που επιθυμούν να συμμετάσχουν σε εκλογικές διαδικασίες σε τοπικό, περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο.

**Ενίσχυση της
συμμετοχής ατόμων που
ανήκουν σε εθνοτικές /
πολιτισμικές / κοινωνικά
αποκλεισμένες ομάδες**

Θετικά μέτρα για την ενίσχυση της συμμετοχής γυναικών και θηλυκοτήτων που ανήκουν σε εθνοτικές / πολιτισμικές και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες.

Προγράμματα ενδυνάμωσης και αναβάθμισης δεξιοτήτων των ατόμων που επιθυμούν να συμμετάσχουν σε εκλογικές διαδικασίες (σε τοπικό, περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο).

**Δράσεις
ευαισθητοποίησης και
ενημέρωσης για τη
σημασία της ισόρροπης
πολιτικής συμμετοχής**

Διοργάνωση εκστρατειών και δράσεων ευαισθητοποίησης που απευθύνονται στο κοινωνικό σύνολο αλλά και στα μέλη και ηγετικά στελέχη των κομμάτων για τη σημασία της ισόρροπης πολιτικής συμμετοχής και της έμφυλης και διαθεματικής εκπροσώπησης στην πολιτική και δημόσια ζωή ως προϋπόθεση για την ενδυνάμωση της δημοκρατίας.

Ευαισθητοποίηση των ηγετικών στελεχών των κομμάτων προκειμένου να συμβάλουν στην εκλογή περισσότερων γυναικών/ θηλυκοτήτων σε θέσεις ευθύνης και δημόσιας εκπροσώπησης.

Διοργάνωση επιμορφωτικών δράσεων και σεμιναρίων για την ισότητα των φύλων που απευθύνονται στα μέλη των κομμάτων και ιδιαιτέρως στα υψηλόβαθμα στελέχη που κατέχουν ηγετικές θέσεις για τη σημασία της ισόρροπης πολιτικής συμμετοχής και της έμφυλης και διαθεματικής εκπροσώπησης στην πολιτική και δημόσια ζωή καθώς και σε διαδικασίες και θέσεις λήψης αποφάσεων, ως προϋπόθεση για την ενδυνάμωση της δημοκρατίας.

Ενεργοποίηση των ηγετικών στελεχών (ανδρών και γυναικών) και των προέδρων/αρχηγών των κομμάτων με στόχο την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στα εσωκομματικά όργανα, στους εσωκομματικούς μηχανισμούς και σε θέσεις ευθύνης.

Διοργάνωση συνεδρίων, ημερίδων, εκδηλώσεων κ.λπ. για τα μέλη/ στελέχη των κομμάτων (για την ποσόστωση αλλά και για γενικότερα θέματα που αφορούν την πολιτική συμμετοχή και την έμφυλη ισότητα, τα έμφυλα στερεότυπα, τον ανδροκεντρισμό της πολιτικής διαδικασίας κ.λπ.), σε συνεργασία με τα αρμόδια τμήματα ή τις ομάδες ισότητας των φύλων των κομμάτων.

Διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων για ζητήματα επικοινωνίας και ΜΜΕ για τα μέλη και στελέχη (γυναίκες/θηλυκότητες και άνδρες) των κομμάτων.

Δικτύωση και συνεργασία

Σύσταση ομάδων και επιτροπών σε διακομματική βάση για την προώθηση της έμφυλης ισότητας.

Σύσταση διακομματικών ομάδων/επιτροπών που θα ασχοληθούν με τα ΜΜΕ και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, προκειμένου να αποφασιστεί μια κοινή στρατηγική για τον χειρισμό και την αντιμετώπιση του σεξισμού και του αποκλεισμού των γυναικών από τη δημόσια ζωή (π.χ. κοινή στρατηγική προς το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης/ΕΣΡ και άλλα αρμόδια όργανα της πολιτείας ώστε να ασκούν πιο αποτελεσματικά τον ρόλο τους).

Σύσταση διακομματικής ομάδας/επιτροπής γυναικών με στόχο την προώθηση θεμάτων έμφυλης ισότητας αλλά και την ανίχνευση αντίστοιχων ζητημάτων εκτός της κομματικής ατζέντας, για τα οποία γυναίκες διαφορετικών δημοκρατικών ιδεολογικών προσανατολισμών θα μπορούσαν να συνεργαστούν και να δράσουν από κοινού (π.χ. δράσεις για την αύξηση της συμμετοχής γυναικών σε πάνελ στα ΜΜΕ, την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών, την πρόληψη και αντιμετώπιση του σεξισμού).

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΜΜΕ

Μέτρα για την ισότιμη παρουσία και ορατότητα, την ισότιμη κατά φύλο εκπροσώπηση και αντιμετώπιση των γυναικών υποψηφίων και πολιτικών

Θέσπιση κανόνων δεοντολογίας για την ισόρροπη κατά φύλο συμμετοχή σε εκπομπές, πάνελ, συζητήσεις, για θέματα οικονομίας, εξωτερικής πολιτικής, άμυνας, ασφάλειας κ.λπ., όπου είναι κυρίαρχος ο ανδροκεντρισμός.

Μέτρα για την ισότιμη αντιμετώπιση των υποψηφίων στις εκλογές και την εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων και προκαταλήψεων που επηρεάζουν τις επιλογές των πολιτών και πολιτισμών που ψηφίζουν, με στόχο την ίση ορατότητα ανδρών, γυναικών και θηλυκοτήτων και τη μη στερεοτυπική τους απεικόνιση. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία διότι ένας από τους μηχανισμούς αορατοποίησης των γυναικών στην πολιτική είναι και τα ΜΜΕ τα οποία αποκλείουν τις γυναίκες από τη δημόσια παρουσία και τον δημόσιο λόγο. Βέβαια, ακόμα και όταν οι γυναίκες είναι ορατές σπανίως αυτό γίνεται με όρους ισότητας και χωρίς τη χρήση σεξιστικών όρων και απαξιωτικών ή υποτιμητικών αναφορών, ενώ σε καμία περίπτωση δεν συνιστά κανόνα η ισόρροπη εκπροσώπηση των φύλων σε εκπομπές διαλόγου, ανταλλαγής απόψεων και πληροφόρησης για τα τρέχοντα ζητήματα της πολιτικής.

Μέτρα για την ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση των δημοσιογράφων και επαγγελματιών των ΜΜΕ προκειμένου να διασφαλιστεί ότι γυναίκες, θηλυκότητες και άνδρες υποψήφιοι/οι και εκλεγμένες/οι θα τυγχάνουν ίσης προβολής στα ΜΜΕ τόσο κατά τη διάρκεια των εκλογικών αναμετρήσεων όσο και εκ των υστέρων.

Εκπόνηση ερευνών και μελετών με στόχο την ανάδειξη ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων για τον τρόπο απεικόνισης ανδρών, γυναικών και θηλυκοτήτων υποψηφίων και εκλεγμένων πολιτικών στα ΜΜΕ και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

**Μέτρα για την
εξάλειψη των έμφυλων
στερεοτύπων και του
σεξισμού στα ΜΜΕ**

Ένταξη της αρχής της ισότητας των φύλων στη λειτουργία του ΕΣΡ και συγκρότηση επιτροπής για την έμφυλη ισότητα στα ΜΜΕ.

Θέσπιση κανόνων δεοντολογίας κατά του σεξισμού και της σεξιστικής αναπαραγωγής ειδήσεων, κατά του μισογυνισμού και της σεξιστικής ρητορικής μίσους με πρόβλεψη σχετικών κυρώσεων όταν υπάρχουν παραβιάσεις.

Σύσταση Παρατηρητηρίου για την εκπόνηση ερευνών σχετικά με την έμφυλη ισότητα, την ισότιμη κατά φύλο συμμετοχή στις ενημερωτικές εκπομπές, την αναπαραγωγή σεξιστικών σχολίων και προσεγγίσεων και δημοσιοποίηση ετήσιων εκθέσεων με τα αποτελέσματα. Το Παρατηρητήριο μπορεί επίσης να συμβάλλει στην τακτική ανάλυση της παρουσίας και της εικόνας γυναικών, θηλυκοτήτων και ανδρών στα εθνικά ειδησεογραφικά προγράμματα, ιδιαίτερα κατά την διάρκεια εκλογικών εκστρατειών.

**Ισόρροπη κατά
φύλο συμμετοχή σε
διαδικασίες και θέσεις
λήψης αποφάσεων στα
ΜΜΕ**

Μέτρα για την ισόρροπη κατά φύλο συμμετοχή σε διαδικασίες και θέσεις λήψης αποφάσεων στα ΜΜΕ (στη διοίκηση, στον καθορισμό του προγράμματος, κ.λπ.).

**Επιμόρφωση και
ευαισθητοποίηση
των (υποψήφιων)
επαγγελματιών**

Επιμόρφωση και ευαισθητοποίηση σπουδαστών/ριών δημοσιογραφίας και επαγγελματιών των ΜΜΕ για θέματα που αφορούν την έμφυλη ισότητα, τον σεξισμό και την ανάγκη εξάλειψης των έμφυλων στερεοτύπων και διακρίσεων.

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΣΕΞΙΣΜΟΥ

Προώθηση της μη στερεοτυπικής επικοινωνίας και εξάλειψη των σεξιστικών συμπεριφορών και εκφράσεων

Εφαρμογή των συστάσεων της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στα κράτη μέλη. Συγκεκριμένα της Σύστασης CM/Rec (2019)1 για την εξάλειψη του σεξισμού από τη γλώσσα (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2019) και της Σύστασης CM/Rec (2007)17 σχετικά με τα πρότυπα και τους μηχανισμούς ισότητας των φύλων, η οποία υπογραμμίζει ότι οι δράσεις των κρατών μελών πρέπει να στοχεύουν στην προώθηση της χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας σε όλους τους τομείς, ιδίως στον δημόσιο τομέα και στα ΜΜΕ (Council of Europe, 2007).

Συστηματική εξέταση όλων των νόμων, κανονισμών, πολιτικών κλπ. για τη σεξιστική γλώσσα και την εξάρτηση από τις παραδοχές και τα στερεότυπα με βάση το φύλο, με σκοπό τη χρήση ορολογίας ευαίσθητης σε θέματα φύλου αξιοποιώντας παράλληλα τον Οδηγό χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα δημόσια έγγραφα.

Αντιμετώπιση του σεξισμού και της σεξιστικής ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Καθιέρωση προγραμμάτων (που μπορούν να συμπεριλαμβάνουν τη χρήση ειδικών ψηφιακών εφαρμογών) για παιδιά, νέους, νέες, γονείς και εκπαιδευτικούς, με σκοπό την παροχή συμβουλών και την καλλιέργεια παιδείας σχετικά με την ασφαλή και κριτική χρήση των ψηφιακών μέσων και την σεξιστική ψηφιακή συμπεριφορά.

Διοργάνωση εκστρατειών πληροφόρησης και ευαισθητοποίησης για τη σεξιστική χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, τις απειλές στο διαδίκτυο και τις καταστάσεις που αντιμετωπίζουν τα παιδιά και οι νέοι και νέες (π.χ. εκβιασμός, απαιτήσεις για χρήματα ή ανεπιθύμητη ανάρτηση προσωπικών φωτογραφιών) με πρακτικές συμβουλές για τον τρόπο πρόληψης και αντιμετώπισης τέτοιων καταστάσεων.

Διοργάνωση εκστρατειών που απευθύνονται στο ευρύ κοινό σχετικά με τους κινδύνους, τις ευκαιρίες, τα δικαιώματα και τις ευθύνες που σχετίζονται με τη χρήση των νέων μέσων.

Δημιουργία διαδικτυακού υλικού πληροφόρησης με συμβουλές από ειδικές/ούς για τον τρόπο αντιμετώπισης του σεξισμού στο διαδίκτυο, συμπεριλαμβανομένων διαδικασιών για την άμεση αναφορά / απομάκρυνση βλαβερού ή ανεπιθύμητου περιεχομένου.

Διεξαγωγή μελετών και καταγραφή στοιχείων κατά φύλο/ ηλικία κ.λπ. για τον σεξισμό στο διαδίκτυο και τη διαδικτυακή βία και διάχυση των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

Δημιουργία Παρατηρητηρίου για την παρακολούθηση/ καταγραφή του σεξισμού και της σεξιστικής ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Αντιμετώπιση του σεξισμού στα ΜΜΕ, στις διαφημίσεις και σε άλλα προϊόντα και υπηρεσίες επικοινωνίας

Θέσπιση νομοθεσίας που θα απαγορεύει το σεξισμό στα μέσα ενημέρωσης και τη διαφήμιση και θα επιβάλλει μέτρα σε περιπτώσεις παραβιάσεων.

Προώθηση και υποστήριξη της συμμετοχής των τομέων της τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών, των ΜΜΕ και της διαφήμισης στην προετοιμασία, υιοθέτηση και εφαρμογή πολιτικών και μηχανισμών αυτορρύθμισης για την εξάλειψη του σεξισμού σε κάθε τομέα, συμπεριλαμβανομένης της σεξιστικής ρητορικής μίσους.

Ενίσχυση του ρόλου των φορέων παρακολούθησης των ΜΜΕ και της διαφήμισης στην αντιμετώπιση του σεξισμού.

Ενθάρρυνση της ισόρροπης κατά φύλο συμμετοχής στις θέσεις λήψης αποφάσεων στα ΜΜΕ.

Εισαγωγή θετικών μέτρων αριστείας για την προώθηση ισόρροπης κατά φύλο εκπροσώπησης, όπως ένα σύστημα βαθμολόγησης που θα χρηματοδοτεί τα μέσα ενημέρωσης (κυρίως τα δημόσια) για την παραγωγή περιεχομένου ευαίσθητου σε θέματα φύλου.

Υποστήριξη έργων που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα των πολλαπλών και διαθεματικών διακρίσεων κατά ευάλωτων ατόμων.

Καθιέρωση κινήτρων για τα ΜΜΕ με σκοπό την προώθηση θετικών εικόνων γυναικών/ θηλυκοτήτων και ανδρών που ανήκουν σε εθνοτικές/ πολιτισμικές και μεταναστευτικές ομάδες.

II. Προτάσεις και μέτρα για την εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων και διακρίσεων στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο

ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Θεσμοθέτηση τακτικών διαδικασιών ενημέρωσης, ενδυνάμωσης και μύησης στην πολιτική διαδικασία

Σχεδιασμός ολοκληρωμένων και πολυδιάστατων πολιτικών που θα στοχεύουν στην ενημέρωση και ενδυνάμωση των γυναικών/ θηλυκοτήτων που ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν ενεργά στην πολιτική διαδικασία καθώς και στην αναβάθμιση των δεξιοτήτων τους.

Διοργάνωση σεμιναρίων, εργαστηρίων και επιμορφωτικών προγραμμάτων ευρείας κλίμακας σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, σε τακτική βάση, με στόχο την εξοικείωση των γυναικών με τις πολιτικές διαδικασίες και τη συστηματική υποστήριξη και ενδυνάμωση όσων ενδιαφέρονται να εμπλακούν ενεργά στην πολιτική.

Διοργάνωση ειδικών/ στοχευμένων προγραμμάτων που θα απευθύνονται σε γυναίκες και θηλυκότητες που προέρχονται από κοινωνικές αποκλεισμένες ομάδες.

Αξιοποίηση της εμπειρίας των γυναικείων και φεμινιστικών οργανώσεων

Ενίσχυση των γυναικείων και φεμινιστικών οργανώσεων και αξιοποίηση της εμπειρίας τους στο πλαίσιο της διοργάνωσης σεμιναρίων, επιμορφωτικών προγραμμάτων και δράσεων ενδυνάμωσης, ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης με στόχο τη στήριξη των γυναικών που ενδιαφέρονται να εμπλακούν στην πολιτική διαδικασία.

Διοργάνωση προγραμμάτων mentoring για την ανταλλαγή εμπειριών και τεχνογνωσίας αναφορικά με τη δημόσια παρουσία και απεύθυνση.

Εκπόνηση οδηγών και εγχειριδίων για την ενδυνάμωση των γυναικών.

Εφαρμογή πολιτικών που είναι φιλικές για την οικογένεια

Μέτρα που θα ενισχύουν την πιο ισότιμη κατανομή των ευθυνών φροντίδας μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς και δημιουργία δομών για τη φροντίδα των παιδιών σύμφωνα με τους δύο (2) στόχους που είχε θέσει το 2002 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Βαρκελώνης για τη διαθεσιμότητα οικονομικά προσιτών δομών παιδικής φροντίδας υψηλής ποιότητας για παιδιά προσχολικής ηλικίας: α) την κάλυψη του 90% των παιδιών ηλικίας από 3 ετών έως την ηλικία υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης και β) την κάλυψη του 33% των παιδιών ηλικίας κάτω των 3 ετών.

Οικονομικά κίνητρα σε γονείς με χαμηλά εισοδήματα με στόχο την δυνατότητα πρόσβασης σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες και τη διασφάλιση περισσότερου ελεύθερου χρόνου για τους εργαζόμενους γονείς.

Θετικά μέτρα για τις μονογονεϊκές οικογένειες και την ενίσχυση των γυναικών που είναι μονογονείς και ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν ενεργά στην πολιτική.

Μέτρα για την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και των δομών φροντίδας και πρόνοιας

Δημιουργία περισσότερων απογευματινών δομών για παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας – με δωρεάν πρόσβαση.

Δημιουργία περισσότερων δομών σε δημοτικό ή/και κεντρικό επίπεδο για τη φροντίδα ηλικιωμένων, εξαρτώμενων ατόμων και ατόμων με αναπηρία – με δωρεάν πρόσβαση.

ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ & ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ/ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΖΩΗΣ

Μέτρα για την ενίσχυση των ευκαιριών και δυνατοτήτων συμφιλίωσης επαγγελματικής και προσωπικής/οικογενειακής ζωής

Επέκταση των αμειβόμενων γονικών αδειών και για τους δύο γονείς και παράλληλη διασφάλιση ότι θα διαθέτουν υψηλό βαθμό αναπλήρωσης του εισοδήματος, με δεδομένο ότι η απώλεια ή η αισθητή μείωση του εισοδήματος κατά τη διάρκεια της άδειας επηρεάζει σημαντικά τα εισοδήματα του νοικοκυριού και μπορεί να αποτελέσει αντικίνητρο για τη χρήση της άδειας.

Μέτρα για τη χρήση των γονικών αδειών και από τους δύο γονείς – ιδιαιτέρως από τους άνδρες, με την διοργάνωση εκστρατειών ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των εργαζομένων και των εργοδοτικών και συνδικαλιστικών φορέων για τη σημασία του πατρικού ρόλου.

Διασφάλιση ότι οι πολιτικές συμφιλίωσης οδηγούν σε ένα οικονομικά προσιτό για τους δικαιούχους ενιαίο σύστημα φροντίδας αλληλοσυμπληρούμενων παροχών με εσωτερική συνοχή, κοινές αρχές και φιλοσοφία (Καραμεσίνη, Συμεωνάκη, 2019).

ΕΞΑΛΕΙΨΗ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΙΚΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΜΦΥΛΟΥΣ ΡΟΛΟΥΣ

Μέτρα για την αλλαγή των στερεοτυπικών κοινωνικών αντιλήψεων για την γονεϊκότητα και τη φροντίδα των παιδιών και άλλων μελών της οικογένειας

Θεσμοθέτηση προνοιακών και οικονομικών κινήτρων για τον/τη γονέα που επιλέγει να ασχοληθεί με την ανατροφή και τη φροντίδα των παιδιών (π.χ. ως ένα είδος κοινωνικού μισθού). Ομοίως σε περιπτώσεις φροντίδας ηλικιωμένων, ΑμεΑ ή άλλων ατόμων που χρήζουν καθημερινής φροντίδας.

Θεσμοθέτηση ειδικών διευκολύνσεων πρόσβασης/χρήσης κοινωνικών αγαθών πολιτισμού, αθλητισμού, παιδείας (π.χ. φθηνότερα/δωρεάν εισιτήρια, προγράμματα κοινωνικού πολιτισμού και αθλητισμού κ.λπ.) ειδικά για άνδρες γονείς (θετικά μέτρα).

Μέτρα για την ανατροπή των έμφυλων στερεοτύπων για τη συμμετοχή των γυναικών/ θηλυκοτήτων στις πολιτικές διαδικασίες

Θετικά μέτρα και πρωτοβουλίες για την καταπολέμηση των έμφυλων στερεοτύπων σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής.

Εκστρατείες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης για την αμφισβήτηση του αρνητικού και σεξιστικού τρόπου απεικόνισης των γυναικών στα ΜΜΕ, στην πολιτική, σε θέσεις ευθύνης κ.λπ. και την προβολή θετικών προτύπων.

Στοχευμένες εκστρατείες ευαισθητοποίησης για την ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης των γυναικών στις δημοτικές/ περιφερειακές και εθνικές εκλογές.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΕΝΕΡΓΟΥΣ ΠΟΛΙΤΟΤΗΤΑΣ

**Εκπαίδευση
εκπαιδευτικών από
το Εθνικό Κέντρο
Δημόσιας Διοίκησης
και Αυτοδιοίκησης
και το Ινστιτούτο
Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων αναφορικά με την έμφυλη ισότητα και τα έμφυλα δικαιώματα.

Πιλοτικά εκπαιδευτικά προγράμματα με βάση τις θεωρίες της κριτικής διδασκαλίας με αντιαυταρχική, αντι-ιεραρχική και συμμετοχική μέθοδο.

**Ένταξη του μαθήματος
της διαπαιδαγώγησης
στην ενεργό πολιτότητα**

Σχεδιασμός και ανάπτυξη εποπτικού υλικού για τα σχολεία όλων των βαθμίδων που θα προάγει την ανεκτική στην ετερότητα κουλτούρα, την έμφυλη ισότητα, τη συμμετοχή στα κοινά και εν γένει την κοινωνικοποίηση στην ενεργό πολιτότητα.

**Ευαισθητοποίηση
μαθητικού πληθυσμού
ως προς τα θέματα της
ισότιμης εκπροσώπησης**

Σεμινάρια απόκτησης δεξιοτήτων για ισότιμη συμμετοχή στα μαθητικά συμβούλια (δεξιότητες εκπροσώπησης, κατάρτισης ατζέντας, διαδικασίες διαβούλευσης κλπ.).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αθανασίου, Α. (2018), «Το “να γίνεσαι φεμινίστρια” ως κριτική επιτελεσματικότητα του πολιτικού», στο Ντ. Βαΐου & Α. Ψαρρά (επιμ.), *Πρακτικά Ημερίδας – Εννοιολογήσεις και πρακτικές του φεμινισμού. Μεταπολίτευση και «μετά»*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 19-32.

Αθανασίου, Α. (2012), «Υπολείμματα της “ιδιότητας του πολίτη”: φύλο, σεξουαλικότητα, έθνος και άλλες εξαιρέσεις με σημασία», στο Γ. Κουζέλης, Δ., Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.), *Ιδιότητα του πολίτη. Πολιτικός λόγος, ιστορία και κανόνες σε συγκριτικές προοπτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 242-259.

Αθανασίου, Α. (2007), *Ζωή στο όριο*. Αθήνα: Εκκρεμές.

Αθανασίου, Α. (2006), «Εισαγωγή. Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το “δεύτερο κύμα”», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 13-138.

Βαρίκα, Ε. (1999), «Εννοιολογήσεις του κοινωνικού και του πολιτικού στην ιστορία», *Μνήμων*, 21, 221-236. <http://dx.doi.org/10.12681/mnimon.794>

Βαρίκα, Ε. (1995), «Επανάδρυση ή επιδιόρθωση της δημοκρατίας; Το αίτημα της ισάριθμης αντιπροσώπευσης των φύλων», *Σύγχρονα Θέματα*, 57, 42-58.

Βουγιούκα, Α. (2019α), «Θεωρητικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις», στο Α. Βουγιούκα, Μ., Παπαγιαννοπούλου, *Εκλέγειν και Εκλέγεσθαι: Διερεύνηση και Καταγραφή Στάσεων, Αντιλήψεων και Πεποιθήσεων για Θέματα Συμμετοχής και Εκπροσώπησης των Γυναικών σε Δομές Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας/ΚΕΘΙ, 29-48.

Βουγιούκα, Α. (2019β), «Αποτελέσματα, Σχολιασμός και Ερμηνεία της Ποιοτικής Έρευνας» στο Α. Βουγιούκα, Μ., Παπαγιαννοπούλου, *Εκλέγειν και Εκλέγεσθαι: Διερεύνηση και Καταγραφή Στάσεων, Αντιλήψεων και Πεποιθήσεων για Θέματα Συμμετοχής και Εκπροσώπησης των Γυναικών σε Δομές Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας/ΚΕΘΙ, 183-254.

Βουγιούκα, Α., Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2019), *Εκλέγειν και Εκλέγεσθαι: Διερεύνηση και Καταγραφή Στάσεων, Αντιλήψεων και Πεποιθήσεων για Θέματα Συμμετοχής και Εκπροσώπησης των Γυναικών σε Δομές Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας/ΚΕΘΙ.

Butler, J. (2006), «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση φύλου: δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 381-407.

Γενική Γραμματεία Ισότητας / ΕΚΚΕ (1988), *Έρευνα για την πολιτική συμπεριφορά των γυναικών. Μέρος Α' και Β'*. Αθήνα.

Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2017), *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2016-2020*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Connell, R. W. (2006), *Το κοινωνικό φύλο*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

DeGooyer, St., Hunt, A., Maxwell, L. & Moyn, S. (2019), *Το δικαίωμα να έχουμε δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

EIGE (2017), *Διαδικτυακή βία σε βάρος γυναικών και κοριτσιών*. <https://eige.europa.eu/publications/cyber-violence-against-women-and-girls>

Foucault, M. (2011), *Επιτήρηση και Τιμωρία*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα: Πλέθρον.

Gaspar, F. (1995), «Για την ισάριθμη αντιπροσώπευση», *Σύγχρονα Θέματα*, 57, 32-41.

Κακεπάκη, Μ. (2017), «Είναι ένας νέος τρόπος να ακουστεί η φωνή μου»: έμφυλες διαστάσεις της συλλογικής και ατομικής δράσης στην Αθήνα της κρίσης, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 41, 35-59. DOI:<https://doi.org/10.12681/hpsa.14535>

Κακεπάκη, Μ. (2019), «Η έμφυλη διάσταση της αντιπροσώπευσης. Οι γυναίκες ως μικρή πλειοψηφία», στο Ν. Δεμερτζής, Μ. Κακεπάκη, Γ. Καραγιάννης & Φ. Κουντούρη, *Η πολιτική αντιπροσώπευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Χαρακτηριστικά και φυσιογνωμία των μελών του Ελληνικού Κοινοβουλίου, 1996-2015*. Αθήνα: Παπαζήσης, 109-134.

Καραμεσίνη, Μ., Συμεωνάκη, Μ. (επιμ.) (2019), *Συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας στην Ελλάδα. Γένεση, εξέλιξη και αποτίμηση μιας πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

ΚΕΘΙ - Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (2014), *Ευρωεκλογές 2014, Έργο «Ενθάρρυνση και Υποστήριξη της Συμμετοχής των Γυναικών σε Θέσεις Πολιτικής Ευθύνης και Εκπροσώπησης σε Εθνικό και Ευρωπαϊκό Επίπεδο Πολιτικής», ΕΠ Διοικητική Μεταρρύθμιση 2007-2013*.

Κιουπκιολής, Α. (2021), *Το πολιτικό. Σύγχρονοι στοχασμοί*. Αθήνα: Έρμα.

Μοσχοβάκου, Ν. (2015), *Έκθεση: «Κατά φύλο παρουσίαση των υποψηφιοτήτων και των αποτελεσμάτων των Βουλευτικών Εκλογών του Σεπτεμβρίου 2015»*, Έργο: «Ενθάρρυνση και Υποστήριξη της Συμμετοχής των Γυναικών σε Θέσεις Πολιτικής Ευθύνης και Εκπροσώπησης σε Εθνικό και Ευρωπαϊκό Επίπεδο Πολιτικής». Αθήνα: Κέντρο Ερευνών

για Θέματα Ισότητας. http://www.gynaikes-politiki.gr/sites/default/files/publications/file_attachments/ekloges_sept_2015.pdf

Μπουρντιέ, Π. (1999), *Η ανδρική κυριαρχία*. Αθήνα: Στάχυ.

Μοσχοβάκου, Ν., Χατζηαντωνίου, Α. (2018), *Οδηγός προς τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας για την εξάλειψη του σεξισμού και των έμφυλων διακρίσεων*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας. https://kethi.gr/wp-content/uploads/2018/03/%CE%9F%CE%94%CE%97%CE%93%CE%9F%CE%A3_mme_publ.pdf

Mouffe, Ch. (2006), «Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 591-621.

Mohanty, Ch.T. (2006), «Φεμινιστικές συναντήσεις: Εν-τοπίζοντας την πολιτική της εμπειρίας», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 473-508.

Νικολακόπουλος, Η., Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1988), *Έρευνα για την πολιτική συμπεριφορά των γυναικών*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών & Γενική Γραμματεία Ισότητας.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2018), «Τι μάθαμε για την έμφυλη ανισότητα: Από τη θεωρία στην πολιτική», στο Ντ. Βαΐου & Α. Ψαρρά, *Εννοιολογήσεις και πρακτικές του φεμινισμού. Μεταπολίτευση και «μετά»*. Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 39-49.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ., (2017), «Φεμινιστικό κίνημα, φεμινιστική θεωρία και ιδιότητα του πολίτη», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8 (1), 154-180. DOI:<https://doi.org/10.12681/hpsa.15243>

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2014α), *Φύλο – κοινωνία - πολιτική: 1η θεματική ενότητα εκπαιδευτικού υλικού*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2014β), *Δομές πολιτικής εξουσίας: 2η θεματική ενότητα εκπαιδευτικού υλικού*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2012), *Πολιτική συμπεριφορά: Θεωρία, έρευνα και ελληνική πολιτική*. Αθήνα: Σαββάλας

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2010), «Η “ανισότητα των φύλων“ ως πρόβλημα πολιτικής. Άρρητες παραδοχές της σύγχρονης πολιτικής ανάλυσης», στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη, & Ε. Παπαταξιάρχης, *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 257-273.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2007), *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου – Μισός αιώνας γυναίκες*

στη Βουλή. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2007α), «Κρατικός φεμινισμός, πολιτικές για την έμφυλη ισότητα και κοινωνικές αντιλήψεις», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 29: 5-39. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/14645>

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2002), *Το φύλο της δημοκρατίας: Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*. Αθήνα: Σαββάλας.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1996), «Φεμινιστικό κίνημα, φεμινιστική θεωρία και ιδιότητα του πολίτη», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8: 154-180.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1993), *Πολιτική συμπεριφορά*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1992), *Γυναίκες και πολιτική. Η πολιτική φυσιογνωμία των Ελληνίδων*. Αθήνα: Gutenberg.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1990), «Ελληνική πολιτική κουλτούρα: όψεις και προσεγγίσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 75 (Α): 18-57.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1987), «Γυναίκες και πολιτική. Γυναίκες και πολιτική επιστήμη», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 65: 3-22.

Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2019), «Αποτελέσματα, σχολιασμός και ερμηνεία της ποσοτικής έρευνας», στο Α. Βουγιούκα, Μ., Παπαγιαννοπούλου, *Εκλέγειν και Εκλέγεσθαι: Διερεύνηση και Καταγραφή Στάσεων, Αντιλήψεων και Πεποιθήσεων για Θέματα Συμμετοχής και Εκπροσώπησης των Γυναικών σε Δομές Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας/ΚΕΘΙ, σελ. 117-182.

Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2006), «Η εμπειρική διερεύνηση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων στην Ελλάδα -Β' Μέρος», στο Α. Αρβανίτης, Κ. Βλαχογιάννη κ.ά., *Η συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, 121-255.

Scott, W.J. (2006), «Αποδομώντας το δίλημμα “ισότητα ή διαφορά”, ή αλλιώς, η χρησιμότητα της μεταδομιστικής θεωρίας για το φεμινισμό» στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 142-166.

Σκοτ, Τζ. (1997), «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης», στο Ε. Αβδελά & Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 285-327.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2019), «Προλαμβάνοντας και Καταπολεμώντας το Σεξισμό» Σύσταση CM/Rec (2019)1, που εγκρίθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 27 Μαρτίου 2019 <https://rm.coe.int/greek-translation-of-sexism-rec/16809cbfd7>

Τσουκαλάς, Κ. (2020), *Ο αόρατος Λεβιάθαν. Δημοκρατία, δικαιοσύνη και ηθική στα χρόνια της κρίσης*. Αθήνα: Πόλις

ΥΠΕΣ/ΓΓΙΦ (2018), *Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2018/01/%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82-%CE%BC%CE%B7-%CF%83%CE%B5%CE%BE%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B3%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%CF%82.pdf>

ΥΠΕΣ/ΓΓΙΦ (2011). Ευρωπαϊκή Χάρτα για την Ισότητα των Φύλων στις Τοπικές Κοινωνίες. Χάρτα Δέσμευσης των Δήμων και Περιφερειών της Ευρώπης (CCRE/CEMR) για τη Βέλτιστη Αξιοποίηση των Δυνατοτήτων και των Πόρων στην Προώθηση της Ισότητας των Φύλων προς Όφελος όλων των Πολιτών. Αθήνα, Οκτώβριος 2011.

Ψαρρά, Α. (2017), «Γυναίκες στο κυνήγι της ηδονής και της ψήφου: Οι φεμινίστριες στον κομμουνιστικό λόγο του Μεσοπολέμου», στο «*Κι έγινα μπολσεβίκια*». Έμφυλοι απόηχοι του Οκτώβρη στην Ελλάδα. Αθήνα: Εφημερίδα των Συντακτών, 43-75.

Ξενόγλωσση

Ahmed, S. (2004), «Affective economies», *Social Text*, 22(2), 117–139.

Amnesty International (2018) Toxic Twitter: A Toxic Place for Women. Report. <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2018/03/online-violence-against-women-chapter-1/#topancho>

Andrijasevic, R. (2013), Acts of Citizenship as Methodology, στο E. F. Isin and M. Saward (επιμ.), *Enacting European Citizenship*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 47-65.

Aradau, C. & Huysmans, J. (2014), «Critical Methods in International Relations: The Politics of Techniques, Devices and Acts», *European Journal of International Relations* 20, 3, 596–619.

Arendt, H. (1973), *The origins of totalitarianism*. Νέα Υόρκη: Harcourt Brace Jovanovich.

Avramopoulou, E. (2017), «Claims of existence between biopolitics and thanatopolitics», στο M. Gragnolati & C. Holzhey (επιμ.), *De/Constintuting wholes: Towards partiality*

without parts. Βιέννη: Turia, 67-84.

Ballington, J, Bardall, G, Borovsky, G (2017), *Preventing Violence Against Women in Elections: A Programming Guide*. Report for UN Women. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2017/11/preventing-violence-against-women-in-elections>

Bardall, G (2013), «Gender Specific Election Violence: The Role of Information and Communication Technologies», *Stability: International Journal of Security and Development* 2 (3): 60–71.

Bardall, G (2011), *Breaking the Mold: Understanding Gender and Electoral Violence*. Ουάσινγκτον: International Foundation of Electoral Systems.

Bardall, G., Bjarnegård, E., Piscopo, J. M. (2019), «How is Political Violence Gendered? Disentangling Motives, Forms, and Impacts», *Political Studies* 1–20. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0032321719881812>

Benhabib, S. (2004), *The rights of others: Aliens, residents, and citizens*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.

Berlin, I. (1969), *Four essays on liberty*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Bjarnegård, E., & Zetterberg, P. (2016), «Political parties and gender quota implementation: The role of bureaucratized candidate selection procedures», *Comparative Politics*, 48(3): 393-417.

Bjarnegård, E., (2018), «Making Gender Visible in Election Violence: Strategies for Data Collection», *Politics & Gender* 14 (4): 690–695.

Bianco, W. (1994), *Trust: Representatives and Constituents*. Αν Άρμπορ: University of Michigan Press.

Bobbio, N. (1989), «The Great Dichotomy: Public/Private», *Democracy and Dictatorship*. Μινεάπολη: University of Minnesota Press.

Braidotti, R., Hanafin, P. & Blaagaard, B. (επιμ) (2013), *After cosmopolitanism*. Νέα Υόρκη: Routledge

Brown, W. (2015), *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Νέα Υόρκη: Zone Books.

- Brown, W. (2010), *Walled states, waning sovereignty*. Νέα Υόρκη: Zone Books.
- Brown, W. (1995), *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Brown, W. (1988), *Manhood of Politics: A Feminist Reading in Political Theory*. Totowa, N.J.: Rowman & Littlefield.
- Brubaker, R. (1996), *Nationalism Reframed: Nationhood and the National the New Europe*. University of California.
- Butler, J. (1988), «Performative Acts and Gender Construction: Essay in Phenomenology and Feminist Theory», *Theatre Journal*, 40(4): 519-531.
- Butler, J. (2015), *Notes toward a performative theory of assembly*. Χάρβαρντ: Harvard university Press.
- Butler, J. & Athanasiou, A. (2013), *Dispossession: The performative in the political*. John Wiley & Sons.
- Butler, J. & Spivak, G. C. (2007), *Who Sings the Nation-State? Language, Politics, Belonging*. Λονδίνο: Seagull Books.
- Celis, K. (2008), «Gendering representation», στο G. Goertz & A. Mazur (επιμ.), *Politics, Gender and Concepts*. Κέιμπριτζ: CUP, 71-93.
- Celis, K. & Lovenduski, J. (2018), «Power struggles: gender equality in political representation», *European Journal of Politics and Gender*, 1(1-2): 149-66.
- Childs, S. & Lovenduski, J. (2013), «Political representation», στο Waylen, G. Celis, K., Kantola, J. & Weldon, L. (επιμ.), *The Oxford Handbook of Gender and Politics*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Council of Europe (2019), Recommendation CM/Rec (2019)1 Preventing and Combating Sexism, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe 27 March 2019. <https://rm.coe.int/prems-055519-gbr-2573-cmrec-2019-1-web-a5/168093e08c>
- Council of Europe (2017), *Balanced Participation of Women and Men in Decision-Making. Analytical Report – 2016 Data*. Gender Equality Commission (GEC). Στρασβούργο: Council of Europe. <https://rm.coe.int/analytical-report-data-2016-/1680751a3e%20>
- Council of Europe (2007), Recommendation CM/Rec(2007)17 of the Committee

of Ministers to member states on gender equality standards and mechanisms (Adopted by the Committee of Ministers on 21 November 2007 at the 1011th meeting of the Ministers' Deputies). https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d4aa3

Crouch, C. (2004), *Post-democracy*. Polity.

Dovi, S. (2007), *The Good Representative*. Μάλντεν: Blackwell.

Escobar-Lemmon, M., & Taylor-Robinson, M. M. (2008), «How do candidate recruitment and selection processes affect the representation of women?», *Pathways to power: Political recruitment and candidate selection in Latin America*, 345-68.

European Institute for Gender Equality (EIGE) (2020), Beijing + 25: the fifth review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States Area G – Women in power and decision making: slow and uneven progress. <https://eige.europa.eu/publications/beijing-25-policy-brief-area-g-women-power-and-decision-making>

European Institute for Gender Equality (EIGE) (2016), *Gender Equality in Power and Decision-Making Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States. Main findings*. Λουξεμβούργο: Publications Office of the European Union. <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-power-and-decision-making-main-findings#downloads-wrapper>

European Parliament (2019), *Women in Politics: A Global Perspective. Briefing*, EPRS - European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635543/EPRS_BRI\(2019\)635543_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635543/EPRS_BRI(2019)635543_EN.pdf)

European Parliament/ FEMM Committee (2019), *Women in Political Decision-Making in View of the Next European Elections*. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs Directorate General for Internal Policies of the Union PE 608.863 - February 2019. Συγγραφείς: K. MacCracken, A. Fitzsimons, S. Marquez, M. Druciarek – Opcit Research. Βρυξέλλες: European Union. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608863/IPOL_STU\(2019\)608863_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608863/IPOL_STU(2019)608863_EN.pdf)

Foucault, M. (1982), «The Subject and Power», *Critical Inquiry*, 8, 777-95.

Gago, V. (2020), *Feminist international. How to change everything*. Λονδίνο: Verso.

Gundula, L. (2018), «Post-democracy and gender: new paradoxes and old tensions», *Journal of Social Theory*, 19 (1): 28-46. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1600910X.2018.1461669>

Halberstam, J. (2011), *The queer art of failure*. Duke University Press.

Haraldsson, A. & Wängnerud, L. (2018), «The effect of media sexism on women's political ambition: evidence from a worldwide study», *Feminist Media Studies*, 19:4, 525-

541. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14680777.2018.1468797>

Haritaworn, J., Kuntsman, A. & Posocco S. (επιμ.) (2015), *Queer necropolitics*. Λονδίνο: Routledge.

Haug, F. (1999), «On the necessity of conceiving the utopian in a feminist fashion», στο L. Panitch & C. Leys (επιμ.) *Necessary and unnecessary utopias*. Merlin Press, 53-66.

Hinojosa, M. (2012), *Selecting women, electing women: Political representation and candidate selection in Latin America*. Temple University Press.

Honohan, I. (2002), *Civic Republicanism*. Λονδίνο: Routledge.

Ilesanmi, OO. (2018), «Women's Visibility in Decision Making Processes in Africa—Progress, Challenges, and Way Forward», *Frontiers in Sociology* 3:38. DOI: 10.3389/fsoc.2018.00038

Inter-Parliamentary Union/ IPU (2016), *Sexism, Harassment and Violence against Women Parliamentarians*. Γενεύη: IPU. <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2016-10/sexism-harassment-and-violence-against-women-parliamentarians>

Inter-Parliamentary Union/IPU (2008), *Equality in Politics: A Survey of Women and Men in Parliaments. Reports and Documents No 54*. Γενεύη: PCL. <http://archive.ipu.org/PDF/publications/equality08-e.pdf>

Inter-Parliamentary Union/IPU & Council of Europe Parliamentary Assembly (2018), *Sexism, Harassment and Violence against Women in Parliaments in Europe*. Γενεύη: IPU. www.ipu.org/resources/publications/reports/2018-10/sexism-harassment-and-violence-against-women-in-parliaments-in-europe

Isin, E. (2017), «Performative citizenship», στο A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad & M. Vink (επιμ.), *The Oxford handbook of citizenship*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Kantola, J. (2019), «Women's organizations of political parties: Formal possibilities, informal challenges and discursive controversies», *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 27(1): 4-21. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08038740.2018.1529703>

Kantola, J. & Lombardo, E. (2017), «Feminist political analysis: exploring hegemonies, silences, and novelties», *Feminist Theory*, 18(3): 1323-1341.

Kantola, J. & Lombardo, E. (2016), «Gender and politics studies within European political science: contributions and challenges», *Italian Political Science*, 11(2): 1-5.

Kathlene, L. (1994), «Power and influence in state legislative policymaking: The interactions of gender and position in committee hearing debates», *American Political*

Science Review, 88(3): 560–76.

Kenny, M. (2013), *Gender and political recruitment: Theorizing institutional change*. Λονδίνο: Palgrave Macmillan

Krook, M. (2017), «Violence against Women in Politics», *Journal of Democracy* 28 (1)74–88.

Krook, M. (2010), «Women’s representation in parliament: A qualitative comparative analysis», *Political Studies*, 58: 886–908. http://www.mlkrook.org/pdf/Krook_PS_2010.pdf

Krook, M. (2009), *Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Krook, M. (2001), «Promoting Gender Balanced Decision-Making in the European Union» παρουσίαση στο European Community Studies Association International Conference, Μάντισον, Μάιος-Ιούνιος 2001.

Krook, M., Restrepo Sanín, J. (2020), «The Cost of Doing Politics? Analyzing Violence and Harassment against Female Politicians», *Perspectives on Politics*, 18 (3): 740-755. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1537592719001397>

Krook, M., Restrepo Sanín, J. (2016), «Violence Against Women in Politics. A Defense of the Concept», *Política y gobierno* 23: 459-490. https://www.researchgate.net/publication/317436167_Violence_Against_Women_in_Politics_A_Defense_of_the_Concept

Krook, ML, Restrepo Sanín, J (2016a), «Gender and Political Violence in Latin America», *Política y Gobierno* 23: 125–157.

Kymlicka, W. (1989), *Liberalism, Community and Culture*. Οξφόρδη: Clarendon Press.

Lee, Th. M. L. (2007), «Rethinking the personal and the political: Feminist activism and civic engagement», *Hypatia*, 22(4): 163-179.

Lister, R. (1997), *Citizenship: Feminist perspectives*. Νέα Υόρκη: MacMillan.

Lombardo, E. & Forest M. (επιμ.) (2012), *The Europeanization of Gender Equality Policies: A Discursive-Sociological Approach*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan.

Lovenduski, J. & Guadagnini, M. (2010), «Political Representation», στο McBrideand, D. & Mazur, A. (επιμ), *The Politics of State Feminism*. Φιλαδέλφεια: Temple University Press.

Manne, K (2017), *Down Girl. The Logic of Misogyny*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

- Marshall, T. H. (1977), *Class, citizenship and social development*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Mazur, A. (2002), *Theorizing Feminist Politics*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Mbembe, J. A. & Meintjes, L. (2003), «Necropolitics», *Public Culture*, 15(1): 11–40.
- McGlynn, C., Rackley E. (2015), New law on “revenge pornography” is “unlikely” to tackle hackers distributing intimate images, Holyrood, 18 Νοεμβρίου. https://www.holyrood.com/comment/view,new-law-on-revenge-porn-is-unlikely-to-tackle-hackers-distributing-intimate-images_6114.htm
- Mikdashi, M. (2013), «Queering citizenship, queering Middle East studies», *International journal of Middle East studies*, 45(2), 350-352.
- Mouffe, Ch. (2005), *On the political*. Λονδίνο: Routledge.
- Mouffe, Ch. (1992), «Feminism, citizenship and radical democratic politics», στο J. Butler, J. W. Scott, (επιμ.), *Feminists theorize the political*. Νέα Υόρκη: Routledge, 369-384.
- Mouffe, Ch. (1995), Post-Marxism: democracy and identity. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13(3), 259-265.
- Mouffe, Ch. (1996), *Deconstruction and pragmatism*. Λονδίνο: Routledge.
- Murray, R. (2007), «How parties evaluate compulsory quotas: A study of the implementation of the ‘parity’ law in France», *Parliamentary Affairs*, 60(4): 568-584.
- Okin, S.M. (1998), «Gender, the Public and the Private» στο A. Phillips (επιμ.), *Feminism and Politics*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Okin, S. M. (1979), *Women in western political thought*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Oldfield, A. (1990), *Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World*. Λονδίνο-Νέα Υόρκη: Routledge.
- Orloff, A. S. (1993), «Gender and the social rights of citizenship», *American Sociological Review*, 58: 303–328.
- Pantelidou Maloutas, M. (2006), *The gender of democracy: Citizenship and gendered subjectivity*. Λονδίνο: Routledge.
- Parliamentary Assembly/Council of Europe (2010), *Recommendation 1899 (2010)1 Final Version. Increasing Women’s Representation in Politics through the Electoral System*. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17812&>

- Paternotte, D. (2018), «Coming out of the political science closet: the study of LGBT politics in Europe», *European Journal of Politics and Gender*, 1(1-2): 55–74.
- Pateman, C. (1989), *The disorder of women*. Οξφόρδη: Polity Press.
- Pateman, C. (1988), *The sexual contract*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Pettit, Ph. (1997), *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Phelan, Sh. (2001), *Sexual Strangers: Gays, Lesbians and Dilemmas of Citizenship*. Φιλαδέλφεια: Temple University Press.
- Phillips, A. (1995), *The Politics of Presence. The Political Representation of Gender, Ethnicity, and Race*. Οξφόρδη: Clarendon Press
- Phillips, A., (1994), «Dealing with difference: a politics of ideas or a politics of presence?», *Constellations* 1,1:74-91.
- Phillips, A. (1993), *Democracy and difference*. Κέμπριτζ, Polity Press.
- Phillips, A. (1992), «Universal Pretensions in Political Thought», στο A. Phillips and M. Barrett (επιμ.), *Destabilizing Theory*. Κέμπριτζ: Polity Press
- Piscopo, JM (2016), «State Capacity, Criminal Justice, and Political Rights: Rethinking Violence against Women in Politics», *Política y Gobierno* 23: 471–492. <http://www.scielo.org.mx/pdf/pyg/v23n2/1665-2037-pyg-23-02-00437-en.pdf>
- Pitkin, H.F. (1967), *The Concept of Representation*. Μπέρκλεϊ: University of California Press.
- Prügl, El. (2007), «Gender and EU politics», στο Knud Erik Jørgensen, Mark A. Pollack, and Ben Rosamond (επιμ.), *The Handbook of European Union Politics*. Λονδίνο: Sage.
- Puar, J.K. (2012), «“I would rather be a cyborg than a goddess”: Becoming Intersectional in Assemblage Theory», *philoSOPHIA*, 2(1): 49-66.
- Rancière, J. (1999), *Disagreement: Politics and philosophy*. Μινεάπολη: University of Minnesota Press.
- Rheault, L, Rayment, R, Musulan, A (2019), «Politicians in the Line of Fire: Incivility and the Treatment of Women on Social Media», *Research and Politics* 6: 1–7.
- Sargisson, L. (1996), *Contemporary feminist utopianism*. Λονδίνο: Routledge.

- Scott, J. (1996), *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Κέμπριτζ-Λονδίνο: Harvard University Press.
- Sen, P., Vallejo, C., Walsh, D. (2019), *Opposition to Women's Participation in Politics and Society. Report for the Poverty, Violence and Inequality Lab*, University of Virginia.
- Shamir, H. (2014), «The public/private distinction now: The challenges of privatization and of the regulatory state», *Theoretical Inquiries in Law*, 15(1), 1-26.
- Shanley, M.L. & Narayan, U. (1997), *Reconstructing Political Theory*. Polity Press.
- Squires, J. (2018), «Public and private», *Political concepts*. Manchester University Press. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526137562.00015>
- Stokes, W. (2005), *Women in Contemporary Politics*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Stoler, A. L. (1995), *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality Order of Things*. Ντούρχαμ-Λονδίνο: Duke University Press.
- Tripp, A.M. & Hughes, M.H. (2018), «Methods, methodologies and epistemologies in the study of gender and politics», *European Journal of Politics and Gender*, 1(1-2): 241-257. DOI: 10.1332/251510818X15272520831201
- UN Women, OHCHR, SRVAW (2018), *Violence Against Women in Politics. Expert Group Meeting Report & Recommendations. 8-9 March 2018 | New York, NY - in collaboration with the Inter-Parliamentary Union (IPU) and the National Democratic Institute for International Affairs (NDI)*. <https://16dayscampaign.org/wp-content/uploads/2019/05/EGM-report-Violence-against-women-in-politics-en.pdf>
- UN General Assembly (2018) Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences on violence against women in politics. 73rd session - Item 29 of the provisional agenda - Advancement of women. A/73/301
- Verge, T. (2010), «Gendering representation in Spain: opportunities and limits of gender quotas», *Journal of Women, Politics & Policy*, 31(2): 166-190.
- Verloo, M. (2018), *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe*. Νέα Υόρκη: Routledge.
- Vink, M. (2017), «Comparing citizenship regimes» στο A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad & M. Vink (επιμ.), *The Oxford handbook of citizenship*. Οξφόρδη: Oxford University Press, 221-224.
- Waylen, G., Celis, K., Kantola, J. & Weldon, S.L. (επιμ.) (2013), *Gender and Politics: Concepts*

and Methods. The Oxford Handbook of Gender and Politics. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Weintraub, J. (1997), «The Theory and Politics of the Public/Private Distinction», στο J. Weintraub and K. Kumar (επιμ), *Public and Private in Thought and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy.* University of Chicago Press.

Young, I. M. (1989), «Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship», *Ethics* 99, 2, 250–274.

1997-2022: 25 ΧΡΟΝΙΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ